

“ Miénk itt a tér, mert mi nőttünk itt fel,
A ház is a miénk, mert mi viseljük el,
Nekünk kevés fény jut, ármányból van több ”
LGT, 1973

e l ő s z ó / k ö s z ö n e t

Jelen írás egy város központ kísérletének összetett és ellentmondásos története. Bár a tudományosság elengedhetetlen tárgyilagosságában fogant, helyenként a személyes kötődés a történések szereplőivé avatja e sorok íróját-olvasóit egyaránt. A 2803/1 több, mint egy városközpont, a csíkszeredai új főtér tervdokumentációja. Benne, a történetében, a v á r o s, a k ö z t é r, mint élő műalkotás elevenedik meg és mesél az őt életre keltő emberekről, egyénről és közösségről, valahol a v é g e k e n, világok találkozásának határmesgyéjén, a szélek és a központ gondolatának egyidejű vonzásában és taszításában. Szereplői sorsához hasonlóan a történet szerkesztése sem lineáris, inkább olyan idő és tér fragmentumokat és úgy fűz össze, törésvonalak mentén és/ vagy néha azokat generálva, hogy az egész illúziójával kecsegtet, amint bejárjuk a várost. Törésvonalak, sebhelyek, határ hely(zete)k – majdnem közterek, amelyek minden városban megtalálhatóak, de talán ebben a város k ö z p o n t kísérletben a leglátványosabbak.

Köszönettel tartozok családomnak, erdélyi barátaimnak, témavezető tanáromnak, Turányi Gábornak, és építésztársaimnak határokon innen és túl azért, hogy mellettem álltak, végig támogattak a doktori munkában.

Budapest, 2014

t a r t a l o m

előszó	3
tartalomjegyzék.....	5
I. bevezető. <i>beavatás</i>	7
II. köztérépítészet a széleken, a végeken.....	15
II.1. a szélek, a végek.....	21
II.2. köztér a városban.....	33
II.3. (városi) idő(k).....	47
II.4. idő és térkapuk.....	57
II.5. térjel, térikonográfia.....	69
III. 2 8 0 3 / 1- a köztérteremtés.....	77
III.1.a kezdetek, az előzmények.....	81
III.2. a reflektorfény és a félhomály közterei.....	105
III.3. városi műtárgyak.....	137
IV. re: 2 8 0 3 / 1- a köztérrehabilitáció.....	157
IV.1. térközösség.....	163

IV.2. metamorphosis transsylvaniae.....	171
V. a <i>learning from</i>	185
V.1. rehabilitáció, rekonverzió, rekonstrukció?!	191
V.2. az egész illúziója, a részek varázsa.....	199
V.3. párhuzamok, emlékképek.....	205
VI. gondolat kivonatok, <i>tézisek</i>	215
VII. irodalom és képjegyzék.....	221

I. bevezető - a *b e a v a t á s*

A találkozás a csíkszeredai Tapstérrel¹ nem új keletű: először gyerekkoromban, egy nagy népgyűlés zászlót lengető úttörő résztvevőjeként léptem a térre. Másfél évtized elteltével egy térrendezési terv, egy esztendőre rá egy urbanisztikai tanulmány majd pedig az általános városrendezési terv és az új piaccsarnok pályázata kapcsán kerültem vissza Csíkszeredába.

Ez utóbbi találkozásokról két rövid beszámoló jelent meg a transindex.ro erdélyi hírportálon Csíkszereda és főtere kapcsán.

1.találkozás²:

[...] Egy tanulmány döntheti el véglegesen, hogy a Tapstér egy szakaszán átengedik-e a forgalmat vagy sem. Annak ellenére, hogy a városi tanácsban megoszlanak az álláspontok, egyre inkább teret nyer az az elképzelés, hogy a leendő "tapstéri artéria" racionális, teljesíthető, és vannak olyan megoldások is, amelyeket felér a város költségvetése.

A Tapstér jellegét jelentősen meghatározhatja az itt építendő művészeti iskola, illetve tornaterem. A látványterveket a Vallum Kft. Készítette. [...]"

2.találkozás³:

„ [...] **Az úgynevezett tapstérrel, a diktatúra alatt kiépített álfőtérrel lehet valamit kezdeni?**

– A belvárossal érintőlegesen foglalkoztunk, bár nyilván többször szóba került. Ez egy külön szaktanulmányt igényel, mi jóval általánosabb szabályokat fogalmaztunk meg. Azonban a tapstér mindenképpen lényeges kérdés – ha akarjuk, ha nem, a város szívében van és ott is fog maradni.

I.1. kép. A csíkszeredai főtér, 2006

1 A csíkszeredai főtér, Szabadság tér eredetileg a Felvonulás tér, a köznyelvben a Tapstér nevet viselte: az 1980-as években megépült köztér az kommunista rendszer nagy népgyűléseinek adott helyet, ahol „tapsolni kellett”.

2 Részlet a www.transindex.ro erdélyi magyar hírportálon megjelent K.A.: *Nagytakarítás folyamatban, a tapétát még keresik: Csíkszereda város-képe most és nyolc év múlva* című írásából, 2006 májusa

3 Részlet a www.transindex.ro erdélyi magyar hírportálon megjelent Sipos Zoltán: *Csíksomlyó, az urban icon* című írásából, 2006 decembere-2007 januárja

Esetleg kisebb átépítéssel barátságosabbá tehető?

– Nyilván, de jól át kell gondolni, igazából mi az, ami miatt nem felel meg a mostani igényeknek. Kimondottan amiatt, hogy szentimentális, történelmi, politikai okokból a közösség nem érzi magához közelinek a teret? Ez egyébként természetes, magától értetődő. Én úgy érzem, az is közrejátszik ebben, hogy nincs megfelelően karbantartva, nincs megfelelően rendezve, bebútorozva. A lepusztult kép is hozzájárult ahhoz, hogy kialakult ez a rossz vélemény a lakosság körében.[...]”

Közben megépült a művészeti szakközépiskola, és elkészült egy újabb térrendezési, térátalakítási tervdokumentáció.

A Tapstér kapcsán merült fel a letűnt rendszer köztér építészetének vizsgálata erdélyi, székelyföldi városokban. A kutatás Csíkszereda és más hasonló méretű kisváros 1950-80-as években épült köztereit veszi számba, rendszerezi építési periódusok, tipológia szerint, megvizsgálja politikai-szimbolikus⁴ szerepét, helyét a város térbeli, funkcionális, szociális szerkezetében.

Gyakorlati célja a majdani teljes rehabilitáció elvi-elméleti megalapozása.

Ezen túl azonban a jelen kutatás a csíkszeredai városközpont, és benne az új főter egyedi esetanulmányán keresztül a város / a köztérépítészet ma is időszerű kérdéseit vizsgálja valahol a v é g e k e n, Kelet-Közép Európában a *központ-szélek*, a *hely-nemhely*, az *újító-illeszkedő*, *kontinuum-diszkontinuum* stb. ellentétpárokon keresztül. Kulcsszavak.

A Tapstér sajátos, egyedi története a maga fizikai-anyagi/ időbeli- történelmi / társadalmi-kulturális környezetében, azaz kontextusban tekintendő. Ez egy összetett etikai-esztétikai, egyidőben tudományos és művészeti szempontokat követő, elméleti és gyakorlati jellegű vizsgálat: az új városközpont létrejötténél az egyes épületek, a köztér, mint városi műtárgyak mellett lényeges a környezetéhez való kapcsolódás elemzése is.

I.3.kép. A csíkszeredai főter részletes rendezési terve, 2004-05

I.4.kép. A csíkszeredai főter, a művészeti iskola tornatermének látványterve, 2005-06

<----- I.2.kép. Népgyűlés a Tapstéren a 80'-as években

4 A közterek szimbolikus jellege, szerepe különösen hangsúlyos az erdélyi közterekben, a posztkommunista időszakban ez a közbeszéd része is lett. Az erdélyi/ romániai városi táj sokrétű- építészeti, szociális, kulturális, etnikai- fragmentáltsága, és ennek szimbólumokban való megjelenítése külön témája volt a 2006-os velencei építészeti biennálé román kiállításának. A kiállításhoz szerkesztett katalógus címe is a „*remix-fragments of a country*” címet kapta.

Csíkszereda a *kísérleti város*. Ezen egyedi példa és általános mondanivalójának megértéséhez közelebb vihet azon (*referencia*) települések, városközpontok, közterek vizsgálata, amelyek közvetetten vagy közvetlenül, időben és térben köthetőek hozzá: általában véve Kelet-Közép Európa bizonyos peremvárosai, a többszörös határ-helyzetben levő kisvárosok, ezek közül is kiemelten azok, amelyek a letűnt rendszerben lettek közigazgatási központokká (megyeszékhelyekké). Vagy éppen a város/ köztér építészeti mintaként szolgáló helyi, országos és akár regionális központok is. Ilyen *referencia* város lehet a közvetlen szomszédságában levő Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely⁵, a távolabb található Marosvásárhely, Kolozsvár/ Brassó, Bukarest⁶, vagy éppen Vaslui, Most, Nowa Huta és Salgótarján, *referencia* köztér a varsói Felvonulás tér, a marosvásárhelyi Színház tér, a dunaújvárosi új városközpont stb.

A kutatás szerkezete hagyományosnak tekinthető: a beavató rész (I. fejezet) és az általánosabb elméleti felvezető/ megalapozás (II. fejezet) után a vizsgálat a városi-táji kontextusban, a köztere, a csíkszeredai főteret és létrejöttének körülményeit, annak megszokott alkotóelemeit- *a térfelületeket, térfalakat, a köztéri műtárgyakat* - a térszomszág- *az alkotó, a használó, a megrendelő* - szempontjai szerint elemzi és mutatja be a harmadik részben (III. fejezet), amelyet a tér utóélete, a rehabilitációs gondolatok követnek (IV. fejezet). A vizsgálatot a lehetséges tanulságok zárják (V. fejezet). Ez utóbbi kivonata az értekezés tézissora.

A módszertant illetően lényeges, hogy a kutatás megfelelően részletes elvi-elméleti következtetései a gyakorlatban is hasznosíthatóak legyenek. Ezek a következtetések teszik rugalmasan alakíthatóvá, adott pillanatban aktualizálhatóvá a konkrét város és/vagy köztérépítészeti elképzeléseket, javaslatokat.

I.6. kép. Város, kísérlet.

<----- I.5.kép. A Tapstér 2014-ben

5 1968-ban nem Székelyudvarhely, hanem Csíkszereda lesz az új megye székhelye, a rivalizálás a két város között azonban megmarad; míg az előbbiben, az 1970-es évek közepületterveit a megyei tervezőhivatal készíti el, addig az utóbbiban az egykori autonóm tartomány marosvásárhelyi tervezőhivatalának építészeti, építőmérnökei végzik el ezt a feladatot

6 a második világháborút követő első évtizedben a népművelés közintézményei országos típus-tervek alapján épülnek meg; három évtizeddel később, az 1980-as években Csíkszereda nagyszabású városépítészeti terveit bukaresti tervezőcsapat dolgozza ki.

II. k ö z t é r építészeti a végeken

„ [...] Egy olyan történet szereplői vagyunk, amely elképzelhetetlen lenne a világ bármely más helyén. E terület hegyei, folyói, városainak falai egy olyan múlt színterét határolják, amellyel az ittlakók nem tudnak megbirkózni. [...] a járókelő folyton az idő szakadékán kel át. [...] Gigantikus állványérdők támogatják a századforduló nagyszerű bérházait, amelyekkel már nem lehet mit kezdeni. [...] A bizarr kioszkok, a régi neonok, az aluljárók zaja és könyökharca az ittlakókat különös módon energiával tudja feltölteni. Ez valószínűleg a felfokozott feszültség miatt van, ami e városok atmoszféráját adja.

Közép-Európa településeinek arculatát keresve mindenekelőtt a táj kompozitum jellege tűnik szembe. [...] vegyes képet, sűrű határokat mutat. Ez az összetettség, ez a kompozitum jelleg a különböző erők, energiák egyensúlyát teszi szükségessé. Ezt igen nehéz megteremteni, s ha létrejön, minden hirtelen változás a kényes egyensúly felborulásával fenyeget [...] ⁷

Ez az a hely, a végek, amelynek szélén van a város, és annak a kísérleti főtere/ központja. A köztérépítészét az határozza meg, ahogyan a környező természeti és épített tájba illeszkedik, a várost alkotó épületek, épített tárgyak, illetve azok együtteseinek egymáshoz való kapcsolódási módzata, ahogyan ezen tereket belakja közössége.

A 2803/1⁸ egy egyedi tervszám, amelyben azonban egy meghatározó történelmi időszak kelet-közép-európai / romániai / erdélyi végek jellegzetes köztérépítészete, annak lényege sűrűsödik össze.

Így, a jelen fejezet, bár az egyedi példa, a csíkszeredai főtér/ központ vizsgálatának elméleti megalapozása, előfordul, hogy bizonyos, egyetemesen érvényes, megállapításaiban ezen egyedi példát tekinti elvi-elméleti kiindulópontnak.

A végek köztérépítészete az időben és a térben értelmezhető és (meg)érthető. E felismerés mentén szerveződik öt részbe a jelen fejezet. Az első rész a *glokálitás* és *határhely(zet)* címszavakban ragadja meg a *szélek-végek* érzését.

Il.1.kép. A *becsomagolt* múlt- az egykori kaszinó/ filmszínház romos épülete az erdélyi fürdőváros, Borszék történelmi központjában ----->

7 Részlet Moravánszky Ákos a *Tűzfalak* című esszéjéből- *Magyar Építőművészet*, 1989/4, 6-7. old.

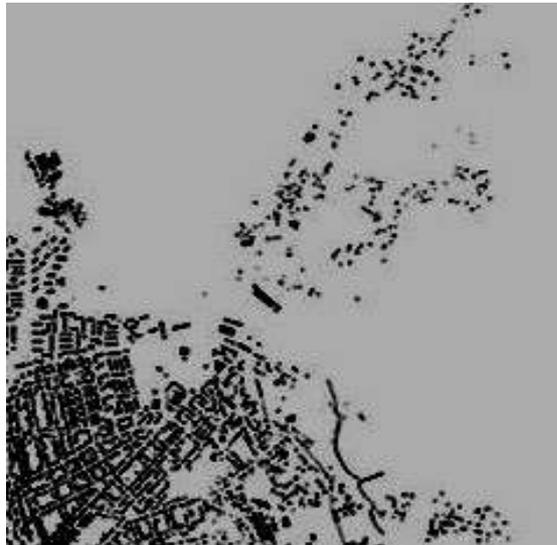
8 A 2803/1 Csíkszereda új főtere tervének száma, a kód első száma az új központ teljes tervdokumentációjára (1979-1984) vonatkozik

A másodikban a köztér kerül helyére a *táj, város, köztér* hármásában.
A harmadik a *történelem- mo(nu)ment* párosában adja a köztérnek az időperspektívát, míg az utolsó két rész a sajátos *tér és idő fragmentumok, törésvonalak és kapuk*, illetve az egyén/ a közösség általi megjelölésük, a *térjelek* elemzésével a tűzfalak árnyékában rejtőzködő-megmutakozó városi végek köztérépítészetének sajátosságára világít rá.

II.2.kép. Tűzfalak- illusztráció Moravánszky Ákos a *Tűzfalak* című esszéjéből- *Magyar Építőművészet*, 1989/4, 6-7. old.

II.1. a szélek , a végek

kulcs #1:

sz é l e k / v é g e k = tárgyak, testek, területek külső vagy valamelyik oldalához közeli része / katonai végvidék, határvidék, őrvidek¹⁰

kulcs #2:

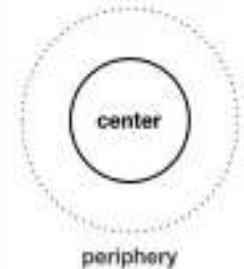
k ö z p o n t = egy adott terület, tér, idő stb., vagy ezek egy adott részelemének legbelsőbb, azt létrehozó magja¹¹

Az (erdélyi) *sz é l e k* határfelületek¹¹.

Építészeti, tájszerkezeti értelemben egy köztes, átmeneti tér, az a napjainkban sokszor elmosódó és nehezen megfogható határvonal, amely két eltérő világ találkozását jelenti. Ez a határ egy *h e l y*, egyidőben valódi és elképzelt, egy testet öltött, többdimenziós térré tágult szimbolikus, kulturális határvonal: a határ bel- és külterület, épített és természeti, falu és város stb. között. A történelmet a *v á r o s* írja, a várost körülölelő vidék csupán újra/át értelmezi azt. A kettő között feszülő csend-térben megy végbe e metamorfózis. Olyan átmeneti/időleges tér-hely¹¹, amely lehetővé teszi, hogy a *k ö z p o n t* történései a *sz é l e k e n* megtisztuljanak, kikristályosodjanak, sajátosan újrafogalmazódjanak, és új értelmet nyerve alakítsák, gazdagítsák a rohanó világunkat.

A központ-szélek (azaz a centrum-periféria) modell a térbeli egyenlőtlenségi viszonyok kifejezésére szolgáló duális elméleti modell. E kettősség a térelemek egymáshoz fűződő kapcsolatán alapul. Nincs centrum periféria nélkül, se periféria centrum nélkül, a kettő ugyanis egymást feltételezi. A modell térben és időben is relatív jelleggel bír, azaz egy adott periféria válhat centrummá, és fordítva, illetve elképzelhető, hogy egy adott (lokális) központ ugyanakkor egy másik központ periferéiája is.

E modell ebben a kutatásban több, különböző vizsgálati szinten alkalmazható, ugyanis, valahol a végeken, távol a szűkebb vagy tágabb komplex

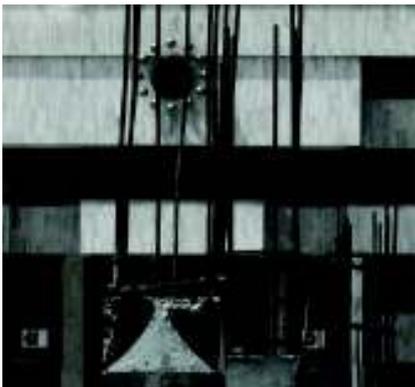
II.1.1. kép. A szélek, a végek vs. a központ

II.1.2. kép. Önreflexió, a csend-tér

9, 10 A Magyar Értelmező Kéziszótár (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972) és a Wikipédia meghatározása alapján

11 Részlet az *In liziera (Erdőszélen)* című, román nyelven írt esszémből, amelyet a ZA2009 konferencián mutattam be Kolozsvárt, 2009. májusában

II.1.3. kép. Idő: központ-periféria

környezetet meghatározó centrumoktól, épül meg a *kísérleti város* új központja, amely új térrendszerbe helyezi a várost. Ezen új térbeli, lokális és relatív centrum időben is az, ugyanis a város fejlődéstörténetének egyik meghatározó, központi momentuma. Egyediségét éppen az adja, hogy egyidejűleg az idő periferiáján jön létre, egy olyan történelmi pillanatban, amikor az adott, az építészetet is meghatározó, társadalmi-gazdasági és politikai rendszer a tragikus végéhez, az összeomlásához közeledik. Egy rendkívül összetett és ellentmondásos helyzet ez: egy vidéki kisváros elkerülhetetlen modernizációja egy már bezárkózó, modernizációellenes és gazdasági eszközök híján egyre primitívebb önkényuralmi rendszer utolsó éveiben következik be.

Ennél is izgalmasabb az, ahogyan ez az összetettség és ellentmondás a (város)építészetben is jelentkezik. Részben eltérően az európai, és ezen belül a szomszédos országoktól, itt a posztmodern gondolatok és gyakorlat között szembetűnő ellentét¹² feszül: nem a (történelmi) gyökerekhez való visszatérés következik be, akár csak formálisan is, hanem egyfajta történelmi időn, (köz)emlékezeten kívüliség.

12 Lásd a romániai építészeti szaksajtót az 1970-80-as években: a Bukarestben megjelenő *Arhitectura* című folyóirat hazai kortárs építészeti munkákat és külföldi tanulmányutakat bemutató írásait.

a globalitás

kulcs #3:

g l o k a l i t á s = globális és lokális egy helyen, azaz kívül és belül lenni egy időben¹³

Minden egyes globalitás egyedülálló, lokális a maga módján, de mindegyiket befolyásolják globális trendek és a globális tudat.

„A szívem- bármely formába is öntöm,
legyen gazellának legelő,
avagy szerzetesi kolostor,
keresztény híveknek templom,
muszlim zarándoknak Kába köve,
a Tóra asztal és a Korán könyve-
mindig a szerelem hitét követi.”¹⁴

A dél-erdélyi Óraljaboldogfalván, valamikor az ezredfordulón, egy egész napos utazás után, szürkületre érkezünk a faluba építész hallgató társaimmal. A románkori kőtemplom sírkövei közti csendben megpihelve utcai zenészek hangját véltem magamban felfedezni. Utcai zenészek, vándorzenészek, trubadúrok dallamát. Mintha Provence-ban lettem volna, albigenek között.

Titokzatos hangok közt élünk, hangok élnek bennünk. Meglepetésünkre, néha e hang megszólal bennünk és talán csak egy pillanatra, elfeledkezünk minden másról. Egy-egy bársonyos tokba zárt könnyed dallam, egy *alba*, egy *canso* vagy *pastorella*¹⁵, egy-egy zenei, művelődéstörténeti kivételes képzeletbeli belső utazás médiumai, egy-egy közvetítő közeg egy olyan világba, amelyben szerves egységben létezett hang, tér, anyag. Országhatárokon átívelve, egyetemes emberi, világi hangon szólalt meg a *trubadúr*, a *minesänger*¹⁶, ugyanazt a titkot őrizte a kőműves Provence-ban, Andalúziában vagy dél Erdélyben.

Talán az utolsó kegyelmi pillanat volt, amikor Európa keleti és nyugati fele egy időt élt. Egyazon időt élt, és mégis a helyhez igazodva, a tájra hangoltan. Nem kizárólagos, vegytiszta, hanem világok, kultúrák, vallások, nyelvek, művészetek mentén, határmesgyéjén létrejött alkotások ezek.

E természetes együttlét(ezés) lehetővé tette különböző helyek, világok közötti átjárást.

II.1.4. kép. Globalitás

13 Lásd Joshua Meyrowitz: *The Rise of Glocality*, Passagen, Bécs, 2005

14 A nyugati és arab műveltség kölcsönös egymásrahatásának egyik legjobb példája Muhyeddin Ibn Arabi (549-624 A.H. / 1165-1240 A.D.) költészete. Egy mekkai zarándoklat alkalmával született a *Tarjuman al-Ashwaq* című verse, mely egy hölgyről, egy hölgynek szól, akit Mekkában ismert meg és aki mély hatást tett rá. Egy misztikus, és mégis könnyed, dallamos világi vers-ének. A fenti sorok az angol nyelvű fordítás alapján készültek, a Muhy'iddin Ibn Arabi a *The Tarjuman Al-Ashwaq: A Collection of Mystical Odes in Oriental Translation in Fund New Series*, XX. kötet, Reynold A. Nicholason fordításában és szerkesztésében (Royal Asiatic Society, 1911, London).

15 A középkori vándorzenészek, dalnokok által játszott énektípusok

16 Középkori vándorzenészek, költők. A lovagi kultúra szülőhazája Franciaország volt, onnan terjedt át angol, német, olasz földre. A 11. sz. vége felé Franciaország déli részén tűntek fel az első dalnokok, a trubadúrok. Központjuk kezdetben Poitiers: az új műfaj első neves művelője maga az Aquitániai herceg, Guillaume (d'Aquitaine).

Az épített tér folyamatos volt, egy-egy új helyel, újabb és újabb színekkel, árnyalatokkal gazdagodott, mintegy oldva az esetleges kulturális, vallási törésvonalakat. Egyfajta korabeli glocalitás a művészetekben, az építészetben akkor nem kényszerként jelentkezett, és talán kevésbé tudatosan, mint napjainkban. E különbség annak tudható be, hogy bár a média, a médiumok akkor is hatalmat jelentettek, de csak egyes kiváltságosak, pl. szerzetesek, íródeákok birtokolták. Ugyanaz a tudás, információ sok helyen létezett, de nem volt könnyen elérhető tetszőleges pillanatban, a világ bármelyik sarkából.

A glocalitás egykori választható-vállalt szabadsága ma sok esetben kötelezővé, kényszerré lett a művész, az építész számára. A glocalitás azonban ma is a *mi világonk*. A folytonos kísérletezésé, a folyamatos ideiglenességé az itt és ott, a múlt és jövő kettősségében. Egy átmeneti *időhely*¹⁷, ahol csendben, lassan beérhetnek az új gondolatok. Ez a hely mindenütt jelen van, de sehol sem ugyanolyan, benne egyszerre otthon vagyunk és idegennek érezzük magunkat. Ez a *glocalitás*, aminek sokszor termékeny kényszerében élünk, alkotunk.

globalizáció+ lokalizáció= glocalizáció= helyünk a világban.

Közép-Kelet Európában a helykeresés léthelyzet egy jó ideje. A helykeresés törvényszerű, mindennapos a közép/ a köztes helyzetben, a világok határmegyéjén. Egy ütközőzóna, amely elvesztette a centralitását és emiatt a szomszédos világok folyamatos vonzásában-taszításában keresi az egyensúlyi állapotát.

A folyamatos átmenetiség, az ideiglenesség állandósult térben is: a tűzfalak félbemaradt, elnapolt nagy tervek, nagy idők tanúi. Rendkívül plasztikus metafora.

A napjainkra felgyorsult idő átjárhatatlanná tette a sok esetben túlságosan kitágult, vagy túlságosan is mély kutatóárokot. Nem látni át az árok másik oldalára. Nincsen már időben vagy térben elérhető, közeli, hozzánk szervesen kapcsolódó vonatkoztatási pont, amelyhez képest meghatározhatnánk helyünket.

17 Lásd 11.

A globalizáció szervesen közelségbe hozta az idegent, az időből és helyből kiszakítottat, amelyek zavarónak, ijesztőnek vagy nevetségesnek, esetenként közönségesnek hatnak. A hely és testidegen integrálása, befogadása néha rokonszenvesen esetlen lehet, ha őszintén történik.

Ez már nincsen.

Már régóta mesterkélten játszunk szerepünket, folyamatosan mások akarunk lenni, mint akik vagyunk / leegyszerűsítve inkább Wal-Mart, mint kis, de rokonszenves ábécé/. A mindenfajta egyneműsítésben nem vesszük észre a kompozitum jelleg nagyszerűségét/ milyen jó lenne Svejk nyelvét beszélni, nem kényszerből, hanem csak úgy/. Ez a jelenség általános jellegű lett a jelenkori globalizációval. Mert a globalizáció nem új, csak rövidebb időintervallumokkal operál: a mives középkorban a bencés kolostor alaprajzi mintáját elhozni és a helyhez, a tájba illeszteni évtizedekbe tellett, ma talán órákban mérhetnénk ezen időt.

A mi világunk nem ideológikus térség, nem homogén, hanem sokszínű, sok párhuzamos és mégis egymáshoz kapcsolódó majdnem teljes világok szerves, időben megállapodott egysége. Egyneműsödése belülről azt hiszem kudarcot vallott, az egyneműsödés kívülről pedig azt hiszem ugyancsak kudarcra van ítélve. Ez egy olyan hely, amelyben „óriási energiák koncentrálnak végtelenül kis helyre és törnek felszínre”¹⁸ váratlanul. Egyike a sok egyedi helynek a világon. Egyedisége a fragmentáltság milyenségében rejlik. Fragmentált helyeket, világokat találni máshol is: legyen szó talán bármilyen metropoliszról, vagy nyelvi, kulturális, építészeti határterületekről. Eltúlozni Közép-Európa sajátosságát nem lenne szerencsés. A narcisztikus magunkba fordulás, a történelmi idő, a múlt folyamatos felidzése az időben és térben való öngigazolás azonban teljesen érthető, de kizárólagossága nem elfogadható a helykeresésben, az önazonosság keresésében.

A fragmentáltság, az összetettség és ellentmondás állapot történelmi, szervesen létünkhöz kapcsolódik.

II.1.5 kép. Kompozitum

18 Részlet Moravánszky Ákos a *Tűzfalak* című esszéjéből- *Magyar Építőművészet*, 1989/4, 6-7. old.

Ezért valamit kitalálni és célszerűen megvalósítani nem ránk jellemző és bármilyen világnézeti demonstráció szokatlan, hamis: nálunk a dolgok csak történnek egyik napról a másikra, és néha megpróbáljuk őket magyarázni, értelmezni, elfogulatlanul látni. Moravánszky Ákos írása¹⁹ ehhez kínál kiindulópontot, hitelesen és meggyőző erővel. Ez a kiindulópont különösen fontos, időszerű, itt és most, Kolozsvárt, Brűnnben vagy Kassán, a *kísérleti városunkban*, az épített környezetünkben. Ez nem csak építészetről szól, hanem az egész közép európai világunkról, a maga teljességében.

¹⁹ Idézet Moravánszky Ákos a *Tűzfalak* című esszéjéből- *Magyar Építőművészet*, 1989/4, 6. old.

h a t á r – h e l y z e t²⁰

„ [...] az ember [...] falakkal kijelöl magának egy darab földet, és ezt a határolt, véges területet szembeállítja az alakatlan, végtelen térrel...[...]²¹ ”

kulcs #4:

h e l y = a térnek az a része, ahol valakinek, valaminek lennie kell(ene), ahova való / amelyet valaki, valami elfoglal(hat)²²

kulcs #5:

h a t á r = az eredeti jelentése 'valahová eljut, valameddig hatol', azt a helyet, vonalat jelentette, ameddig az előrehatolás lehetséges volt, később alakult ki a 'valaki által birtokolt terület széle, ezt jelző tárgy' jelentés, majd ebből fejlődtek ki az átvitt értelmű jelentések²³

A hely több, mint helyszín, több, mint helyzet. A hely mintha maga az örökkévalóság és a pillanatnyi közötti közelség és távolság dinamikáját hordozná magában, míg a helyszín valami végeset, tárgyszerűt, a megfoghatót, az egyszerűt jelentené.

A hely etimológiája a német nyelvben talán a legprecízebb, legérzékletesebb²⁴. Egy rendkívül kis felületen, egy lándzsa hegyében összesűrűsödő energiát, erőt fejezi ki, amely egyidőben lehet pontszerű és végtelen kiterjedésű.

A hely a tér része?! És mi a tér?!

A megfoghatatlan, a határok nélküli az egyetemes geometriai/ matematikai tér, a végtelen tér-birodalom, mint a tértartományok összessége, amelybe minden beletartozik, és annak részeként az építészeti tér, a behatárolható és behatárolt. Az előbbi önmagáért van, önmagában is létezik, az utóbbiban viszont az ember jelenléte meghatározó. Az építészeti tér így azon jellegzetes helyek összegyűjtését jelenti, amelyben kódolva van az ember, közvetlen, vagy közvetett módon. Ezen *emberi* helyek rendszerében központokat, perifériákat, határokat különböztethetünk meg²⁵.

II.1.6 kép. Határ-hely

20 A határ, a h a t á r - h e l y fogalma alapvető fontosságú a városkép vizsgálatában- lásd Kevin Lynch *The Image of the City*, MIT Press, 1960-ban megjelent írását

21 Részlet José Ortega Y Gasset *A tömegek lázadása* című írásából, A mérhető és mérhetetlen kötetben, Typotex, Budapest, 2000 116-117. old.

22,23 A Magyar Értelmező Kéziszótár (Akadémiai Kiadó, Budapest,, 1972) és a Wikipédia meghatározása alapján

24 Moravánszky Ákos a *Tűzfalak* című esszéje alapján- *Magyar Építőművészet*, 1989/4, 6. old.

25 Lásd Meggyesi Tamás- Benkő Melinda *A külső tér* című kéziratát, BME, Budapest, 2001

II.1.7. kép. A limes

II.1.8. kép. A térköz

----> oldal II.1.9. kép. Határváros:
Csíkszereda

26 Székelyföldön ez a határvonal valahol Csíkszereda és Székelyudvarhely között húzódott

27 az elv utótag szerepel Erdély nevében, mely az 'erdőn túli rész' jelentésű erdőelv(e) szóból keletkezett. Ennek tükörfordítása a latin Transsylvania, mely számos nyelvbe bekerült.

28 e szabad téren alakult ki több erdélyi város – Kézdivásárhely, Marosvásárhely, Beszterce stb.-történelmi főtere

A határ fogalma az emberi léthez, gondolkodáshoz szorosan hozzátartozik. Az ókori görög gondolkodásban a *határ* nem valaminek a végét, hanem inkább a kezdetét jelenti, ahol valami új, más kezdődik.

A limes²⁶ a római birodalom védelmét szolgáló, a császárkorban létesített szárazföldi *határvonal*.

A honfoglalás korában a *határ* – a természetes határok, pl. folyók mellett – a gyepe volt. A gyepe külső oldalán húzódott a gyepe²⁷, mely egy, a határőrizetre kirendelt népek által ritkán lakott sáv volt. Határfelület a világok szélén, azok találkozásánál, amely a folyamatos és többszörös határhelyzet következtében helyé lett. Ehhez kapcsolódik a térköz²⁸ (a szász településekre jellemző *Anger*), az erdélyi vásártérkévé váló egykori köztes üres tér fogalma is, amely eredetileg egyfajta funkcionális-térszerkezeti határmesgye a formálódó kisvárosokban.

A határ-felület, határ-tér, határ-hely a ma (város)építészetének ismert kellékei. A város határa, a telek széle megszokott szókapcsolatok, sőt az építészet alapvető térképzési eszköze, a fal maga is egy határ(felület).

A *kísérleti városunk* sérült- határok szabdalta- szövetében egy-egy hely jellegét, annak h a t á r a i alapvetően befolyásolják-meghatározzák hangulatát, *behatárolják* a lehetőségeit.

II.2. köz tér a városban

„ [...] A földön és az ég alatt létezni azt jelenti, hogy valamely helyhez kötődünk, és az emberi identitás elválaszthatatlan a helyi identitásától. Hellyel rendelkezni azt jelenti, hogy közös (bár nem mindenkiével azonos) identitással rendelkezünk, azaz beletartozunk a társak közösségébe. A közösen birtokolt helyek eltérő nagyságúak [...]”²⁹

Azok a városi terek, a közterek, amelyekről beszélni szeretnék olyan emberi alkotások, amelyek a helyhez kötődésről és elidegenedésről, az identitásról szólnak.

A táj, a település(város), a köztér, az épület és annak belsője helyek sokaságát jelöli különböző szinteken. Ezen szintek és a közöttük fennálló összefüggések vizsgálata közelebb vihet a közösség és a személyi identitásának megértéséhez. A kölcsönös bennfoglalás, a rész és egység szervezettebb és rugalmasabb viszonya az alábbi fogalmak kényeszerű „rémes polaritását” oldja.

A táj az maga az ember, az ember a háza, minden ház egy kis város és minden város egy nagy ház³⁰.

II.2.1. kép. Identitás-hely (emléktábla a csíkszeredai Majláth Gusztáv Károly téren)

29 Részlet Christian Norberg Schulz *Egy hiteles építészettel felé* című esszéjéből, *A mérhető és mérhetetlen kötetben*, Typotex, Budapest, 2000, 249. old.

30 Lásd Aldo van Eyck *Lépések egy konfiguratív építészettel felé* című írását, *A mérhető és mérhetetlen kötetben*, Typotex, Budapest, 2000, 150. old.

ACEASTĂ CLĂDIRE
A FOST TRANSLATĂ
PE DISTANȚA DE 128 M
LA DATA DE 30 IULIE 1984

PROIECTANT
INSTITUTUL PROIECT BUCUREȘTI
ȘEF PROIECT DR. ING. IORDĂCHESCU E.

EXECUTANT
INTREPRINDEREA CONSTRUCȚII
MONTAJ IUD. HARGHITA
ING. ȘEF ȘANTIER ING. RIGÓ L. SZ.

táj, város, (köz)tér – a hely

„...A városi köztér... a kis lázadó, mely hátat fordít a határtalan vidéki térnek, a tér ezen új, sui generis formája, melyben az ember kioldja magát, és egy önmagába zárt, tisztán emberi birodalmat hoz létre, a polgári teret.”³¹

kulcs #6:

v á r o s / városszövet³² = olyan adminisztratív, földrajzi terület hasznosítására vonatkozik, ami „meglehetősen nagy” és sűrűn lakott, különböző funkcionális övezetekkel jellemezhető; az ember számára a város az egyetlen olyan élőhelytípus, ahol nagy számban és sűrűségben, lényegében természetesen van jelen / a város azon szerkezeti formai egységei, amelyek alkotóelemeit- épített és szabad, be nem épített tereket- adott szabályok, minták jellemezte szervezőerő tartja össze és teszi lehetővé folyamatos idő és térbeli változásukat, alkalmazkodásukat az egyén és közösség igényeihez; jellegzetes formai elemei az épületek, építmények és a szabad tereket létrehozó közlekedési útvonalak, telekhasználat illetve a köztük fennálló viszonyok

kulcs #7:

(köz) tér³³ = azokat a szabadterben elhelyezkedő nyitott, de pontosan körülhatárolható területi egységeket jelenti, amelyeket bizonyos közös szabályok alapján bárki és bármikor használhat

kulcs #8:

h e l y / nem hely³⁴ = a térnek az a része, ahol valakinek, valaminek lennie kell(ene), ahova való, amelyet valaki, valami elfoglal(hat), és amely értelmet egy kapcsolatrendszerben nyer, azaz (történelmi) identitással rendelkező valamihez- valakihez köthető, érzelmmel és emlékekkel feltöltött / a térnek az a része amely önállóan, öntörvényűen, környezetétől függetlenül létezik, amely érzélem- és emlékezetmentes

A fenti fogalomgyűttes terminológiai kulcs a további vizsgálathoz. Nem véletlenszerű a *köztér* szó használata, a *szabadter*³⁵ vagy a közterület ellenében. Bár esetenként a kettő jelentése összemosódik, mégsem ugyanazt jelölik. A különbözőségük nem pusztán az építészet/ város-építészet/ tájépítészet egymáshoz való viszonyának eltérő értelmezéseiből

II.2.3.kép. A városi köztér: Nagyszeben

II.2.4. kép. A város, a szövet:

-----> II.2.2. kép. Az új város, megváltozott/ „eltolt” identitás-hely

31 Részlet José Ortega Y Gasset *A tömegek lázadása* című írásából, A mérhető és mérhetetlen 116-117. old.

32 *A Magyar Értelmező Kéziszótár* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972), és a Wikipédia illetve a www.urbandictionary.com és Philippe Panerai, Jean Charles Depaule, Marcelle Demorgon, (*Analyse urbaine*, Parenthèses Kiadó, Marseille, 1999) meghatározásai alapján.

33 A budapesti Studio Metropolitana Városfejlesztő Műhely meghatározása alapján

34 Marc Augé kortárs francia gondolkodó meghatározása alapján, lásd 36.

35 A német nyelv is e fogalmat használja, a *frei Raum*

II.2.5.kép. Épített-szabad tér- Marosvásárhely ábrázolása egy XVII-XIX. századi metszeten

II.2.6. kép. A város, mint tömbök egysége

fakadnak, hanem főleg abból, hogy egyes szakma mit gondol a városról, mit tekint szöveti/ térszerkezeti alapegységének.

A város a maga építette falak között, saját törvényei alapján együttlakó közösség helyét jelöli meg a határtalan természeti tájban, maga a határ, a határolt a határtalanban.

Jelen kutatás a *városszövet* mellett a *városszövetdarab* fogalmat is használja a város történeti/ térszerkezeti/ funkcionális töredezettségének leírására. A városzövetdarab olyan koherens, homogén morfológiai-funkcionális egység, amely egy adott történelmi/ művelődési/ városépítészeti korszakban alakult ki, épült meg. Hasonlóan, a telek-épület együttes helyett az épített *tömböket* és az azokat összekötő szabad tereket tekinti a városzövet térszerkezeti alapelemeinek. A *közterek* olyan szabad terek, amelyekben a zöldfelületi komponens térszerkezeti szempontból másodlagos. A közterek általában közterületek, de néha magánterületek is a közterek részét képezhetik, amennyiben a tömbök külső felületén találhatóak. A tömb belső felépítésében is vannak szabadterek/ közterületek, de azok a tömbbelső és nem a várostest szerkezeti alkotóelemei. A *városttest* jelen értelmezése (majdnem) független attól, ahogyan a lakói használják, megélik a várost, mint fizikai, anyagi környezetet. A *várostest* és *lélek* szerves egységét ember és épített környezetének folyamatos egymásra hatása alakítja. A várostesben, amelyben a közterek, teresedések jelentik a kapcsolódási, növekedési csomópontokat, kötőszövetként tartják egyben a városrészeket, kerületeket. Közösségi közlekedők és találkozóhelyek, olyanok mint a folyósó, az előtér, a nappali tere egy nagy házban, ahol a család egybegyűlhet a mindennapokban, vagy különleges alkalmakkor.

Személyes és közösségi történetek formázzák a köztereket, általuk lesz a tér lélekkel telített, megélt, jelentéssel felruházott hely. A hely, amely teljesen sosem tűnik el, nem törölhető el, szemben a soha be nem fejezett nemhellyel³⁶. Napjainkban a valós és virtuális közösségi találkozóhelyek végtelen formai és tartalmi kiterjedését, erjedését érezzük. A város újszerű köztérhálóként fogalmazza újra önmagát.

36 Lásd Auge, Marc: *Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, John Howe fordításában, Verso Kiadó, London-New York, 1997

v á r o s / k ö z t é r é p í t é s z e t

kulcs #10:

v á r o s é p í t é s z e t (urbanisztika) = települések, településrészek, térségek, régiók életének, működésének és változásai sajátosságainak feltárásával, elemzésével, illetve azok tervezésével, fejlesztésével, rendezésével, működtetésével, stb. foglalkozó multidiszciplináris szakmai tevékenység³⁷

kulcs #11:

k ö z t é r é p í t é s z e t = települések, városok szabad/ köz tereinek és működésük feltárása, elemzése, alakítása, amelynek célja azok használhatóvá, élhetővé tétele egyén és közösség számára³⁸

kulcs #12:

m i n t a n y e l v = valamely szakterületen, adott ismétlődő probléma bevált, általánosítható megoldására alkalmas lépések sorozata- az építészetben egyfajta eszköztára az építési szokásoknak, az, ami életre kelthet egy épületet³⁹

Az urbanisztika, a városépítészet, relatív későn jelenik meg, mint különálló (tudományos / művészeti) szakterület. A köztérépítészet egy köztes, kapcsolóelem a tárgyi- és a városépítészet között.

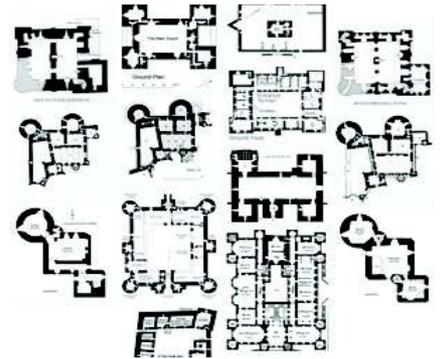
A közterek vizsgálata, jobb megismerése feltételezi azok rendszerezést.

Az osztályozásuk, a kategóriákba sorolás, a típusok szerinti elkülönítés többféle szempont szerint történhet: a kialakulás időpontja-helye, körülményei/ a geometriája, formája/ a használata/ a városszövetben betöltött pozíciója/ szerepe stb. szerint.

A köztérépítészet kapocs jellege miatt egy sajátos, talán a megszokottól eltérő vizsgálatot, nem az időbeni helyét (a történeti), hanem inkább a városszövetben betöltött szerepét tekinti a rendszerezési kiindulópontnak. A városépítészet történeti típusainak, és azok kronológiai elemzése helyett a város térbeli (ki)alakulásának, növekedésének vagy éppen zsugorodásának folyamatában jellegzetes helyzeteket veszi számba, anélkül, hogy az idő változótól eltekintene, ugyanis a két említett rendszerezés között vannak természetes átfedések.

II.2.7.kép. Városépítészet az 1980-as években a Népek Háza palotájának építőtelepe, Bukarest,

II.2.8.kép. Minta, építési minta

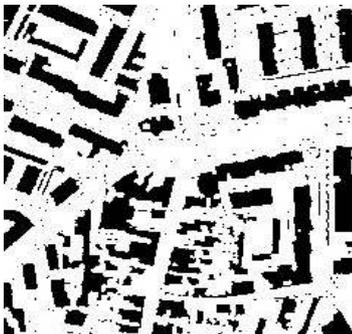
37 az urbanisztika a latin eredetű urbs (város, nagyváros, a régi rómaiaknál Róma városa) szóból származik

38 A Magyar Értelmező Kéziszótár (Akadémiai Kiadó, Budapest,, 1972) és a Wikipédia meghatározása alapján

39 Christopher Alexander, *Pattern Language*, MIT Press, New Haven, 1977 című művében szereplő meghatározások alapján

II.2.9. kép. A szövetdarab: centrum köztér

II.2.10.kép. A szövetdarab: végek köztér

40 A XVII-XIX. századi európai államok intézményépítése eredményeképpen jelenik meg, általában egy-egy közintézménynek-város-, megyeháza, színház, iskola stb.-köszönheti nevét is

41 Jelen kutatás ezen, egyértelműen adott emberi helyre jellemző szokásokat tekinti egyfajta mintanyelvi elemeknek

Az ókori urbanitás pusztulásával, azt követően, az európai várostörténetet, ezek bizonyos szintéziseként, egyetemesen fellelhető összetett köztértípusok jellemzik, azok határozzák meg leginkább. Ilyenek a *belső piac tér*, a *korzó*, a *vásáros hely* a várfalakon túl, az *intézményesített városi tér*⁴⁰, vagy az *új központ*. Születésük egy-egy történelmi pillanathoz köthető, létezésük mégis időtlennek tűnik a városban, amelyet mi ismerünk, és amely a XIX. században nyerte el a ma is felismerhető arculatát. Mindannyiunk számára ismerős a belváros ódon falai közé zárt, a vártemplom melletti *piactér*, a már lebontott várfalakon túli egykori *vásárhelyeken* még sokszor ma is árusok fogadják az arrajárókat, és nincsen közülünk senki, aki ünnepnapokon ne sétált volna végig legalább egyszer a *korzón*.

A város méretének és összetettségének növekedésével, a közösség számbeli, kulturális és gazdasági gyarapodásával egyre több, többféle (adminisztratív, művelődési, oktatási, kereskedelmi, közlekedési stb.) polgári intézmény jelenik meg. A városháza, a színház, a mozi, a vonatállomás, a börze, a vásárcsarnok, az áruház különálló épületben való térbeli-funkcionális megformálása általában a városszövetben is nyomot hagy, sokszor egy-egy „saját” közteret is kialakít maga körül.

Csikszereda új főterének vizsgálatánál talán a köztereknek a városszövetben betöltött szerepe szerinti, a használatuk illetve a környezethez való viszony alapján történő differenciálás tűnik célravezetőnek. A közterek lehetnek önálló, önelégű vagy járulékos-kiegészítő terek; célállomások vagy csupán közlekedők; kiforrott vagy éppen formálódó „majdnem” közterek; adott városban/ városszövetdarabban centrális vagy periferikus pozíciójú közterek. A környezethez való viszony minőségét azonban az is adja, ahogyan a közösség használja, vagy sem, e köztereket, amilyen mértékben élő vagy sem egy adott köztér. És a 80-as évek főteretemtése leginkább a tér és használói közötti elidegenedésről szól. Ez abból fakad, hogy a hely építési, lakhatási, területhasználati szokásait, igényeit figyelmen⁴¹ kívül hagyták. Azaz nem a megállapodott, a történelmi időben kiforrt minták alapján született meg az új városi központ.

A terv születésével egyidőben jelenik meg, egy másik világban, a *mintanyelv*ről⁴² írott korszakos írás. És a két történet, utólag, talán összefügg. A mintanyelv elméletének megjelenése szorosan kötődik a posztmodern gondolkodás kialakulásához. A modern kifulladás, a történeti stíluskorszakokkal való szakítás kudarca az eljellegtelenedés, az új épített környezettől való elidegenedés indítja el a posztmodern építészeti megújulást. Robert Venturi, Christian Norberg Schulz, Kenneth Frampton, Christopher Alexander és mások⁴³ írásaiban közös a történelmi- történeti, az idő és térbeli (építési) minták tartósságának elve, és ebből fakadóan egy építészeti formanyelv létezésének/ megteremtésének szándéka. Az, hogy egy ilyen formanyelv mennyire lokális, vagy egyetemesen létező, abban mutatkoztak véleménykülönbségek.

A *Pattern Language*⁴⁴ szabályozó céllal készült: egy olyan eszköztár, receptgyűjtemény, amely, a szerző szándéka szerint, egyetemesen alkalmazható bárhol, bármilyen helyzetben. Az, hogy strukturalistaként, az élni és építeni heidegger-i gondolatát, természetellenesen, egy dogmatikus rendszerbe szervezték, amely a mintanyelv elnevezést kapta. Ugyanis e dolgok természetével ellentétes, hogy egy filozófiai, lételméleti mondanivalóhoz szükséges metaforikus fogalompárt a térbeli elrendezettségre, annak szabályozására vonatkoztatni. A posztmodern a sokat bíralt eljellegtelenedett modern hibájába esett, amikor mérhetővé próbálta tenni a mérhetetlent, mindent építészeti jelenséget objektíválni.

A mintanyelv szükségszerűen nem szervezhető egységes és objektív rendszerbe, talán szerencsésebb inkább egyes építészeti nyelvi mintákról, részelemről beszélni, mintsem egyetlen axiomatikusan lezárt tökéletes egésről.

A jelen írás által használt *mintanyelv* fogalma a helyfüggő, a maga, beláthatatlan, leírhatatlan teljességében, legyen szó természeti-földrajzi, társadalmi, kulturális stb. értelemben vett helyről. Egy olyan laza halmaz, majdnem rendszer, amely, végtelen egyedi elemből áll, és, amely folyamatosan változik, megújul, akár csak maga a hely és lakói-megélői.

II.2.11. kép. Mintanyelv recept

42 Christopher Alexander, *Pattern Language (A mintanyelv)*, Oxford University Press, New York, 1977

43 Építészek, építészet kritikusok, teoretikusok és történészek, akiknek a munkássága megkerülhetetlen a posztmodern mozgalom megértésében

44 Lásd 42. A szerző első, ezt bizonyos mértékben megalapozó jelentős műve, a *Notes on the Synthesis of Form*, Harvard University Press, Cambridge, 1964

II.2.12. kép. Mintanyelv- egyetemesség: a terasz a gyalogos utca látványa felé van irányítva

Ugyanakkor elvitathatatlan, hogy adott helyhez kötött építési-lakhatási minták vannak, illetve, hogy a helyek között is létezik egymásrahatás, azaz sor kerülhet minták átvételére is, sőt lehetséges, hogy bizonyos, empirikus megfigyeléseken alapuló minták egyetemesen érvényesek⁴⁵.

A kísérleti város új központja nem a hely építési szokásai, telekhasználata, formavilága vagy éppen a természeti és épített környezetéhez, a tájhoz való megszokott viszonyulása szerint épült meg. A létrejötté más, helyidegen modellek, minták, mintanyelv szerint történt. És ezek új, sokszor a hagyományostól eltérő térhasználati, esetenként ellenséges politikai, szociális, kulturális stb. mintákat hoztak magukkal egy alapvetően zárt, tradicionalista közegbe. És talán emiatt sem lett élő a hely⁴⁶.

45 A 2004-es Velencei Építészeti Biennálé keretében az amerikai építészekritikus Christopher Alexander mintanyelvének mechanikus-merev voltáról beszélve elismeri egyes alapvető, ősi építési hagyományok, szokások, minták egyetemességét

46 A mintanyelv komplex helyfüggőségének nem tulajdonít nagy jelentőséget Christopher Alexander. A hely kulturális-vallási, szociális, vagy éppen politikai komponense lényegében hiányzik a diskurzusból

a b o n t á s bűvöletében

" [...] nagypénteken jöttek és bejelentették, hogy lebontják a házat [...] A bontás ütemét az építkezések előrehaladta is meghatározta. Előbb ugyanis lakrészeket kellett felhúzni, ahová a kisajátítás alá esett házakból ki tudták költöztetni a lakókat. Nagyméretű, gyakran emeletes házakról lévén szó, egy épületben több család is lakott, akik a családtagok számától függően választhattak, néhány felajánlott lehetőségből, két vagy, három szobás lakrészt. [...] az első részben a Virág utca szerepelt, azt kezdték bontani a Coşbuc utca felőli oldalon, és haladtak a katolikus templom fele [...]"⁴⁷

Építészeknek a Voisin terv és Le Corbusier⁴⁸ jut eszébe a történelmi városok közelmúltbeli bontása láttán. A történelem folyamán a nagyléptékű városmegújítások azonban bontással jártak. Sokszor egyszerűen csak tűzvédelmi, közegészségügyi vagy éppen közbiztonsági okok miatt. A városok gyarapodásával azonban a területbeli növekedésük és korszerűsítésük kényszerítette ki egyes épületek, épített tömbök vagy egész városrészek bontását. A történelmi európai város az egykori középkori várfalak újkori lebontásával nyerte el ma is felismerhető arculatát. Miindazonáltal a város történelmi magja megmaradt, esetleges alakulása-alakítása morfológiai lényegét, működési logikáját, idő és térbeli folytonosságát nem érintette. E hagyománynak vet véget a XIX-XX század önkényuralmi rendszereinek ún. birodalmi (város)építészete⁴⁹.

A hitleri Németországban egy új Berlin, a Germania⁵⁰ nagyszabású tervei, sugárutakkal, diadalívekkel, és a város közepén a Dicsőség Csarnokával, terv maradt, megvalósulásuk a német főváros lerombolását jelentették volna. A sztálinista városrendezés áldozata lett a Napoleón felett aratott győzelem emlékére 1812-ben emelt Megváltó Krisztus székesegyház, amelynek helyén építették volna meg a Szovjetek Palotáját⁵¹. Az építkezések, a második világháború miatt, megrekedtek az alapozásnál.

A "gyűlölt", megváltoztatandó múlt gyökeres eltörlése öltött testet e rituális barbár bontásokban.

II.2.13. kép. Bontás, Sepsiszentgyörgyön, az 1980-as évek

II.2.14. kép. A Voisin terv

47 Részlet *A mi utcánk. Csíkszereda lebontott utcáinak emlékére* című kiállítás katalógusából, Csíki Műemlékvédő Egyesület gondozásában jelent meg 2003-ban

48 Az építészeti modernizmus programjában a történelmi városhoz való viszonyt, a törlés és helyettesítés gondolatát talán Le Corbusier *Voisin terve* (1925) illusztrálja, amely a régi Párizs lebontását feltételezte

49 a XIX-XX. század birodalmainak- Napóleon Francia Császárságának, a Harmadik Birodalomnak vagy éppen az egykori Szovjetúnió- sajátos, monumentális, az ókori görög-római hagyományokat idéző építészete

50 a *Germania* a Harmadik Birodalom építésze, Albert Speer műve(1936-41)

51 a Szovjetek Palotájának terve szovjet építész tervei alapján készült el (1939)

Nem tudni milyen mértékben állt mögöttük műveletlenség-tudatlanság, illetve kitervelt, számító szándékosság. Az azonban bizonyos, hogy mintául szolgáltak a későbbi, 1945 utáni államszocialista várostervezésben.

Bukarestben a Népek Háza megépítése 150 ha felületű belvárosi rész teljes pusztulását követelte meg.⁵²

Elérte az ország többi városát is, különösen a leendő megyeszékhelyeket.

A *szisztematizálás*⁵³ a város és falurombolás szinonimája lett. A gigantikus léptékű bontások a mankurtizálás⁵⁴ városépítészeti lenyomatai.

II.2.16.kép. Bontás Moszkvában, az 1930-as években

II.2.17. kép. Bontás Bukarestben, az 1980-as években

<---- II.2.15 kép. Bontás-építés, Csíkszeredában, az 1980-as évek elején

52 Lásd Augustin Ioan román építész, építészetelméleti Vitrinele national-comunis-mului (A nemzeti kommunizmus kirakatai) című cikkét az Observatorul Cultural folyóiratban, 284/ 2005, Bukarest

53 A szisztematizálás szó szerinti fordítása rendszerezés, és a román szaknyelvzetben a terep/terület rendezést jelöli. A nemzeti kommunizmus időszakában egyértelműen negatív jelentéstartalmat kap a falurombolás és a történelmi városok bontása miatt

54 A mankurtok elnevezést az egykori cári orosz birodalom belső ázsiai területein élő azon népcsoportokra használják, amelyek az erőszakos oroszosítás eredményeképpen önazonosságukat, "kollektív emlékezetüket" elvesztették

Il.3 (városi) i d ű(k)

„[...] Távoli királyságokban, új birodalmakban jártam. Az Úr 1066. esztendejének őszén résztvettem a Stamford Bridge-i csatában[...]. A Hegira szerinti hetedik században, Bulaq külvárosában, kimért kaligráfiával írtam át Szinbád kalandos történetét egy elfelejtett nyelv ismeretlen ábécéjén [...] A szamarkandi börtön udvarán nagyszerű sakkjátszma részese voltam. 1638-ban Kolozsvárt időztem, aztán Lipcsében [...]”⁵⁵

Álmomban sokszor az elképzelt városomban járok. Akárhányszor visszatérek, újabb és újabb történeteket mesél a városfal, a kapualj, az utcasarok, és ennek a folyamatosan átalakuló színpadnak megannyi kifakuló kelléke. Amikor e színpadra lépek, úgy érzem, mintha visszatértem volna a múltba, vagy éppen a jövőben járok, idegen és mégis ismerős arcok között. Egy furcsa játék az árnyakkal, amely a teljesség, az időtlenség, a végtelen érzetével, hangulatával tölti meg a pillanatot. Ilyenkor az itt és a most feloldódik, viszonylagossá válik, értelmét veszti.

Az időutazás vágyott élménye mindig is létezett a művelődéstörténetben: térben és időben egymástól távoli világok, kultúrák közötti átjárás lehetősége megragadta a képzeletünket. Az Időtlen Út⁵⁶ ezen tapasztalást, élményt jeleníti meg a város formai és tartalmi megfogalmazásában.

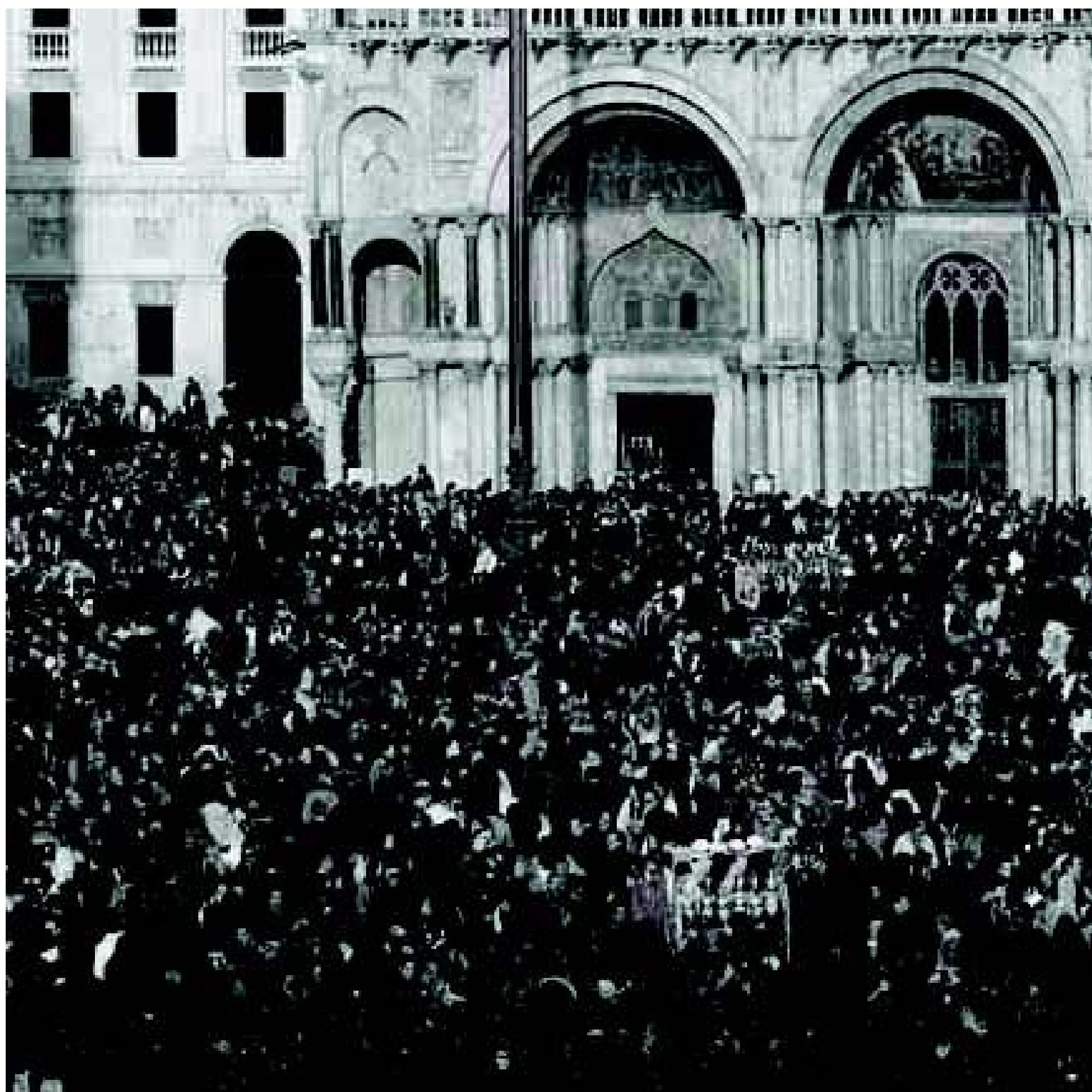
Ma a történeti város olyan, mint egy (élő) múzeum: turistaként járjuk be, rá-rácsodálkozva egy-egy régi épületére, közterére, mint letűnt világok ráncmaradt emléktárgyaira. Mind egy-egy kiállítási darab egy promenádszerű úton. Ezen utazás a városban idő és térkapukon keresztül történik.

II.3.1. kép. Idő, város, utazás – képeslap Székelyudvarhelyről, a XX. század eleje

55 Részlet Jose Luis Borges argentin író *A Halál és az Iránytű* elbeszéléskötetének a *A Halhatatlan Ember* című írásából, 183. oldal, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999

56 Lásd Christopher Alexander *The Timeless Way of Building* című könyvét 3. fejezet, 157-325. oldal

tér történetek: a történelem

„[...] azzal a másik emberrel estek meg ezek a történetek[...] Végigsétálok az utcákon, tereken, most és a múltban- talán megszokásból ránézek a boltíves bejáratra vagy a rácsos kapura [...]”⁵⁷

kulcs #1:

történet / történelem = írásban vagy élő szóban elmesélt esemény, amely lehet megtörtént vagy kitalált cselekménysor / a múltbeli események összessége, az emberiség múltjának tudományos ismerete⁵⁸

A hely, a város, időtlen történetek színhelye. Egy-egy pontjában, időben és térben egymásra tevődnek személyes és közösségi sorsok, történetek, a köztéremlékezet.

A városi tér ezáltal a közösségi örökség, a közösségi identitás része lesz. Ezek olyan történetek, amelyek, bár egyediek, lehet, hogy már többször megestek ugyanazon a helyen. Az, hogy ismétlődnek, hogy az emberek ugyanazt élik át a történelem különböző pillanataiban, mintegy biztosítja a hely folytonosságát.

A kísérleti város főterével, új központjának megépítésével e hely folytonossága sérült. Benne a központi hatalom a hivatalos és egyetlen történelem részeként önkényesen formálja át a helyet, egyéni és közösségi sorsok, történetek helyszínét.

A város, a köztér építészeti metamorfózisa ezen történelemszemlélet függvénye. Ott, akkor a történelmet a (központi) hatalom írja át, alakítja.

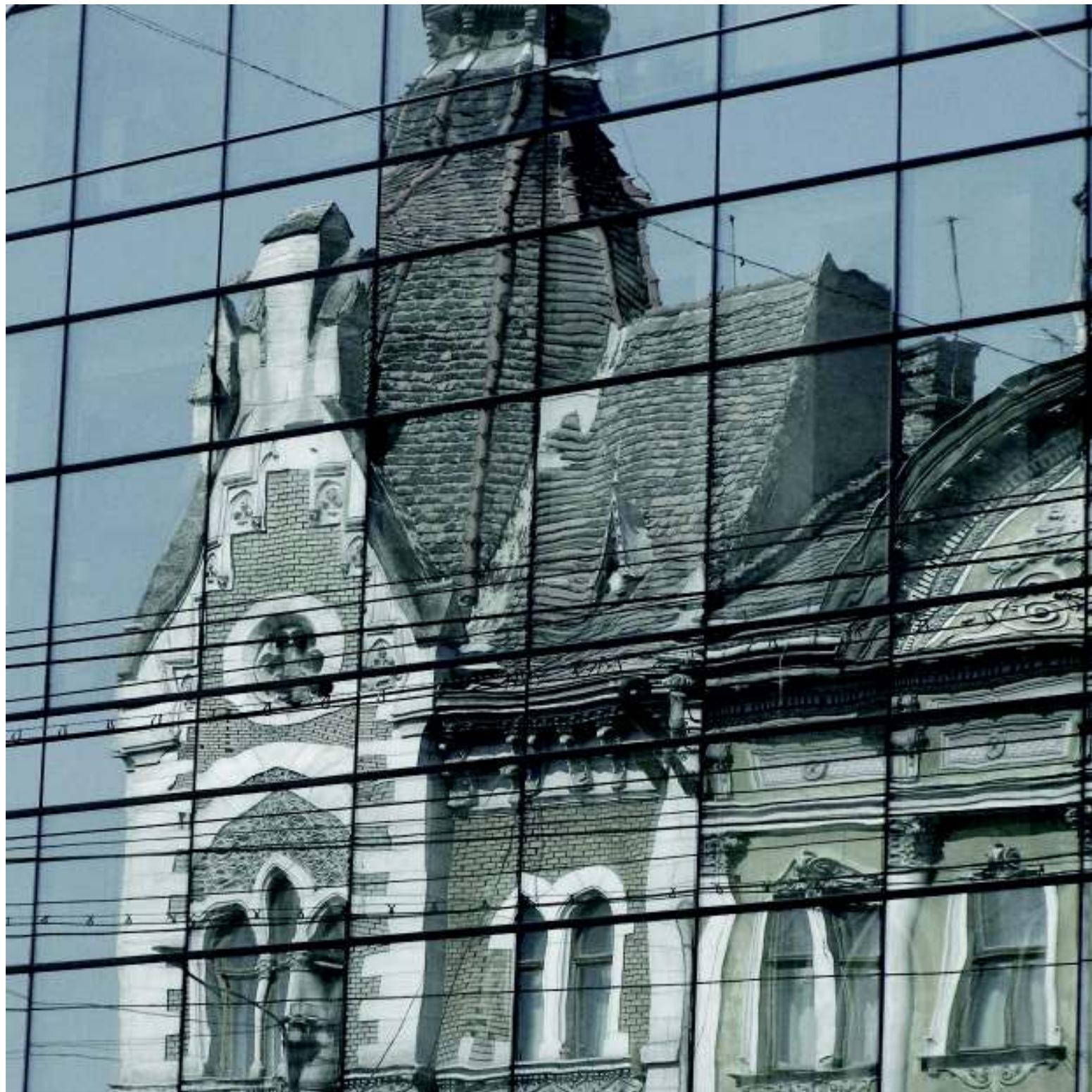

II.3.3. Kép. (Épített) történelem

-----> II.3.2. kép. Város-múzeum

⁵⁷ Részlet Jorge Luis Borges, argentin költő, elbeszélő, esszéíró, irodalomtörténész és filozófus egyik legjelentősebb írásából- *A labirintus*, a New Directions Book angol nyelvű kiadásában, 116-117. old.

⁵⁸ A Magyar Értelmező Kéziszótár (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972) és a Wikipédia meghatározása alapján

a m o (n u) m e n t

„[...] Nekem magamnak több emlékem van, mint valamennyi embernek együttvéve, mióta világ a világ [...]”⁵⁹

kulcs #1:

emlék / emlékezet = a megtapasztalt pillanatok rögzített képe / egy szervezet azon képessége, hogy eltároljon, megőrizzen és előhívjon információkat és élményeket ⁶⁰

kulcs #2:

e m l é k m ű / műemlék = egy nagyobb szabású építészeti vagy képzőművészeti alkotás, amely egy kiemelkedő eseményre vagy nagy hatású, jeles személyre emlékeztet, annak emlékét örökíti meg / olyan építmény, létesítmény vagy ingatlan jellegű alkotás vagy ezek rendszere esetleg romjai, mely kiemelkedő építészeti, történelmi stb. szerepet játszik, amelyet megtartásra érdemesnek nyilvánítottak, s mint ilyet védelem alá helyezték⁶¹

A lét, a hely, egy szervezet működésének időbeni folyamatosságát az emlékezés képessége, az emlékezet teszi lehetővé. Az emlékek, az emlékezés lehetnek személyes és/vagy közösségi jellegűek. Együttesen modellezik a létezésünket, a teret, amelyben élünk.

Minden új kor, rendszer, vezetés szereti kijelölni a maga tereit, felülírva a korábbiakat. Ezzel magyarázhatóak az utca és köztér átnevezések, de a köztéri szoborállítás szokása is.

„Nem mindig szükséges, hogy az igaz testet is öltösn, már az is elég, ha szelleme körülleg, és összhangot idéz elő, mint mikor a harang kondulása komolyan és nyájasan betölti a teret”⁶²

A város emberi alkotás, ezért nem tökéletes, nem örökkévaló, de magában hordozza az ember, az emberek hallhatatlanság iránti vágyát, a teljesség igényét, egy történelem előtti idő tökéletességének a kollektív emlékét.

II.3.5 kép. Emlékmű-műemlék

-----> II.3.4. kép. Város emlékképek

59 Részlet Jorge Luis Borges, argentin költő, elbeszélő, esszéíró, irodalomtörténész és filozófus *Funes*, az *emlékező* című írásából, a New Directions Book angol nyelvű kiadásában, 105-106. old.

60,61 A Magyar Értelmező Kéziszótár (Akadémiai Kiadó, Budapest,, 1972) és a Wikipédia meghatározása alapján

62 Átvettem a *A mérhető és mérhetetlen-építészeti írások a huszadik századból* Kerékygártó Béla szerkesztésében, Typotex, Budapest, 2000-ben megjelent kötetben a 119. oldalon található idézetet. Eredetileg a Martin Heidegger: „...Költőien lakozni” -válogatott írások című, a T-Twins Kiadó gondozásában 1994-ben megjelent kötetben szerepel, 217old.

II.3.6. kép. Emlékezet, köztéremlekezet

A kollektív emlékezet maga a történelem, amelyet a hely és a közösség, azaz az objektum és a szubjektum kölcsönhatásaként értelmezhetünk.

A történelemnek, a történetiségnek jelentős szerepe van a város működésének értelmezésében. Szorosan kötődnek az állandóság, a folytonosság és a tartósság fogalmához, amelyek a város szerves, önmagára való épülését jellemzik.

Amikor azt állítjuk, hogy minden közösség a saját képére formálja a köztereit, akkor azt értjük, hogy tulajdonképpen otthonossá, lakhatóvá teszi az környezetét, és bár egy pillanatnyi cselekvésről van szó, az mégis magán hordozza a tartósság igényét, a teljesség, a folytonosság és az állandóság kimondott szándékát.

Az otthonosság jelenítődik meg a különböző városi műtárgyakban, legyen az épület, épületegyüttes vagy éppen egy szoborcsoport, amelyekkel berendezik az életterét, a köztereit.

A pillanatnyi és az örökkévaló, a momentum és monumentum látszólag feloldhatatlan ellentéte feszül meg benne⁶³. A momentum a pillanatot, egy végtelenül rövid időtartamot, a monumentum pedig a szimbolikus jelentéssel bíró épületet, épített tárgyat jelöli meg.

A magyar nyelvben két, rokon, de eltérő jelentése van a monumentum latin fogalmának. Műemlékként, vagy pedig emlékműként is lehet érteni, értelmezni. Az emlékművek az építészet eszközeivel kifejezett közös akarat jelképei.

A történelem folyamán, a klasszikus korokban, az emlékmű a központ, a transzcendens megformálása, amely az állandóságot, a teljességet jelenti.

A statikus városdefinícióban az emlékmű elmozdíthatatlan, a monumentalitás az abszolútumot (teljességet) testesíti meg.

63 Mindkét utóbbi szó a latin *monitu*⁶³ szóból ered, amelynek a jelentése emlékezés

Napjaink városában, városrehabilitációjában az emberi léptékű és a monumentális közötti párbeszéd⁶⁴, az örökkévaló és a pillanatnyi kérdésköre megkerülhetetlen.

A város, a városi műtárgy vizsgálata során újból eljutunk a már említett klasszikus alapfogalmakhoz, mint amilyen a tartósság, az állandóság, a folytonosság.

A tartósság az a múlt, amelyet állandó jelleggel és folyamatosan még megélünk. A tartósság lehet hajtóerő, de visszatartó akadály, azaz patológikus is. A városi műtárgy tartóssága ahhoz vezethet, hogy emlékművé válik. A tartóssága pedig attól függ, hogy milyen mértékben képes alakítani a város életét, emlékezetét. Heidegger Goethe-t idézi⁶⁵, amikor egyfajta paradigmaváltással próbálkozik. A gondolati, konceptuális tartósságra helyezi a hangsúlyt: a harangkondulás pillanatnyi varázsa továbbél a végtelen hatását keltő rezdülések által.

Nemrégiben egy ismerősömmel találkoztam a Tapstéren. Rövid beszélgetésünket félbeszakította a megyeháza- az egykori pártszékház- toronyórájának zenehangja. Elmosolyodtam magamban és meglepődve nyugtáztam, hogy emberi hangon szólalt meg a monumentális monstrum, és a tér máris mintha más lett volna, mint az egykori nagy népgyűlések rideg helyszíne- egy kicsivel emberibb, barátságosabb.

II.3.7. kép. Tapstéri idő

64 A posztmodern diskurzus része. Lásd Leon Krier „Az európai város rekonstrukciója” című röpiratát (1985), amely *A mérhető és mérhetetlen- Építészeti írások a huszadik században*” Kerékyártó Béla szerkesztésében megjelent szöveg gyűjtemény 262..oldalán található

65 Lásd 62.

II.4. idő és tér kapuk

„ [...] Valamikor régen még úgy gondoltam, hogy előbb, vagy utóbb eljön majd a nap, amikor végre megállapíthatom: ismerem a várost, de most már tudom, hogy elképzelésem hiú ábránd maradt. Céltalannak tetsző bolyongásaim során az ismerős, esőverte utcákról és terekről minduntalan idegen városrészekbe tévedek. Pedig első látásra azt hinné az ember, hogy ugyanazokon a helyeken fordul meg újból és újból, olyanannyira hasonlítanak egymáshoz a megkopott épületek és a szeszélyesen kanyargó csatornák, a páfránnyal benőtt, romos kőfalak és az elhagyatott kertek mélyén rejtőzködő szobormaradványok. És mégis így. ... A várbeli sikátorok végén az utolsó pillanatban mindig elém tolakodik egy falba vágott kapu, amelyen átlépve a rám bízott táskával másik, ismeretlen övezetbe kerülök [...]”⁶⁶

Amikor másodszor is visszatértem a v á r o s b a léptem át ezeken a kapukon⁶⁷ először. Azt hittem, hogy jó ismerője vagyok a helynek, de újból meglepett: ekkor fedeztem fel magamnak a belváros határán levő torz, elhagyott, sebhelyes, de ennek ellenére rokonszenves tereket, utcasarkokat, kapualjakat⁶⁸.

Mind egy-egy kapcsolódási pont különböző városrészek, térbeli és idősíkok között.

Foghíjas utcafrontok, félkész épületek, a fűvel benőtt lefolyók, a feltöredezett beton, a rendetlenül egymástratevődő bádoggal, műanyag vagy fapelületek mögött felsejlő egykori derűsebb órákat idéző díszes kilincsfogantyú, a tűzfalak- a sajátos kelet-európai, romániai, erdélyi fragmentáltság jelei.

Néha, néhol, megállt az idő, aztán hirtelen felgyorsult, szinte követhetetlenül, mintegy jelezvén az itt lakók fel-fel lángoló és aztán megint elhalványuló lelkesedését a megújulás gondolata iránt: a vár tövében az apró házacska fém ajtaja mögül kiszűrődő un. manele⁶⁹-s zene feloldódik a déli harangszóban.

II.4.1.kép. Kapuk, kapualjak.

66 Részlet Szakács István Péter *Francia tavasz* novelláskötete a *Misszionáriusok* című írásából, 66.oldal

67 A „kapu” fogalma az eredeti angol kifejezés, a „gate” magyar fordítása, Christopher Alexander *The Timeless Way of Building* című könyvéből, 3.fejezet, 157- 325.oldal. Az előző fejezetben bevezetett név nélküli (város) építészeti minőség eléréséhez rendeli az első nagy elméleti munkájában felépített építészeti fogalom-rendszert, a mintanyelvet (pattern language), ez jelenti a kaput a minőséghez.

68 Ezek a sebhelyek az 1980-as évek erőszakos urbanisztikai beavatkozásának következtében alakultak ki, gyökeresen megváltoztatva a városszövetet, a hagyományos térszerkezetet. A régi és új város témája megjelenik Vofkori György, Nagy András helytörténeti jellegű írásaiban is.

69 A manele román szó magyar megfelelője talán a „lagzilajcsis”, és itt a városfragmentumok vulgáris társítását hivatott érzékeltetni.

II.4.2.kép.Városi kapu

Ilyen ez a hely: a központi és periférikus közötti átmenet⁷⁰, ahol az időleges állandósult a folyamatos egyidejűségben.

Ezek a terek kapuk: pillanatok alatt váltakoznak a látszólag kibékíthetetlen világok.

A hely folyamatos átalakulása, a sűrűsödés-erjedés, az újrakisugárzás a hely történetének a lényege⁷¹.

Ez a fajta külső tér-kapu, mintanyelvezetté⁷² lett, majdnem időtlen jellegű, a történelmi időtől független. Bár nem a kanonikusan értelmezett mintanyelvezet példája, már szervesen hozzátartozik a hely lényegéhez, következésképpen *kapu* a hely szellemének megértéséhez, a hely megéléséhez, újjáteremtéséhez.

70 Erről az átmeneti város „szeletről” beszél az ETH Urban Design Studio 2009-ben megjelent urbanisztikai tanulmánya Kolozsvárról, a „Patterns of Continuity Cluj-Napoca”, 90. oldal

71 Moravánszky Ákos a „*Tűzfalak. Kelet-Európa intenzitása*” című írása, MÉ, 1989/4., 6. oldal.

72 A „pattern language” magyar fordítása, Christopher Alexander „The Pattern Language” (1977) című könyvéből, 167.- 305. oldal, , mint az „ősi”, eredeti, szinte időtlen építési mód , hagyományok összességét.

a Halhatatlan Város: törésvonalak vs. idő és térkapuk

„ [...] a túlsó parton [...] ott csillogott a Halhatatlanok Városa. Falakat, boltíveket, homlokzatokat és fórumokat láttam [...]”⁷³

Egyes városok, köztetek nem « halhatatlanok », véges a (történelmi) létezésük. Megszületnek, élnek, megöregednek, átalakulnak vagy élettelené válnak- kihalnak, eltűnnek. A város, a köztér azonban halhatatlanok. Gondolati, fizikai-térbeli folytonosságuk egy időtlenné vált mintanyelvnek köszönhető.

Ennek tartozékai, a *fal*, a *homlokzatok*, a *fórumok* stb., olyan formai elemek, amelyek a jelentésükkel együtt biztosítják a város felismerhetőségét, megélhetőségét, a közérthetőségét.

„ Egy városban, ahol élő a nyelv, maga a mintanyelv is olyanannyira közismert, hogy bárki képes használni.”⁷⁴

Bárki képes használni, amennyiben működőképes a talán már összetett mintanyelv, azaz rendelkezésre állnak az alapvető nyelvi elemek (például a kötőszavak). Ezen összetettség a nemlineáris időbeli fejlődés eredménye, amely törvényszerűen megjelenítődik a város térszerkezetében is. Ahhoz, hogy időtlenné válhasson e mintanyelv/ város, az eltérő történelmi időket összekapcsoló-elválasztó fogalmakra/ térelemekre van szükség.

kulcs #1:

törésvonalak / vonalak / felületek / terek = a város térszerkezetének/ szövetének azon részei, amelyekben a városszövet különböző darbjait egybefűző térháló sérült, és emiatt nem tudja betölteni kötőszöveti/ illesztő szerepét⁷⁵

kulcs #2:

idő és tér kapuk = a város térszerkezetének/ szövetének azon részei, amelyekben a városszövet különböző darbjait egybefűző térháló ellátja illesztő szerepét a város, mint koherens urbanisztikai egység megalkotásában⁷⁶

II.4.3.kép.A Halhatatlan város

II.4.4.kép. Mintanyelv kapu

73 Részlet Jose Luis Borges argentin író *A Halál és az Iránytű* elbeszéléskötetének a *A Halhatatlan Ember* című írásából, 183. oldal, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999

74 Christopher Alexander „The Timeless Way of Building”(1979), 2. fejezet, 167-168. oldal

75 A Magyar Virtuális Enciklopédia, 2004, meghatározása alapján

76 a kapu fogalma az ember alkotta/ belakta tér (ház, porta, város), vagy akár egy nagyobb terület hálószerű megszervezésében is megjelenik, mint határoló- összekötő tárgyelem. A magyar államiság kezdeti szakaszában egyes területeken átjárhatatlan mocsarak, másutt bozótos erdők alkották a gyeput, melyeken a legjobban védhető pontokon átjárókat, *kapukat* létesítettek. Később a kapuk és a gyeplő szerepét a végvári rendszer vette át.

II.4.5.kép. Ütközés

II.4.6.kép. Törésvonalak

A kísérleti város megépítésekor az erőltetett menet szétfeszítette a finoman rétegződött városi szövetet: törésvonalak jöttek létre, szemben a szerves fejlődés alkotta kapukkal, amelyek idő és térbeli folyamatosságot biztosíthatnának.

A közérthetőség/ átláthatóság- átjárhatóság/ olvashatóság az időbeni folyamatosság elengedhetetlen feltétele. A történelmi városokban, közterekben ez a folytonosság érhető tetten.

A mindennapi cselekvések alakítják a „klasszikus” mintanyelvet⁷⁷, a térformákat és/vagy a hozzájuk társított jelentéstartalmat, amely alapján az emberek épületeket emeltek maguknak évszázadokon át. Ahogyan az egyes épületeket egymás mellé helyezték ugyancsak ezen hagyomány, mintanyelv alapján történt.

E történelmi időtávtalban, értelemben vett szerves egymás mellé helyezés eredményeképpen alakult ki a funkcionális, élő városszövet.

A történelmen kívüli város modern kísérlete és a történelem „fikcióként” való kortárs értelmezése, a történelmi idő hirtelen ritmusváltásai fejlődési rendellenességeket (nem szerves minőségi/ mennyiségi növekedés vagy zsugorodás), a városszövetben maradandó sérüléseket okoznak. Ezek demográfiai, szociális, gazdasági, politikai eredetűek, vonatkozásúak lehetnek.

A már létező és az éppen létrejövő szövetdarabok, városrészek, között törésvonalak alakulnak ki. A törésvonalak mentén a várostest kötőszöveti kapcsolódási pontjai- a közterek, a teresedések- nem képesek betölteni szerepüket, biztosítani a különböző (város)részek szerves egységét, együttműködését, közöttük az átjárhatóságot. Nem idő és/vagy térkapuk.

Az átjárhatóság a terek összefűzése helyekké, azaz ezáltal lesz a város, a városi tér felismerhető, érthető és használható.

A törések-hasadások a részek/ szövetdarabok között nem csak a kötőszövetben, hanem egy adott tömbön belül is létrejöhetnek.

⁷⁷ Lásd Colin Rowe és Robert Slutzky Transparency: *Literal and Phenomenal* című írását a *Perspecta* 8, The Yale Architectural Journal, 1963, New Haven, Connecticut

Azaz, előfordulhat, hogy egyes, egymástól eltérő fejlődési szakaszok, városrészek között hiányzik a kapocselem, és közvetlenül illeszkednek egymáshoz. Amennyiben a városépítészet tudomány, és ezen belül feltételezzük egyfajta városfizika létezését, akkor talán beszélhetünk az ütközés jelenségéről⁷⁸ is. A városfejlődés során a változás/ beavatkozás mértéke, rugalmassága/ szervessége és időtartama, nem utolsósorban a helye/ pozíciója a városrészek ütközésének minőségét határozzák meg. Minnél kisebb, rugalmasabb és több ideig tart ez a változás/ ütközés a városszövetben, annál kevésbé sérül és annál inkább képes szervesen magába fogadni az újat. Ugyanakkor lényeges a beavatkozás helye⁷⁹, hogy az mennyire alkalmas a besűrűsödésre vagy kitágulásra. Ellenkező esetben törések képződhetnek a legkisebb ellenállást kifejtő részekben, a határoló felületeken, a hézagokban. A szélsőségesen nagy és rugalmatlan ütközés maradandó sérüléseket okozhat a városszövetben és az új részek környezetfüggetlen önálló működését idézheti elő. Térgeometriai szempontból e törések pontszerű, felület, vagy térbeli alakzatok: egy épület, egy épületrész, utcafront, térhomlokzat vagy éppen egy egész tömb/ tömbköz.

E városi törésalakzatok nem azonosak az *urban crack*⁸⁰ fogalmával. Ez utóbbi nem csak térszerkezeti/ térelméleti, azaz (város)építészeti, hanem explicit szociális/ gazdasági minőséget is jelöl, sőt egy, az előbbi minőségi szempontok szerint amúgy jól működő épület/ épületegyüttes ugyanakkor lehet térszerkezeti törésalakzat a városban. Az *urban crack* hasonértelmű szavai: köztes/átmeneti tér, interstice, átjáró zóna, városi köztér szünet/ űr, hulladék/halott köztérfelület, nem-hely, árnyéktér, urban sprawl, városi rákos sejt, senki földje stb.

Nem tévesztendő össze a *nemhely*⁸¹ fogalmával sem, ugyanis ez utóbbi arctalan sorsok jellegtelen, identitás nélküli, a környezetéhez nem köthető, a hely történetén kívüli tér. Ezzel szemben az *urban crack* és a városi törésvonalak létrehozta terek igenis rendelkeznek, általában a környező városi szövegtől eltérő, saját identitással és része(se)ji a hely történetének.

II.4.7.kép. Urban crack

II.4.8.kép. (Helyes) nemhely

78 Az ütközés ("collision") jelensége a különböző korokban, egymástól eltérő jellegű, önálló városrészek vetélkedését, a köztük levő feszültséget írja le. Lásd Colin Rowe és Fred Koetter közös művét, *Collage City* (A kollázs város), MIT Press, Cambridge, 1978

79 A beavatkozás helye lehet a "besűrűsödött", kompakt történelmi mag, a szellős városszélek, a városi tömb belseje, vagy éppen az azokat összekötő szabad/ közterek.

80 Lásd a *Reading Urban Cracks* (Városi törésvonalak olvasata) címet viselő, kortárs köztérművészeti és szociális, közösségi praxisokat bemutató tanulmánykötetet, 9-29. oldal, MER Paper Kunsthalle, Ghent, 2011

81 Lásd 36.

II.4.9.kép. Csikszereda, a kollázsváros

Mind az urban crack mind pedig a városi törésvonalak mentén létező közterek vagy majdnem közterek egyfajta, gyökerét/ eredetét elvesztett *palimpsest*-nek tekinthetők: a megtervezett és a megélt/ használt város⁸², a különböző időrétegek tevődnek egymásra. És ennek köszönhetően mindkettőben számos, egymással ellentétes városlogika ütközik, akár a tulajdonjog, akár használat szempontjából: bár a köz és magán tulajdon közötti határok zavarosak, összemosódnak, a felület egyértelműen köz(össégi) jelleggel bír. És e konfliktusosság mindkettőnek lényege, akárcsak a túlbujánzó rétegződésből adódó fragmentáltság és nagy térrendezetlenségi fok. És mindkettő a nem szabályos-szabályozott, a nem normált-intézményesített városi lét építészeti kerete-megfogalmazója.

Jelen vizsgálat a köztérháló törésalakzatait illetve idő/térkapuit elemzi a *kísérleti vároban*, azokat, amelyek a tömbök/ városszövetdarabok között találhatóak és általában inkább szunnyadó helyek, mint nemhelyek. Osztályozásuk, differenciálásuk jellegzetes alaptípusokra⁸³, a kötőszöveti köztérháló alkotóelemei egymás közötti, azaz belső, illetve az összekapcsolt tömbökkel/ városszöveti darabokkal, és a város egészével való külső viszony szerint lehetséges és indokolt térelméleti szempontból. Ugyanakkor nem mellékes hogy pontszerűek, vonal vagy éppen felületjelleggel bírnak és, hogy a hagyományosan vett utca vagy köztér mentén alakulnak ki.

Ezen tulajdonságok és a kombinációjukból adódó köztérháló típusok törésalakzatok vagy idő/térkapuk, annak függvényében, hogy ellátják vagy sem a kötőszöveti funkciót, azaz biztosítják vagy sem az átjárást a *kollázsváros*⁸⁴ részei között.

82 Ehhez kapcsolódik a Michel Foucault által bevezetett *heterotopia*(fogalma, amelyet az utópia ellentettjeként határoz meg, amely nem a hegemónisztikus, hanem a szimultán sokszínű-sokféle városélmény helye. Az *urban crack* pedig egyfajta deviáns- a kulturális, a társadalmi, erkölcsi normarendszer szélein összetorlódtott-heterotopiák együtteseként alakul ki

83 A tipologizálás a posztmodern strukturalista szemléletmód sajátja. Időközben a posztmodern kifulladás így jelen esetben inkább tipologizálás-kísérletről beszélhetünk.

84 Lásd Colin Rowe és Fred Koetter közös művét, *Collage City* (A kollázs város), MIT Press, Cambridge, 1978

transzilván fragmentáltság, a tűzfalak árnyékában

„ Nagyjából ez az öröksége ennek a helynek: apró, de vérző történetekből szőtt túlsúfolt és töredezett történelem, amely csak néha zavarja meg az itt élő ember időtlen füttyörészését.”⁸⁵

A történész a Balkánról ír a fenti sorokban. De talán Erdélyről is szólhatnának. A mindig súlyos, nyomasztó, de fennkölt és nagyszerű történelmi időbe (múltjukba) szorult közösség illetve a néha elviselhetetlenül könnyed történelmi időn kívüli személyes, kisszerű lét mindennapos helyszínei. Ez a világ, amelyben élünk, ennek a helynek a meg nem szűnő szimultán vonzásában és taszításában. Köztes területek: kultúrák, etnikumok, különböző hagyományok, mintanyelvek között.

„... a városok még ma is valamiféle mintanyelvek alapján épülnek.”⁸⁶

Itt, a mintanyelvezet, amely alapján ma épül az (erdélyi) város egy vulgarizálódott, torzult mintanyelvezet, még ha érthető és esetlenségében néha rokonszenves is, nem feledteti a idült fragmentáltságot, rendezetlenséget, a működési rendellenességeket. Hirtelen növekedésük és/vagy zsugorodásuk szétfeszítette a modern kori, nem természetes, külső művi beavatkozás során létrejött tiszta funkcionális zónákra épülő térszerkezetet. A várostesben keletkezett funkcionális törésvonalak mentén csapódott ki a „senki” tereiben a város sérült szöveti összetettsége. Ezek általában az évszázadok alatt megállapodott történelmi belváros határmesgyéjén találhatóak. Ilyen Kolozsváron a mai Timotei Cipariu tér, Csíkszeredában a Szabadság tér környéke, vagy Marosvásárhelyen illetve Nagyszébenben a központi pályaudvarok előtti közterek.

A kényelmetlenné vált befejezetlenség és átmenetiség helyei, amelyek jelzik a helyi közösség létezésében kényszerűen beállt megfagyott egyidejűséget: a „tűzfalak” között, mindennap, valami új jelenik meg ebben az efemernek hitt díszletben, de aztán semmi sem változik igazán.

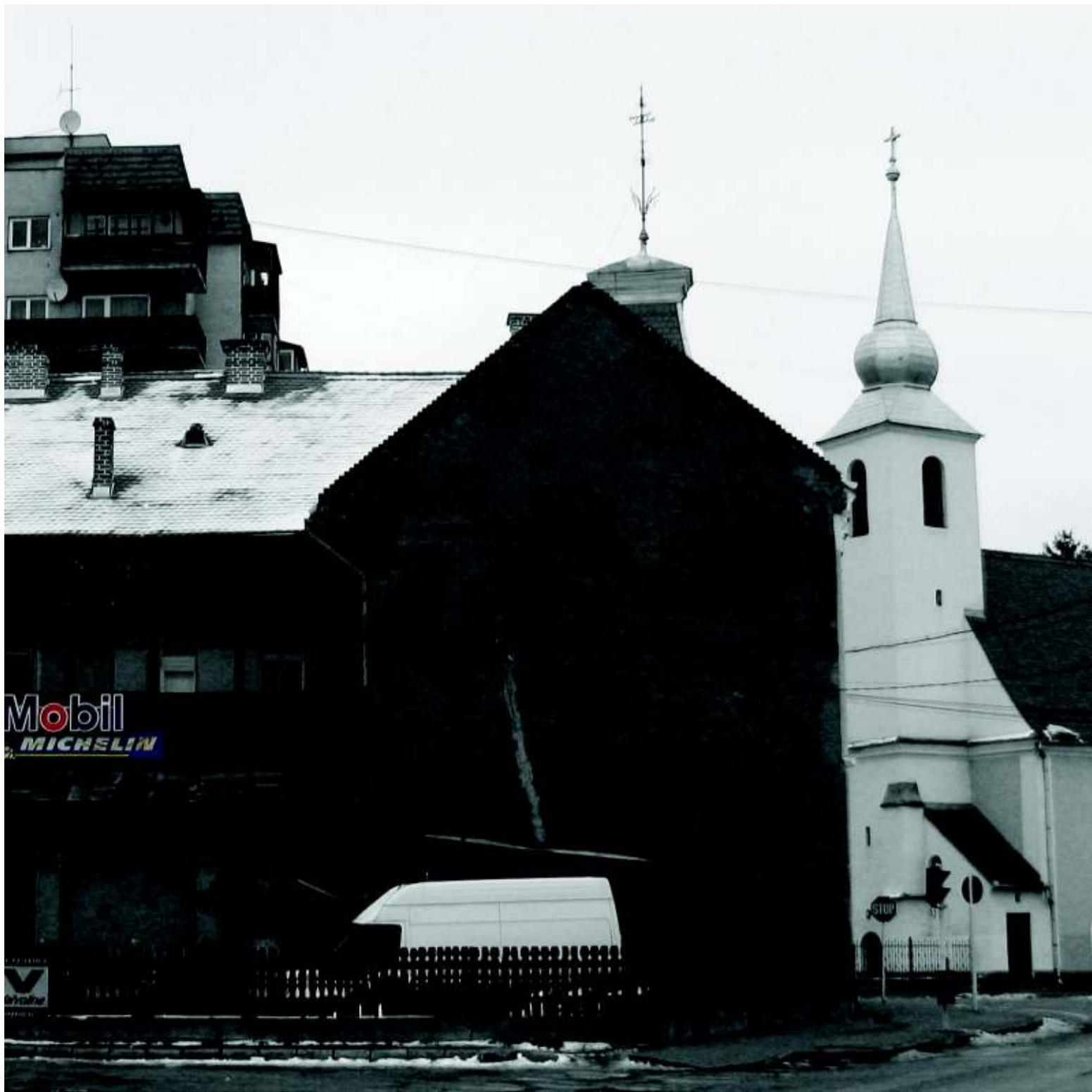

II.4.10. A tűzfalak árnyékában

II.4.11. Fragmentum kompozíció----->

85 Részlet Marius Oprea román történész *Zorba și catedrala (Zorba és a katedrális)* román nyelven megjelent esszékiötetének zárszavából, Editura Humanitas Könyvkiadó, Bukarest, 2006

86 Christopher Alexander „The Timeless Way of Building” (1979), 2.fejezet, 167-168. oldal

Egy-egy új bódé, reklámfelület, jelzőlámpa, helyfoglaló köztéri szobor vagy azt körbebástyázó „ideiglenesen” parkoló autók között botorkál a gyalogos. A szétzilált közösségi élet helyszínei: egykoron és majdan talán valós, minőségi találkozóhelyek. A még meg nem született köztterek, teresedések ígérétét⁸⁷ hordozzák magukban.

A városszövet sérültségének némaságát hordozó épületfelületek, a tűzfalak között ezek a *tűzfal-köztterek*, amelyek városszövetdarabokat, különböző városfejlesztési/építészeti időszakokat, város(történet) részeket választanak el egymástól, mintegy növelve annak idült töredezettségét. Talán e fogalmi kiterjesztés, extrapolálás írja le leginkább a jelen értekezés törésvonalainak városszövetmorfológiai értelmezését.

II.4.12.kép. Tűzfal kellékek

87 E teresedések, majdnem köztterek akkor válnak, válhatnak működő közterekké, amikor a kulturális, a társadalmi, erkölcsi normarendszeri szélekből egy nyitott, de rendezett heterotopia együttessé lesznek.

II.5. térjel, térikonográfia

„[...] Ami a térkialakítást illeti, kortárs nyelvezetre törekedtek – arra, hogy a frissen épített elemeket világosan meg lehessen különböztetni a műemlékektől. Az egyik, politikai jellegű kompromisszum a római-kori leletek láthatóvá tétele volt: úgy a bukaresti archeológusok, mind a tervezők úgy tartották, a leletek nem annyira értékesek hogy azokat közszemlére tegyék, azonban helyi szinten ellenállásba ütköztek. Így született a “doboz”, melyről Ványolós megjegyezte, jó alapot adhat profi utcai bútorok tervezésére. [...]”⁸⁸

A kolozsvári főtér üvegdoboza a vitatható értékű római kori leleteket és az egykori középkori várárkot mutatja meg. A szoborcsoport, a Szent Mihály templom és a teret határoló homlokzatok kiállított építészeti, tárgyak, élő múzeumi kellékek, amelyek történeteket mesélnek. A külső városi tér kiállítótér, amelyben az épületek városi műtárgyak⁸⁹. Az utcabútorok, a fák, a világítótestek, a téren elhelyezett szobor az elmondott (tér)történetek hitelességét hivatottak elősegíteni. Nem csupán a közfelfogásban, a hitelesség társítása a régi, a megszokott, már megélt, ismert, tehát megbízható, tartós gondolatához, érthető. Az a (bizonyos) megélt hely, átélt idő állandósítása a köztérekben az emlékezés folyamatán keresztül valósulhat meg.

Az emlékezés, amely létrehozza az „új” emlékművet, és amely a „rég” építészeti tárgyat műemlékké teheti. E kettő ilyen tiszta elkülönítése rendkívül szerencsés a magyar nyelvben, és megkönnyíti a két fogalom és a közöttük fennálló kapcsolat megértését. A műemlék, önnön meghatározásából fakadóan az állandóságot jelenti, míg az emlékmű, Aldo Rossi⁹⁰ megfogalmazásában, az állandóságot lenne hivatott ábrázolni, felidézni emlékeket, megidézni letűnt időket.

Minden új kor, rendszer, vezetés szereti kijelölni a maga tereit.

A XIX. századtól napjainkig a városi műtárgyak- középületek, szobrok, térplasztikák-, nemcsak megjelölték a h e l y e t, hanem gyakran maguk generálták azt.

II.5.1. kép. Kolozsvári üvegdoboz

88 Részlet a transindex.ro erdélyi magyar hírportálon megjelent Sipos Zoltán.: „A deszkák mögött” című írásából, 2009 májusa

89 Lásd Aldo Rossi: *L'architettura della citta*, Padua, 1966 az angol nyelvű Diane Ghirardo és Joan Ockman fordításában, Aldo Rossi és Peter Eisenmann átolgozott amerikai kiadását, a *The Architecture of the City*, The MIT Press, 1982, a bevezető és az 1.fejezet, 20-21., 28-57. oldal. A műtárgy a olasz *fatto urbano* illetve az angol *urban artifact* magyar megfelelője, amely a város egy alkotóelemének fizikai valóságát és gondolati/ szociológiai, történeti stb./ töltetét jelenti.

90 Lásd Aldo Rossi: *L'architettura della citta*, Padua, 1966 az angol nyelvű Diane Ghirardo és Joan Ockman fordításában, Aldo Rossi és Peter Eisenmann átolgozott amerikai kiadását, a *The Architecture of the City*, The MIT Press, 1982, a bevezető és az 3.fejezet 125-127. oldal

II.5.2. kép. Időtálló efemer

II.5.3. kép. Tapstéri falkép

Hagyományos értelemben az ember, az emberi közösség a városi műtárgyakat időtállóknak alkotja meg, mégis napjaink közterein nem csak az örökkévalóság lenyomatait hanem az efemer térjeleket⁹¹ is megtalálni.

91 Az időleges, időszakos, nem örökkévaló, esetenként anyagszerűségüktől megfosztott kortárs köztérművészeti alkotások

az örökévalóság lenyomatai

Az épület, a szobor, a térplasztika mind az örökkévalóság gondolatában fogantatik. Különbözőségük az épített térben elfoglalt helyük, a térhez viszonyított méretük, azaz a lépték és bizonyos mértékben a pont/ sík/ térbeli mivoltukból fakad.

az épület

Egy olyan ember alkotta építészeti mű, amely egy vagy több, körülzárt helyiséget foglalhat magába, és így, önálló zárt egészet képezve, egy térbeli elemet határoz meg. A köztér vagy utcahomlokzatok e térbeli elem külső, és értelemszerűen az épület és a köztér, a városi egész egymásrahatásának felületei.

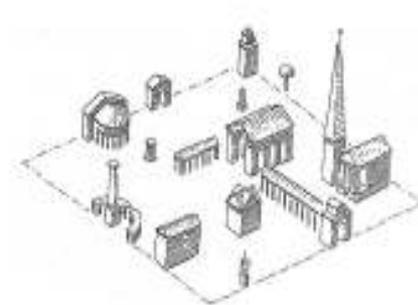
Amennyiben az épületnek közösségi szerepe, funkciója van, úgy ez a viszony térbeli megjelenítése kiterjedhet a köztér szigorúan vett határain túlra, akár a belső udvarra is. Ez az épület térkisugárzása.

a szobor

Leegyszerűsítve: egy gondolat anyagban történő megformázása, egy olyan térbeli művészeti alkotás, amely anyaga legtöbbször fa, fém, kő vagy akár jég, fény stb. A köztéri szobor gyakran valaki vagy valami emlékére készül, azaz emlékmű. Az emlékezés bár lehet személyes jellegű, értelemszerűen a köztéren emlékezni közösségi igény-élmény.

Ez az igény szinte közösségi-ösztönös, annyira erős, hogy talán, ha van ilyen, a múlt nélküli városban⁹³ is (meg)emlékeznek. Az emlékek a jelent teszik otthonossá. Idő és térkiegészítők lehetnek, azaz valami hiányt pótolnak.

A közelmúlt szoborállítási láza, a "szobrozás"⁹⁴, ebből a szempontból az elveszte(ge)tett múlt, az emlékek kollektív visszaszerzésére tett kísérlet. Ennek során az emlékezés cselekvéssé lesz és esetenként az elképzelt-megtörtént kitölti a jelen cselekvésképtelensége miatti űrt.

II.5.4.kép. Az örökkévalóságnak elemei

92 A jelen kutatásban egy adott épület térkisugárzása⁹² annak a köztérre vetülő előterét jelenti.

93 E fogalom azon új városokra értendő, használható, amelyek tervezettek, azaz egy terv alapján épültek meg

94 E folyamat a nemzeti felvilágosodás korában kezdődött Európában. A földrész keleti felében szakaszokban, a XIX. század végén, a világháborúkat követően, vagy éppen az 1989-es rendszerváltást követően a szimbolikus helyfoglalás egy fontos eszköze a köztéri szobor.

II.5.5. kép. Hősök

II.5.6.kép. Múzsák Marosvásárhelyen

95 A XIX- XX. század köztéri alkotásai, nemzeti emlékművek a nemzeti mítoszok jelképei, amelyek általában nemzeti ünnepek, kiemelten a (nemzeti) hősök emlékezetének rítusa középpontjában állnak.

96 Ilyen a székelyudvarhelyi főtéren 1957-ben felavatott Bokályfestő vagy a Napozó nő (Székely József alkotása) vagy az 1974-ben a marosvásárhelyi Színház téren elhelyezett Térkompozíció (Kulcsár László alkotása) vagy a Múzsák (Zagyva László alkotása)

A közterek, a helyek és majdnem helyek, megjelölése szobrokkal a közösségi birtokbavétel egy formája: a közösségi-tudat- önkép térbeli leképzése. Mind egy-egy csomópont egy idő- térhálóban, és ezáltal részei lesznek a városi kontinuumnak, vélt vagy valós kötőszöveti regenerálók a törésvonalak mentén, a vágyott örökkévalóság lenyomatai az ideiglenesség, az átmenetiség tereiben.

a hősiesség igézetében

A hősök emlékezte⁹⁵ minden korban az emberek, a közösség igénye. A hős lehet nevesített vagy anonim, nemzeti vagy egyetemes, ünnep- és köznapi, és annak a szoborba öntése pedig figuratív vagy nonfiguratív.

mindennapi múzsák

A nemzeti hősök visszatérő kultusza hozzátartozik a közösség posztmodern újbóli önmeghatározásához. A névtelen hősök ideje talán lejárt. Szoborba önteni a (dolgozó) „kisembert”⁹⁶ az ötvenes években megszokottak, a korabeli ideológiai keretek közé illeszkedőnek számított, míg később, az egyetemes művelődéstörténet egyes, sokszor névtelen figuráját megformálni, a nemzeti kommunizmus időszakában éppen ellenkezőleg kivételnek, rendszerellenes cselekedetnek. A nemzeti emlékművek árnyékában ezek a meg nem értett, be nem fogadott alkotások napjainkra a közösségi feledés tárgyai lettek, bár ma is a közttereink sokszor meghatározó térjelei.

(tér) felület plasztika

Egy-egy hely története a határoló felületek finom rétegződésében rejtőzik és vár az alkalmas helyzetre, hogy megmutassa önmagát pillanatnyi használóinak: az ötvenes-hatvanas évek mozaikfelületei egy letűnt korszak tanúi. Egy születőben levő új világ önmagába vetett hitének naiv ábrándjáról mesélnek a figuratív és dekoratív elemekből összeálló kompozíciók.

e f e m e r térjelek

Háromszász lépés, két perc.

Ennyi, amíg áthaladok a téren. Behatárolt idő, azaz jelenlétem csak időleges a lefestett vasbeton oszlopok között, elhanyagolható a tér alakulásának folyamatában, az időtlen létezésében.

Napjainkban a köztér (ki)alakításában, ideiglenes használatában egyre nagyobb szerepet kapnak az időleges, efemer tér használati/ alakítási eszközök. Ilyen a flasmob⁹⁷, mint új társadalmi jelenség, vagy az installáció⁹⁸, a képzőművészet egy kortárs műfaja. Ez az ideiglenesség gondolat igen széles művészeti gyakorlatot érint, a performansztól az építészeti alkotásokig, és általában fontos társadalmi üzenetet hordoz magában. Az üzenet művészi megjelenítése szokatlan, mert kilép a megszokott művészeti környezetéből, a közhelyes helyszínekből azáltal, hogy a hely által adott pillanatban felkeltett, addig rejtett szellemi kontextusok aktivizálódnak. Az ideiglenességgel operál, az itt és most éppen fennálló összefüggéseit használja, hogy a alapérzésekhez visszatérve eljuttassa az üzenetet az éppen arra járó, "pillanatnyi műkedvelőkhöz". Párbeszédet kezdeményez a környező tárgyakkal, az emberekkel, ezáltal kelti életre a helyszínben rejtőzködő helyet, az építészeti/ társadalmi tér közhelyi felszíne alatti mélyebb jelentéseit.

11.5.7.kép. Efemer térjelek

97 A jelentése villámcsődület, azaz emberek előre szervezett csoportosulását jelenti, amely hirtelen jön létre egy nyilvános helyen, a résztvevők valami szokatlant csinálnak, majd a csoportosulás ugyanolyan hirtelen fel is oszlik, ahogy létrejött.; a célja a figyelemfelkeltés, a hétköznapi ember elgondolkodtatása.

98 Az installáció egy olyan hibrid diszciplína, amely a '90-es évek második feléig dominál. Akkor teljeseedik ki a land art, az újfestészet, a nagy monumentális installációk művészeti-társadalmi jelensége, mint a hatalmas (művészi) ego kifejeződései formái. Ezt követően bontakozott ki újra az installálás, melyben a korábbi, egyetlen tárgyra való fókuszálás helyett, sokkal inkább a különböző tárgyak környezetének kölcsönhatásai a fontosabbak., így aktivizálja a hely kontextusát.. Gronzi Goldbernek *A tér minit gyakorlat* c. írása (1975) irányította erre a figyelmet.

III. 2803/1 : a köztérteremtés

„ [...] Eöbbs csak néhány árny terület, majd a pajta, a csűr, a műhely, a garázs helye, ezután néhány lakás, épület a város egyik vagy másik szögletéből: a meggyésítést, az 1968-at követő építkezési láz, városbővítési tervek megannyi áldozata. Helyükbe tömbház-negyedek, ipari létesítmények emelkedtek, és nem volt megállás [...] kiépült a szálló, a kultúrház környéke s utána a hátsó tömbházak, ahonnan a zsidó templomot lebontották.[...] ”⁹⁹

A 2803/ 1 a kísérleti város új központjának tervdokumentáció kódja. Egy azonosító szám, amely a 80-as évek romániai köztérteremtésének személytelenségét példázza. Mind egy-egy olyan komplex terv részei, amely egy új városközpont megteremtését jelentette. Az urbanisztikai, a település és a térrendezési tervrészekkel egyetemben elkészültek a középületek, a lakóépületek stb. teljes kiviteli tervei is.

A csíkszeredai tervcsomó magában foglalta a népgyűlések közterének terve mellett a négy fő középület (a közigazgatási palota, a szakszervezeti művelődési ház és az új könyvtár-filmszínház), és a lakóépületek, a toronyblokkok terveit is. Ezek általában nem típusstervek (a lakóépületek egy része kivételével), és gyakran belső vagy köztéri egyedi bútorlemek részletrajzait is tartalmazták. A résztervek külön-külön is vizsgálhatóak, de igazából csak együtt, egy egészként érthetőek-értelmezhetőek.

Az építészeti formanyelvezet, a belső szerkezet-kompozíció szempontjából koherens a csíkszeredai városépítészeti együttes, a tájhoz, a város egészéhez való viszonya azonban kevésbé.

Ezen összetettség, a születését és alakulását végigkísérő ellentmondások, a vágyott, de lehetetlen teljesség igénye formázza a jelen fejezet részeit. Az elsőben a helyszín, a történelmi város és a köztérteremtés politikai-társadalmi előzményei, kontextusa, a lehetséges modell/ a minta elevendik meg előttünk. A második kimondottan a főtérre és környezetére fókuszál, ellentétpárban egy másik „fiatal” csíkszeredai köztérrel, a harmadik pedig azon városi műtárgyakat mutatja be, amelyek ikonikus elemei a tér-együttesnek.

III.1.kép. A csíkszeredai új központ építőtelepe, az 1980-as évek eleje

99 Részlet *A mi utcánk. Csíkszereda lebontott utcáinak emlékére* című kiállítás katalógusából, Csíki Műemlékvédő Egyesület gondozásában jelent meg 2003-ban

III.1. a kezdetek, az előzmények

A történet régen elkezdődött, és ugyanakkor, bizonyos értelemben, előzmények nélküli. Bár *kísérleti városunk* új központjának, és azon belül, az új főtér létrejöttének története sajátos, talán egyedülálló, mégsem véletlen, ami a 70-80'-as években bekövetkezett.

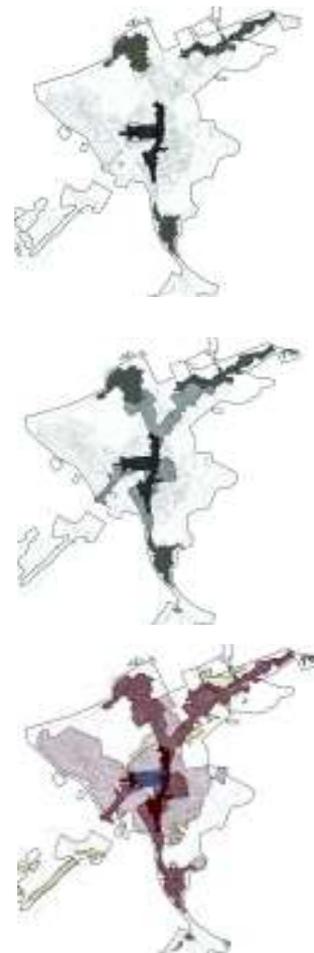
Egy közösség, adott történelmi pillanatban saját képére próbálja formálni épített környezetét, a közttereit. Ez történt, amikor a középkori európai városok a monumentális székesegyház szomszédságában alakították ki vásártereiket (vagy éppen fordított sorrendben), építették a polgári önszerveződést megtestesítő városházákat, vagy később a XIX. században, a századfordulón, és utána a múlt század során több alkalommal is, amikor már egész épületegyütteseket, városrészeket, új köztereket, sétatereket, parkokat vagy éppen városligeteket hoztak létre. Azonban mindannyiszor, majdnem változatlan maradt a történelmi mag, inkább bővült, megnőtt a meglévő városszerkezetben¹⁰⁰. Ez utóbbit az esetleges új épületek, épületegyüttesek, mint pontszerű beavatkozások nem módosították érdemben. A főtér pozíciója a történelmi belvárosban általában nem változott, semmiképpen sem került lebontásra, hogy aztán helyén egy teljesen új jelenjen meg egy megváltozott városszerkezetben.

E "hagyománytól" tekint el a 70-80'-as évek csíkszeredai urbanisztikai terve, bár az eredeti tanulmány, amely a nagyléptékű város/térrendezési terveket volt hivatott előkészíteni-megalapozni, nem irányzott elő ilyen mértékű bontást, ennyire radikális átalakítást.¹⁰¹

A lakosság számbeli gyarapodása, az autóforgalom megjelenése, a történelmi belváros, lényegét tekintve, majdnem változatlan épített keretei között fenntarthatatlan állapotot idéztek elő, mintegy szétfeszítették azt.

A város területi bővítése, korszerűsítése elodázhatatlanná vált.

A megnövekedett és már egy tágabb (közigazgatási) környezetben is egyre fontosabb város új közösségi intézményeket kap, amelyek helyet követelnek maguknak, teret alakítanak ki maguk körül.

III.1.1.kép. A várostest idő és térbeli alakulása, növekedése

100 Lásd Sandu, Alexandru: *Sâmburele care face să crească* című könyvét, Editura Fundației Arhitect Design, Bukarest, 2007

101 Lásd az *Arhitectura* román építészeti folyóirat 1978/1-es számát, 23-25 old. Eszerint az új városközpont szervezesebben illeszkedett volna a történelmi városszerkezetbe, a Virág utca kevésbé sérült volna.

III.1.2.kép. Marosvásárhely: a kultúrpalota(1) és a városháza(2), vármegyeháza(3), görög-katolikus templom(4) - fotó és helyszínrajz

III.1.3.kép. A városfejlődés kezdeti pillanatai: a búcsújáráhely

102 Constantin Săvescu román építész és csapata tervei alapján

103 A szerdai vásár, és így Csíkszereda létezését nemcsak kedvező földrajzi fekvésének, hanem jelentős mértékben a Mária búcsújárá helynek, Csíksomlyónak köszönhette.

E célból, adott városi helyszínen bontottak le egy-egy épületet, akár egy tömböt, vagy, amennyiben erre lehetőség nyílt, a meglévő városszövetben üresen álló felületeket építettek be, esetleg annak szomszédságában az új épület/téregyüttest.

Legtöbbször egy-egy városfejlesztés inkább hozzá tett a városhoz, mint elvett a városból.

Esetenként még akkor is, amikor egy-egy épületet lebontottak, mintegy „szabaddá” téve a közteret. Példa erre Marosvásárhelyen a múlt század elején épült kultúrpalota és városháza szecessziós együttese, a két világháború között épült neoromán stílusú vármegyeháza és a görögkatolikus templom, vagy éppen a 60-as évek végén elkezdett Színház tér épület-együttese¹⁰². Az egymást követő városfejlesztési tervek a főtérre, az egykori piactérre fűzték fel az városi köztereket, úgy, hogy ez nem járt a meglévő városi szövet sérülésével. Részben talán csak a legutolsó, a későbbi, 80-as években befejezett részelemei képeznek kivételt: ekkor bontották le az egykori ferences kolostort, és bontották meg ezáltal a főtér zárt északi frontját, anélkül azonban, hogy ez a városszerkezet megváltoztatását jelentette volna.

Csíkszeredában, hasonló városfejlesztések eredménye az egykori vármegyeháza (ma városháza), a Majláth Károly Gusztáv tér (a filmszínház és az áruház együttese).

Sajátos azonban a későn kialakult, szerteágazó, többközpontú városszerkezet, amely a vásárhely és a búcsújárá hely¹⁰³, illetve a környező kistelepülések egymáshoz illesztésével jött létre.

Minden város folyamatosan alakul/átalakul, mégis van az urbanizációnak egy kritikus pillanata, amikor létrejön a v á r o s.

Az a Csíkszereda, amely a megyésítéskor székhely lett, az még mindig forrásban/ kialakulóban van. A megyeszékhely, amely már nem a mezőváros, nem a vásárhely: egy rokonszenves fikció (tragikus) hőse. Egy nehéz szerep. Ezen metamorfózis, a várossá válás talán törvényszerűen alakult így.

A közigazgatási szerep már a XIX. században, a hagyományos székely székek megszűnésével, a vármegyrendszer bevezetésével előtérbe kerül, és pozitívan alakítja a városképet.

A dualizmus intézményépítése, a közigazgatási, az oktatási és művelődési intézmények új, impozáns épületeivel, a városi parkok telepítésével a különálló városrészeket szándékszik egy működő egységbe szervezni és egy urbánus városképet adni az új megyeszékhelynek.

Ahogy az erdélyi/ székelyföldi városok többségében, úgy itt is sor került, adott történelmi pillanatban, az „új vármegyeháza”, a központi áruház, a kultúrház, a filmszínház, a művelődési otthon vagy éppen egy teljesen új „városközpont”¹⁰⁴ megépítésére.

A városi lét egy jellegzetes eleme- például a színház- Kolozsvárt a XVIII.-XIX. században, Marosvásárhelyen a múlt század 60-70-es éveiben, Csíkszeredában pedig a 80-90-es években kap különálló otthont.

Az új városközpont építésének az „időzítése” kevésbé szerencsés: a letűnt (önkénturalmi) rendszer utolsó, legsötétebb évtizedében a városfejlesztések rendkívüli átpolitizálása, a már szembetűnő politikai / kulturális / gazdasági bezártság okozta társadalmi torzulások, nagy mértékben behatárolják egy ilyen léptékű városfejlesztés kimenetelét, annak minőségét, be/elfogadottságát.

A 2803/1, a főtér története, egyedülálló töréspont a város fejlődésében, az azonban, hogy egy új politikai rendszer, a társadalom identitás építésénél a valós vagy elképzelt (történelmi) múlthoz fordulnak, nem egyedülálló¹⁰⁵.

A történet nyilvánvaló és napjainkig fennálló sajátossága országos és a tágabb kelet- közép európai kontextusban érthető és értelmezhető igazán.

A Román Kommunista Pártban (RKP), illetve 1965 előtt az elődjében, a szovjet modelltől való eltérés¹⁰⁶, a szocialista táboron belüli elkülönülés, a párton belüli nemzeti irányvonal megerősödése már az 1956-os magyar forradalmat követően észrevehető: az önálló magyar egyetem megszüntetése Kolozsváron az első jele ennek a folyamatnak.

III.1.4.kép. A szerdai vásároshely és a később a városhoz csatolt települések, XVIII.század

104 Az új városközpont az un. "centru civic" az 1960-80-as évek romániai városépítészetében: Nagybanától Csíkszeredáig

105 A Harmadik Birodalom az ógermán pogány mondavilágot használja a politikai közösségi identitás építésében

106 E folyamat már az 1956-os magyar forradalom után elkezdődött, a desztalinizáció a nemzeti vonal megerősödését hozza magával az RKP-ban.

Az 1965-ban hatalomra került új vezetés, a kezdeti nyitást követően, az avitt nemzeti kommunizmus kiépítését tűzi ki célul a rendelkezésre álló politikai, gazdasági, társadalmi, művészeti stb. eszközök segítségével. Ebben az adminisztráció, az urbanizáció, a modernizáció csak eszközök, még ha számos, ebben az időszakban létrejött épület, köztér, városi műtárgy közvetlenül nem, vagy csak nehezen kapcsolható kimondottan csak ehhez az ideológiához.

III.1.5.kép. Szocialista tartalom nemzeti formában

A nemzeti kommunista retorika központi elemévé emeli az un. kontinuitás elméletet, amely az ókori dák és római birodalom örökösének tekinti a modern román államot. E történelemszemlélet bátran vállalja, felhasználja a 30-as évek szélsőjobboldali eszmei-ideológiai eszköztárát.¹⁰⁷

Az építészet, mint általában az alkalmazott művészeteknek az alakulásában is tetten érhető ezen irányváltás, e történelmi fikció lesz valósággá benne. A „szocialista tartalom nemzeti formában”¹⁰⁸ ismert elvében lényeges hangsúlybeli eltolódás figyelhető meg. Az ötvenes évek szocreál építészetében még óvatosak a nemzeti önazonosságra való utalások – leginkább az épületek díszítésére szorítkoznak. A rákövetkező évtizedben a modern monumentális-nemzeti építészeti hagyományát fedezi fel az új politikai vezetés, mint a történelmi kontinuitás legfőbb, legalkalmasabb kifejezési formáját a művészetekben.

A távoli múlt hamis, már-már patológikus megidézése történelmi amnéziát, a felejtés pedig az építészetben bontást és teljes rekonstrukciót jelent. A rendszer egy új, általános, mindenre és mindenkire kiterjedő egységes társadalomszemlélet szolgáltatába állítja a történelmet, a művészeteket, az építészetet. A homogenizációnak esnek áldozatul középkori templomok, barokk paloták, történelmi városrészek, falvak, egyéni sorsok és helyi közösségek. A román népművészeti motívumok a 70-80'-as évek új középületeinek homlokzatain lehetnek őszinte posztmodern alkotói szándék megnyilvánulásai, de az erdélyi, székelyföldi kisvárosokban a hely, a hely szellemének meg nem értését és gyökeres megváltoztatását vetítik elő, egy számára idegen mintanyelv szerint.

107 Lásd 56.

108 Az un. *nemzeti forma* már az elejétől, az internacionalista időszakban is jelen van, bár ekkor a népművészeti motívumok az osztályharc szolgáltatásban vannak és nem a nemzeti öntudat erősítésében játszanak szerepet.

Természetesen az összkép ennél árnyaltabb: előfordul, hogy a központ(i hatalom) szándékai részben megszelídülnek mire a szélekre, a végekre érnek. Nem vegytiszta állapot ez, hanem összetett, nehezen kiismerhető: a decentralizáció néha központosítást, a nyitás igazából bezárkózást, az építés pedig sokszor rombolást jelent.¹⁰⁹

Tény azonban, hogy a 80-as évekre a város az új mintanyelv kísérleti helyszínévé tőle idegen új referenciapontok, modellek vonzásában találja magát, mint Bukarest vagy éppen Vaslui.

1945 utáni város (újra)építésben is érvényes a modellek szerepe: ami először Moszkvában, majd Bukarestben (vagy akár Varsóban) történt, közben részlegesen átalakulva, Kolozsvárt és Marosvásárhelyen, egy pár évtizedes késéssel pedig „bekövetkezett” Csíkszeredában is.

Jelen fejezet további címei a csíkszeredai új városközpont létrejöttének körülményeit helyezik szélesebb idő- és térbeli kontextusba az *“új ember-új város(központ)-új köztér”* hármass kapcsolatában.

Ebben a kontextusban összekapcsolni Csíkszeredát Salgótarjával, Nowa Huta lengyel vagy Most cseh városokkal szokatlan, de nem véletlen, mert, bár a *városunk* a 80'-as években nyerte el mai arculatát, metamorfózisának jelensége a korábbi három évtized városépítészeti elméletéhez és gyakorlatához kanyarodik vissza: az új főter megépítésének eredeti szándéka előbb egy új városközpont, majd pedig a lakótelepekkel kibővítve, lényegét tekintve egy új város terve lesz.

Ezért is indokolt a második világháborút utáni időszak kelet-közép európai szélek/végek város- és köztérépítésében jellegzetes *új város* (pl. *Nowa Huta, Dunaújváros, Onyest*), *új városközpont* (*Salgótarján, Most*) és *új köztér* modellekkel viszonyban vizsgálni a csíkszeredai új városközpontot és főterét.

III.1.6.kép. A modell

109 A politikai közbeszéd kettőssége, a semmi sem az, aminek látszik állapota végigkíséri a rendszert, sőt igazából a hely szelleméhez hozzátartozik.

új ember, új város

III.1.7.kép. Az új ember

III.1.8.kép. Nowa Huta, az új kohó

110 Kepes György idézet, lásd www.nogradnet.hu, 1957

111 Hargita megye egy érdekes közigazgatási konstrukció, ugyanis két, addig egymással rivalizáló székely szék egyesítéséből jön létre, amelyet bár történelmi előkép híján volt, mégis azóta sokan megszerették

112 Az új város nevének jelentése *Új kohó*. A tervezőcsapat tagjai: Adam Foltyn, Tadeusz Janowski, Stanisław Juchnowicz, Tadeusz Rembiesa és Bolesław Skrzybalski

113 Az egyház Lengyelországban a rendszerrel szembeni ellenállás egyik oszlopa volt.

"[...] Az új településeknek az a bajuk, hogy nincs szívük [...]"¹¹⁰

Az új ember, és következésképpen az új város is csak a történelmi múlttal való szakítás lehetőségének ábrándja. Utólag szinte megmosolyogtató, hogy Csíkszereda egy „sosemvolt/ kitalált” megyének¹¹¹ lesz a székhelye, amelyet azóta sokan megszerettek.

Európa keleti felén, a városépítéssel, mint egyike az alkalmazott művészeteknek, látványosan a politikai rendszer, az új társadalmi rend megszilárdításának eszközévé válik. Az államszocializmus országában a második világháborút követően jelen van mind a részleges vagy (majdnem) teljes (bel)városmegújítás, mind pedig egy teljesen új városrész/város megépítésének modellje. Ez utóbbi mintapéldái közé tartoznak Dunaújváros, Nowa Huta vagy éppen Onyest, települések, amelyek az ipari várossá válást megelőzően szerény vidéki települések, kisvárosok, falvak vagy községek voltak.

Az úttörő, és ezáltal talán a legtanulságosabb a lengyelországi Nowa Huta, a történelmi Krakkó szomszédságában, a széleken, az egykori osztrák és orosz birodalom határán. 1949-ben alapították a szocialista ideális várost, Tadeusz Ptaszyci építésszt és csapatát kérték fel a tervek elkészítésére. Két évvel később az egykori királyi székvárosba olvad be.

Az új város¹¹² lett az újjáépülő ország, a modernizáció és az iparosítás jelképe, amit az állami propaganda is előszeretettel kommunikált. Ennek ellenére hamarosan több kritika is megfogalmazódott a példaképpel, szemben. Bár az épülő és virágzó szocializmust kellett volna megtestesítenie, Nowa Huta mégis a kommunistaellenesség egyik fellegrárává vált, a „Harc a keresztért”¹¹³ néven elhíresült mozgalom egyik helyszínévé.

A szocialista mintavárosba a hatalom nem épített templomot, miközben egyre nőtt a lakosságnak az új lakótelepeken épített templomok iránti igénye. 1957-ben a kormány engedélyt adott egy új templom építésére, amelynek jövőbeli helyszínére egy fakereszt került. Azonban egy évvel később a hatóságok megváltoztatták döntésüket, és a telken egy iskola építésére adtak engedélyt.

A helyi lakosok megakadályozták, hogy a keresztet eltávolítsák. A kereszt a helyén maradt, és 1965-ben egy új telket jelöltek ki templomépítés céljából. A bürokratikus akadályok ellenére az új telken megépülő „Isten bárkája” templom a szocialista rendszerrel szembeni ellenállás szimbóluma lett. Wojciech Pietrzyk tervezőnek a Le Corbusier Ronchamp-i Notre Dame du Haut temploma szolgált mintául.

Úgy tűnik, hogy az új város a semmiből lett, emlékezet- előzmények nélküli, mert a helyén előtte nem volt más település. Azonban formája, szerkezete illeszkedik a topográfiai adottságokhoz, átveszi-megőrzi a területen áthaladó történelmi országutak hálóját.

A tervezők a reneszánsz ideális város mintájához fordulnak¹¹⁴, amikor egy , a Visztula partján fekvő központi köztér köré szervezik a várost, amelyből az öt fő utca sugarasan ágazik szét: az alaprajza egy lúdtalpszerű alakzatra emlékeztet.

A tervekben számos történelmi, művelődés- és városépítészettörténeti stíluskorszak hagyománya ötvöződik egymással: a reneszánsz várossalakzat, a barokk szervező tengelyek, vagy éppen az angolszász kertváros szomszédsági alapegységei is jelen vannak. A lazább, szellősebb városszélek a századelő húszas éveinek munkástelepét idézik: az egyedülálló, egymástól elégségesen távol, izoláltan elhelyezett, alacsony és magastetős lakóépületeket zöldövezet veszi körül¹¹⁵. A beépítési sűrűség és magasság a városközpont felé nő. A főtér környezetében keretesen beépített zárt tömböket találunk, amelyekben azonban a kisebb belső udvar zöld marad. Jellegzetes a tömbsarok megjelölése is, mintegy (reneszánsz) erődítmény hatását keltve.

A Rózsák sugárútjára elképzelt városháza megépítése okafogyottá válik a város Krakóba történő beolvadása után, így a városzélen található, az egykori acélművek irodái válnak ennek az időszaknak az ikonikus középületeivé- főleg a részletek kidolgozásánál bővelkednek „történelmi idézetekben”: szimultán, egymás mellett látni a reneszánsz paloták, a barokk vagy a neoklasszicizmus stílusjegyeit is.

III.1.9.kép. Nowa Huta: a városmakett

III.1.10.kép. Az „újreneszánsz” város

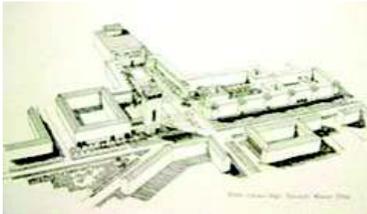

III.1.11.kép. Nowa Huta: a megépült város

114 Az előképek között van az 1920-as évek New York-i területrendezési terve, amely 5000 – 6000 lakost számláló egységekből állt össze 15-20 ezer lakosságú városrészekké. E szomszédságok kereskedelmi, oktatási stb. funkcióknak helyet adó intézményeket is tartalmaztak.

115 Az első fázisban felépült és minőségileg jónak mondható lakónegyedek az 1930-as évek neoklasszicista építészetének jegeit viselték magukon.

Nem épült meg a színház sem a fő tengely lezárásaként és nem készültek el a tervekben szereplő dísz kerámiaburkolatok a főtér épülethomlokzatain. A műalkotás befejeztlen maradt.

III.1.12.kép. Weiner Tibor városközpont tervrajza

III.1.13.kép. Dunaújvárosi szövetdarabok

Dunaújváros építése egy esztendővel Nowa Huta születése után, 1950-ben indult. Egy új, gigantikus vaskohászati kombinát és a hozzá kapcsolódó lakótelep felépítéséről központi politikai döntés születik. A cél a magyarországi szocialista nehézipar megteremtése. Az eredetileg Mohács környéke tervezett beruházásnak a megromlott magyar–jugoszláv kapcsolatok miatt új helyszínt kellett keresni, így esett a választás a mezőföldi fennsík szélén található településre. Az első öt éves terv legjelentősebb beruházásaként kezdődött el az új város – akkori nevén Sztálinváros¹¹⁶ – építése. Az 1950-es évek épületeinek eszmei értéke és a városképet mai napig meghatározó nagyvonalú városszerkezet Weiner Tibor, a város első főépítésének munkáját és szakmai felkészültségét dicséri. Dunaújváros egységes belvárosát, az azt képező jellegzetes épületeket 1950-1957 között korai modern felfogásban, illetve szocreál stílusban emelték. Bár 1954 után a városépítészeti koncepció többször is változott, elsősorban az átalakuló stílárások és az építési technológia miatt, mégis ez Magyarország legnagyobb, egységes rendezési terv alapján megvalósított települése. A város egyik fő szervezési tengelye, térszerkezeti eleme a városháza kijelölt helyszínétől a gyár felé vezető, felvonulásokra is alkalmas sugárút. A Vasmű utca monumentális hatású, hosszú házsor szegélyezi. Itt kapott helyet több fontos közintézmény is, többek között a Dózsa Mozi, az Arany Csillag Szálloda és a Rendelőintézet. A hosszú házsor mögötti, lazább beépítésű városrészben helyezkedik el többek között az 1953-ban megnyitott kultúrház, vagy a mozaikkal díszített „Üzletház”. Mind a Szrogh György tervei alapján épült mozcentrum, mind pedig az Ivánka András által tervezett rendelő a korai modern építészeti és az 1953-tól alkalmazott úgynevezett szocreál stílusjegyeit viseli, és mindkettő ikonikus épülete a városnak.

A Duna felől e kompozíció is napjainkig torzó, elvarratlan.

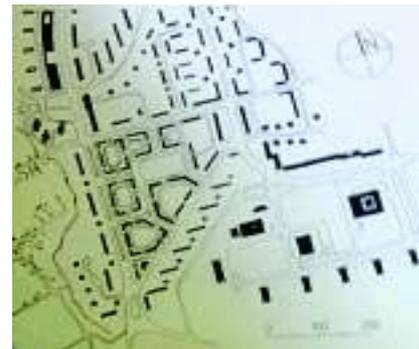
116 Egy-egy Sztálinváros majdnem minden kelet-európai csatlós szocialista országban volt. Romániában, furcsa módon egy történelmi múlttal rendelkező, egykori szász kereskedő város, Brassó kapta e nevet.

117 A minisztertanács 1635-os számú rendelete szerint új várost alapítanak a bákói tartomány Târgu Ocna rajonjában.

Az előbbi két példánál szerényebb a modern Onyest¹¹⁷ története. Az egykori falu helyén jön létre 1952-ben, az előbbi két társához hasonlóan központi határozat¹¹⁸ eredményeképpen: a Borzești-i ipartelep munkás lakónegyedeként. A várostervek kidolgozásával megbízott egy, városépítészekből, építémérnökökből és geográfusokból álló csapat vezető tervezője Mihail Florescu. Az ipartelep kiválasztott helyszíne Borzești falutól északra levő szabad terület. A szomszédságában épülnek meg a munkások lakótelepei, aztán Onyest városa, amely a kommunista vezérről Gheorghe Gheorghiu Dej nevet viseli 1965 és 1989 között. Hat eltérő szakasz különíthető el a építésében, ezek közül csak az első kettő a szocreál urbanisztika szerinti. Az elsőben (1952 – 1960) készül el az egykori faluközpontot és a vonatállomást összekötő városrész a két, egymást metsző tengely mentén. A második szakaszban(1961-1965) a lakótelepek kiegészülnek a középületeket magába foglaló új városmaggal és egy egészé, teljessé lesz a szocreál városka. A kereskedelmi funkciójú épületek, a kórházak, a kultúrház, a tanintézmények mellett megtalálni azonban lakótömböket is. A későbbi építési szakaszok lényegében az eredeti szellősebb városszerkezet tömörítését hivatottak növelni.

A stílusok keveredése ellenére egységes, kompakt, érthető és átlátható¹¹⁹ kompozíció marad a *szocreál város*. E jellemzők visszaköszönnek a térszerkezetben, a közlekedési hálóban vagy éppen a közműgazdaságosságban is. A kompozíciós elvek pedig, ideológiai töltetüktől részben megfosztva, pár évtized múltán visszatérnek az európai posztmodern városépítészetbe.

A világháborút követő lakáshiány új lakótelepeket hoz létre a városokban, általában azok szélén, a belváros meghosszabbításában. A városközpontok részleges vagy teljes megújítása, szerepét és városépítészeti eszközeit, eredendő szellemiségét tekintve nagy mértékben különbözik az új lakótelepek építésétől. Ez tetten érhető az egykori szocialista országokban mind az építészeti szakmai közbeszédben¹²⁰, mind pedig az építészeti gyakorlatban.

III.1.14. kép. Onesti, az új, szocialista város: helyszínrajz és utcakép az 1960-as évekből

118 Hasonlóan Dunaújvároshoz vagy a lengyelországi Nowa Huta-hoz.

119 A tiszta, átlátható, esetenként banális városszerkezetet egyenes, szervező tengelyek mentén létrejött sugárutak, tágas zöldövezetek definiálják

120 Lásd Romániában az 1960-70-es évek ilyen jellegű szakmai írásait az *Arhitectura* folyóiratban

III.1.15.kép. Drezda: város újjáépítés/ megújítás

¹²¹ Lásd az *Arhitectura*, román nyelvű építészeti lap 1971/1 számát, 1-16 old. Egon Cristian: *Restructurarea zonelor urbane peste hotare/ Városi környezetek restrukturálása*

¹²² Ilyen választott modellek a szekszárdi városközpont (1966–1972), Jurcsik Károly és Varga Levente alkotta együttese esetében azon angliai példák, amelyek tanulságait összegezve épül meg

¹²³ Romániában az 1968-as közigazgatási átszervezés, a megyésítés napjainkig fennáll

¹²⁴ Az előbbi az első MUT- Hild József díjban, az utóbbi pedig az épületegyüttesek kategóriában Román Építésszövetség fődíjában részesül.

Talán három részre tagolható az államszocializmus városépítészete: a teljes ú(jj)építés, a részmegújítás és a pontszerű beavatkozások. Közülük a teljesen új város utópiája csak az első szakaszban van jelen, míg az új városrészek (főleg a lakótelepek) építése inkább az első kettőben. A részleges vagy teljes (bel)városmegújítás pedig a másodikra jellemző, igaz már közvetlenül a világháború után sor került Drezda, Varsó, Gdansk vagy éppen Budapest elpusztult belvárosi részeinek újjáépítésére¹²¹. Igen, lényeges az újjáépítést és megújítást elkülöníteni, ugyanis az előbbi gyakorlatilag a már kialakult városstruktúra, sőt, az épített állomány döntő részének identikus visszaépítését jelenti. A városmegújítás, azon belül a történelmi belváros megújítása később, a 60-as és 70-es években következik be. Ez az a pillanat, amikor a gazdasági növekedés teremtette erőforrások, a relatív politikai és társadalmi nyitás ezt lehetővé teszik.

A megnövekedett városok történelmi magja túlszűfolttá válik és megéri az igény új középületekre, közterekre. És talán nem mellékes az sem, hogy a desztalinizáció az egykori szovjet közigazgatási modell végét is jelenti a szatellit országokban, amelyek adminisztratív átszervezése maga után vonja új közigazgatási központok létrehozását is: az új megyék székhelyeinek az új szerepkörnek megfelelő épített-intézményi keretet teremtenek adott, választott modell(ek)¹²² alapján.

Bizonyos eltérések az egyes szocialista országok között az átszervezés különböző időpontjából is adódnak: míg Magyarországon ez 1950-ben, addig Romániában 1968-ban¹²³, Lengyelországban pedig 1975-ben következik be. Ez azt jelenti, hogy a radikális városmegújítás Romániában megkésve és sok esetben megkövült, megmerevedett-elavult formában, Lengyelországban pedig helyenként be sem következik. Ennek tükrében nem meglepő, hogy például Salgótarján modernizációjára 1960-1968 között kerül sor, míg Csíkszeredáéra 1970-1985 között, és azon belül is főleg 1979 után.

Érdekes, hogy az előbbi 1968-ban, az utóbbi 1986-ban nyeri el a hazai szakma elismerését és részesül országos városépítészeti díjban¹²⁴.

Salgótarján esete számos hasonlóságot mutat: új megyeszékhely, amely a lakosságszámában, történelmi hagyományában, a természeti környezet várost meghatározó voltában Csíkszeredához mérhető.

" [...] itt nem egyszerre és merev sémák szerint városméretben építettek, hanem fokozatosan, az adottságokhoz, meg e szerény múlthoz is illeszkedve [...]"¹²⁵

Salgótarján Észak-Magyarországon, a Karancs-hegy és a Medves fennsík közötti völgyben hosszan elnyúló fiatal város. A város a térség életét akkor még meghatározó bányászat központja volt. A fiatal megyeszékhelynek kellett az új, szükséges intézményeknek is helyet adó városközpontot tervezni. Jánossy György és Hrecska József javaslatára a központ tervező csapatában Szrogh György, Magyar Géza, Finta József kapnak helyet. Nem egyedülálló, hogy az akkori megyei vezetés tette lehetővé az építészeti koncepció valóra váltását. A szakaszosan épülő épületesek önállóan is értékelhetőek-érthetőek, szabadon bővíthetőek úgy, hogy a létrejövő új már ismét egy más egységet jelent. Mindezek mellett kiindulópontnak, kiemelt értékűnek tekintették a (természeti) táj jelenlétét, amely így a város új épített egységét foglalja finom keretbe.

Sikerességét, eszmei maradandóságát a marosvásárhelyi Színház tér együtteséhez hasonlóan, talán annak köszönheti, hogy egyedi, valós helyi igényekre valós válaszokat kereső és emiatt kevésbé ideologizált maradt a tervgazdasági rendszer mechanikus folyamatában, szemben az általánossá váló személytelenséggel, kizárólagos műszaki hasznossággal.

A városközpont később tovább épült, újabb elemekkel is kiegészült. A főtér mindvégig alkalmas magja maradt a fejlesztésnek.

" [...] a városorganizmus gerince lényegesen nem változik, de logikája érzékelhetőbbé, vizuálisan is meggyőzőbbé válik az új építészet megfogalmazása révén.[...]"¹²⁶

Ez az ami Salgótarjánban megvan, még ha bizonyos hiányosságokkal is, és ami Csíkszeredában nincsen, vagy talán inkább eltorzult formában.

III.1.16.kép. Salgótarján metamorfózisa: a kisváros megyeszékhely lesz

125 Granasztói Pál a salgótarjáni város rekonstrukcióról, 1981. Lásd www.nogradnet.hu

126 Pogány Frigyes: Salgótarján új városközpontja, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1973

III.1.17.kép. Városlogika mutáció

És ez a gyakorlatban, a mindennapokban nagyon is konkrétan tettenérhető: funkcionális alapproblémák vannak, zavaros a közútrendszer, összekuszált a gyalogosforgalom, kevés és rosszul kialakított-elhelyezett a parkoló, nehezen kiismerhető- áttekinthető (köz)térszerkezet, néhány épületben léptékvesztést is fel lehet fedezni, a közintézményeket a szomszédos lakótelephez viszonyítva túl közel és néha esetlegesen helyezték el, amely a megmaradt történelmi városmag-gerinchez nem vagy csak éppen kapcsolódik. A helyidegen városlogika-mintanyelv alapján épült csíkszeredai új központ a városorganizmus mutációját okozta. A román fővárosban és a megyeszékhelyek többségében a régi tetemén született meg az új város. A múlt eltörlésében, megváltoztatásának/ újraértelmezésének bővületében élő hatalom a bontás, a rombolás eszközához nyúlt: sokszor önkényesen és átgondolatlanul szabta át a városok arculatát. És mindez történt az államszocializmus európai alkonyán, amikor politikai-ideológiai, gazdasági, társadalmi erőforrásai kimerülőben voltak.

De miért alakult a romániai helyzet ennyire sajátosan?!¹²⁷ Nyilvánvalóan általánosan jellemző, hogy az anyagi-gazdasági, intézményi-szervezeti, technológiai és szerkezeti fejlődést kizárólag ideológiai alapon kívánták vezérelni. Ez a belső és a végén feloldhatatlannak bizonyuló ellentmondás talán minden szocialista országra jellemző volt. Kétségtelen, hogy az 50'-es évek végén megújuló és konszolidálódott politika az 1960-as évek elején a gazdaságban és az építészetben is érzékelhető pezsgést volt képes előidézni egy rövid ideig. 1965-68-tól jó fél évtizedig újra felfelé ívelt a gazdaság és társadalom és ezzel az urbanizáció és az építészet is, ahhoz, hogy 1972-74 körül újabb megtorpanás következzen be. A keleti blokk országaiban az olajválság utáni gazdasági helyzet időben fel nem ismerése, az adaptációs készség hiánya vezetett a rendszer hanyatlásához, és közvetetten az állam városépítészeti irányító képességének végzetes gyengüléséhez. Ez utóbbi pedig a város (át)alakítási folyamatnak a korlátait, a végét is jelentette az általánossá váló posztmodern urbanizmus momentumában. A kivétel ez alól Románia, ahol ez a kontroll végig, a rendszer bukásának pillanataig fennállt.

127 A többi kelet-közép európai országhoz viszonyítva Romániában a rendszerrel szembeni ellenállás gyenge, és kevésbé szervezett, ami a középosztály hiányának, a bizánci-fanarióta kulturális, társadalmi, politikai hagyományoknak tudható be.

A környezet, a körülmények ellenére történt ez: a politikai-ideológiai nyomás végzetesen szétzilálta a hagyományos gazdasági-társadalmi szövetet, torzulásokhoz vezetett. A rombolás megmutatkozott az épített környezet alakításában: a szisztematizálásnak áldozatul estek falvak, lerombolt és/vagy elköltöztetett települések, lebontott műemléképületek, várostömbök, destrukturált (történelmi) városok.

A román posztmodern a szocreál városépítészeti elvek és a második világháború előtti „nemzeti modern” monumentalitásának fura, már-már patológiusan ideologizált elegye. Ennek jellegzetes formai, köztérbeli megfogalmazásai az új központok, amelyek 1968 és 1987 között épülnek meg. Az elején az elavultnak ítélt történelmi város, a régi „rossz emlékű” központ ellenpólusaként, attól elkülönülten jelennek meg. Később az új középületek és közterek egyre közelebb kerülnek a hagyományos főtérhez, már a meglévő központ egy részét cserélik le. Az utolsó évtized városközpontjai a régi teljes törlését, a városlogika radikális változ(tat)ását eredményezik. Csíkszereda, eltérően az erdélyi városok többségétől, ez utóbbi csoportba tartozik, hasonlóan a moldvai Suceava, Botosani, Vaslui vagy a dobrudzsai Tulcea városához¹²⁸. Számos városban az új központ megfertőzte a városszövetet a széleken is.¹²⁹

Csíkszeredában ez nem következett be, valószínűleg az új központ befejezetlenségének és, talán elsősorban a többközpontú városszerkezetnek köszönhetően.

A meg nem valósult tervek, a félbemaradt építőtelepek miatt a csíkszeredai központ soha nem volt teljesnek tekinthető, azaz már az elejétől félkésznek, hiányosnak tetszett. Míg közép-kelet európai társai csak évek, évtizedek elteltével, addig *kísérleti városunk* már születése pillanatában megmutatta árnyoldalát- a természeti és épített környezettel való problémás viszonyát. Az új központ részben érintetlenül hagyta a Szent Kereszt plébániatemplom, a vonatállomás és a központi park háromszögében levő városszövetet. Megmaradt a Petőfi utca is. Nem épült tovább a Nagyrét lakótelep és félkész maradt az új könyvtár és filmszínház épülete is¹³⁰.

III.1.18.kép. A romániai új megyeszékhely társak: Vaslui és Botoșani

128 Lásd 104.

129 E megyeszékhelyek történelmi magja jelentős mértékben elpusztul, és nem pusztán sérül a hagyományos szövet, hanem egy teljesen új városlogika jelenik meg

130 Ez történt Tulcea, Vaslui vagy éppen Botosani és Suceava városokban, sőt részben a román fővárosban is. Lásd az *Arhitectura*, román nyelvű építészeti lap 1978/7 számát, 39-49 old.

III.1.19.kép. Most színeváltozása

III.20.kép. Az új város, a befejezetlen műalkotás

131 Lásd a román építészeti szaklap, az *Arhitectura* 1986/2 és 1986/5 lapszámában megjelent írásokat, a és a, az előbbi a varsói Felvonulás tér helyidegenségéről és szűkségszerű megszelidítéséről, az utóbbi pedig a csíkszeredai új főtérről értekezik.

132 Gheorghe Dorin korábbi középületei, téregyüttesei tekinthetők leginkább, de azok is csak pontszerűen, tárgyi építészet és nem az urbanisztika szempontjából a csíkszeredai új központ előképeinek: lásd a nagyszebeni (1970), ploiesti-i (1972) vagy éppen a gyulafehérvári (1971) művelődési házakat.

Bár tervek voltak, azok kivitelezésére már nem került sor. A régi helyén azonban megépült az új főtér.

Hogy Csíkszereda modernizációjánál volt-e előkép, tényleges modell, nem tudni. Azonban közös vonások a kelet-közép európai szélek kisvárosainak (ki)alakulásában észrevehetőek: (1) az (ideológikus) egész illúziójában született terv, a városméretben-tervezés, és a talán ebből fakadó irracionális erőforráshasználat miatti befejezetlenség (példa: Csíkszereda, Dunaújváros, Most), (2) az új városoknak, városközpontoknak, téregyütteseknek a környezetükhöz való illeszkedési hiányosságai (példa: Csíkszereda, Botoșani) (3) formanyelvzetében, eszköztárában a történeti városépítészet egyes, karakterisztikus elemeinek (városalakzat, szerkezetet rendező-szervező tengelyek, a köztérforma- pl. a fórum, a vásártér), kontextusból kiragadott, gyakran felszínes értelmezése-használata (példa: Nowa Huta, Csíkszereda, Salgótarján).

A hasonlóságok ellenére nyilvánvaló, hogy Csíkszereda és romániai társainak közelmúltbeli fejlődése eltér a keleti blokk többi, hasonló városától: míg ez utóbbiakban a 80'-as években a rendszer komplex válsága általában csak pontszerű beavatkozásokat tesz lehetővé, addig a romániai városok építészeti arculata éppen ebben az időszakban alakul át gyökeresen.

Az összetett képet csak erősítik a korabeli romániai városépítészeti gyakorlat és elmélet, szakmai sajtó közötti nyilvánvaló ellentmondások¹³¹. Tény, hogy az építészeti formanyelvzete visszafogott, a tiszta kompozíció torony nélküli, ellentétben például a szatmárnémeti új központ bonyolult, túlburjánzóan díszített együttesével. Ez talán a megbízott építésznek, és csapatának tudható be. Gheorghe Dorin e munkát az ország több nagyobb városába¹³² elkészült, művelődési otthonoknak, színházaknak helyet biztosító középületei után kapja meg.

új város, új köztér

A városi tér lehet új vagy régi, emberléptékű, vagy monumentális, nyitott vagy zárt, befogadó vagy kizáró stb. Sokféleképpen osztályozható: nagyságuk, formájuk, rendeltetésük szerint vagy építészet-, várostörténeti, illetve településszerkezeti stb. szempontból.

Az 1945 és 1989 között létrejött közterek¹³³ a helyhez, a környezetükhöz való viszonyuk kapcsán a leginkább izgalmasak: vannak köztük *helykereső* és *helyteremtő* városi terek egyaránt. Azaz, tipológiai szempontból legalább két alcsoportot különíthetünk el a környezetükhöz való viszonyulás szempontjából: az előbbi az egykori történelmi belvárosban megépített, a már meglévő városszerkezetbe illeszkedni kívánó míg az utóbbiak a maguk köré teljesen új épített környezetet teremtő közterek csoportját. Az első csoportban a hazai(erdélyi) példák közül megemlíteném a humánusabb jellegű, emberi léptékű Majláth Gusztáv Károly teret (eredetileg a Grivița Roșie utca) Csíkszeredában, vagy Nagybánya új közterét, a Győzelem teret (ma a Forradalom tér), a marosvásárhelyi Színház teret, míg a másodikban a csíkszeredai Tapsteret. Köztes típusváltozat a sepsiszentgyörgyi Mihály vajda tér, vagy Szatmárnémeti új főtere. Az illeszkedés az építészeti, földrajzi-kulturális -történelmi környezetünkbe talán a legfontosabb vizsgálati szempont, de nem mellékes a telepítés helye-pozíciója, időpontja, a tér léptéke, funkcionális-közösségi jellege, formája, a téren megtalálható középületek, a határfelületek milyensége szerinti rendszerezés sem. Ezeknek a jellemzőknek köszönhetően lesz a helyszínből hely.

a lovaszobor árnyékában

„ [...] A román nép és az együtt élő nemzetiségek szoros testvéri egységben a szocialista Románia nagy családját alkotják, és vállalva, forró hazafiságtól áthatva munkálkodnak közös hazájuk felvirágoztatásáért és haladásáért (erőtlen és szünni nem akaró taps) [...] ”¹³⁴

E „közös munka” eredménye a sepsiszentgyörgyi új főtér, amely egy új helyet teremtett maga köré.

III.1.21.kép. Erdélyi közterek: Nagybánya, Sepsiszentgyörgy, Szatmárnémeti

133 A vizsgált időszakban jön létre átfogó városépítészeti tervek alapján a legtöbb köztér, épül a legtöbb középület az erdélyi kis és közepes nagyságú városokban, és ezen közterek mai is látható, érzékelhető nyomot hagynak a városképen

134 Részlet a Nicolae Ceaușescu: *Korteszbeszéd, felszólalások* kötet *A politikai nevelés, ideológia és propaganda időszerei kérdései* című beszédéből, 1977 szeptember 9.

III.1.22.kép. A Mihai Viteazul tér: születése előtt, a tervrajz és napjainkban

135 A Románia Szocialista Köztársaságban működő Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának 1983. március 30—31-i együttes ülésén mondta a főtitkár

„ [...] Nemzetiségre való tekintet nélkül a dolgozók egysége jelentette mindig — s jelenti most is — az elnyomás elleni, a társadalmi és nemzeti felszabadításért, egy új, elnyomók nélküli, a hazájuk kincseit birtokló, saját sorsukat irányító, szabad embereket tömörítő rendszerért folyó forradalmi harc győzelmét. [...] ”

E szoborcsoportot az 1982. szeptemberi látogatása alkalmával avatta fel Nicolae Ceușescu pártfőtitkár a nem sokkal később távozó Nagy Ferdinánd akkori megyei első titkár asszisztálásával.

Egy városépítészeti implantátum, akárcsak a csíkszeredai megfelelője, és ez a helyi közösségi tudatban is megjelenítődik: idegen test a városszervezetben, a hatalom szimbolikus térfoglalása.

Létrejöttét egy régi városrész/ köztér bontása előzi meg, létezését pedig napjainkig beárnyékolják a folyamatos konfliktusos helyzetek.

A tértörténet hasonlósága ellenére lényegesen a köztér és meghatározó épületegyüttese, méreteiből, pozíciójából is fakadó, a közvetlen épített környezetébe, illetve a városszövet egészébe való illeszkedésénél megmutatózó különbözőségek.

Helyén az egykori Kovács Gábor tér állt, amely a XIX. században alakult ki, és szervesen kapcsolódott a város főteréhez, annak „felső” nyúlványaként, működött. A teret az 1970-es években, a Szakszervezetek Művelődési Házának megépítésével (1974) teljesen átépítették. A térrendezési terveket a Paul Chiriacescu építész vezette csapat készítette. Ennek eredményeképpen nem csak a tér geometriája, formája változik meg, hanem az is, ahogyan a főterhez kapcsolódik térszerkezeti/ szöveti szempontból. Egy enyhe lejtésű, négyszögű-téglalap alaprajzú tér születik, amely alsó oldalán, a főter irányában, jelentős részben nyitott, a felső oldalán az új művelődési ház épülete zárja le, míg a két rövidebb oldalán, a térfelületet lakótömbházak főhomlokzatai képezik. Az új főter nem hoz létre egy teljesen új, független városrészt, mégis a történelmi városhoz való viszonya, viszonyulása eldöntetlen, nem egyértelmű hogy annak nyúlványa, kiegészítése, vagy pedig fordítva, e tér kapcsolja/ köti magához a régi, hagyományos főteret, amely időközben városi park lett.

E bizonytalanság nemcsak a méretéből, hanem az elhelyezéséből is fakad: a centrális, szimmetrikus szerkesztésű tér túlságosan közel van ahhoz, hogy egy új, önálló csomópontként, centrális köztérként jelenjen meg és működhessen a városszerkezetben.

Az egykori Kovács Gábor térre 1943-ban Gábor Áronnak kívántak szobrot állítani, az erre a célra kiírt pályázatot Varga Ferenc budapesti szobrász nyerte meg. Elkészül a szobor és ott áll az új tér születéséig, amikor lebontják. A lebontott Gábor Áron szobor helyére Vitéz Mihály vajda öt alakkal körülvett — köztük előtérben egy székely s háttérben egy erdélyi magyar — szoborcsoportja¹³⁶ került a mesterségesen kiképzett márvány- és betontér-talapzat közepére.

az oltári áldozat bemutatása

A Színház tér Marosvásárhely védett, műemléki környezetében található. A Néprajzi Múzeumnak helyet adó Toldalagi Palota és a ferencesrendi kolostoregyüttesből hírmondónak megmaradt templomtorony a műemléki jegyzékben is szerepelnek.

A szomszédos Rózsák tere, az egykori fő piactér is megtalálható e jegyzékben.

A Nemzeti Színház új épülete, illetve a teret határoló korabeli épületek műemléki jellegű, értékes építészeti együttest alkotnak. Egyike Marosvásárhely legfiatalabb városi tereinek. Az 70-es évek elején az új színházépületet befogadó köztérként jelentkezik, mintegy a főter „zsebeként” az északkeleti oldalon.

A Rózsák tere a város főtere, az egykori Piac¹³⁷, amely köré szerveződik a város. A városszerkezet kiinduló alkotóeleme. Jelenlegi alakját a XIX. – XX század fordulóján nyeri el. Egy nyitott városi térre épülő „udvarteres” szerkezeti elemekkel, bizonyos mértékig a kézdivásárhelyi és székelyudvarhelyi történelmi városszerkezethez hasonlóan.

III.1.23.kép.A Mihai Viteazul szoborcsoport

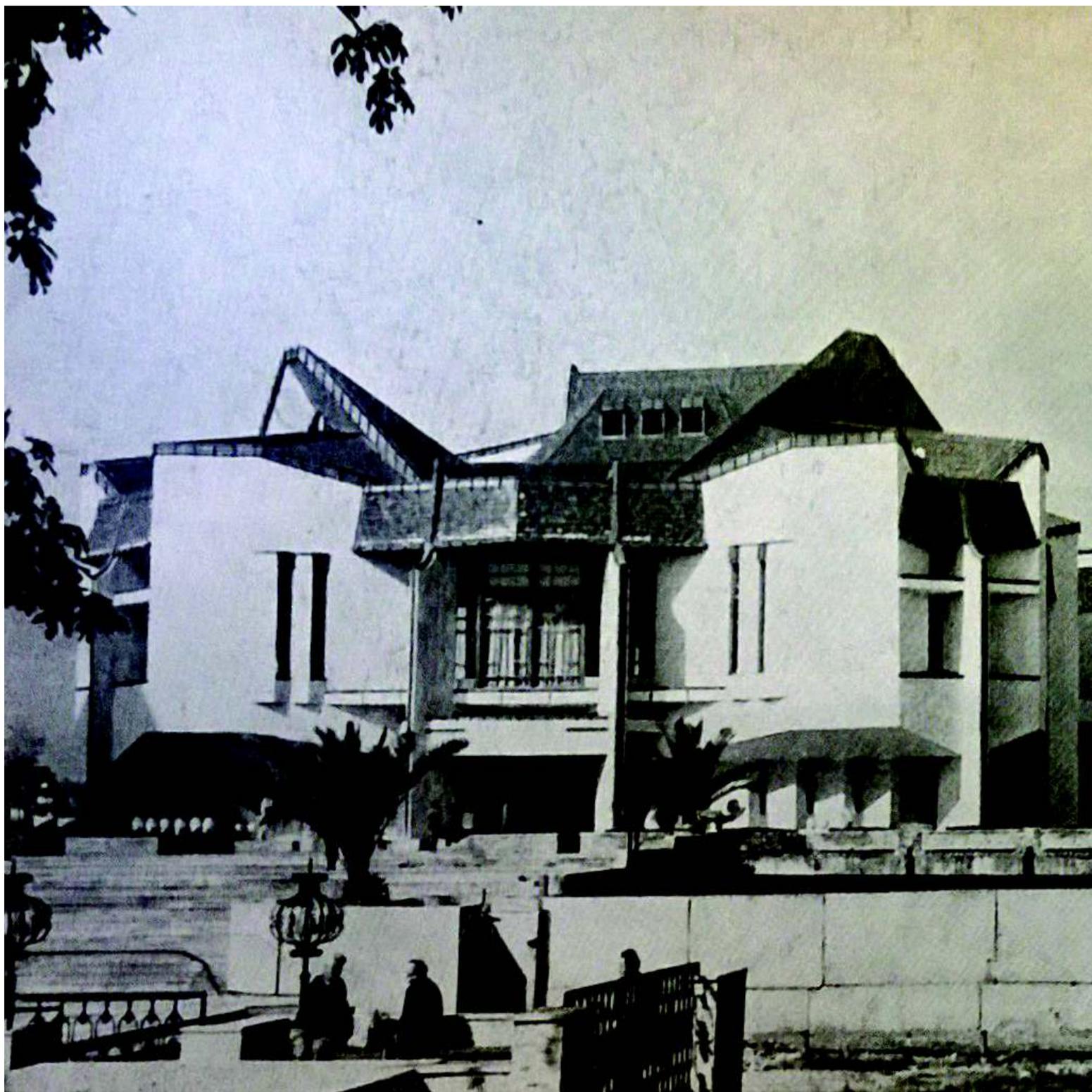

III.1.24.kép. A Színház tér születése előtt és után

III.1.25.kép. A tér az 1970-es évek elején----->

136 Gir Rădulescu bukaresti szobrászművész alkotása, 1984.

137 Hasonló központi piactér körül alakult ki Kézdivásárhely és Székelyudvarhely is.

Az egykori Piactér, Széchenyi majd Ferdinánd királyról elnevezett és végül a Rózsák tere jelentős átalakításon megy át a Nemzeti Színház új otthonának megépítésével.

A Constatin Sävescu és társai¹³⁸ által jegyzett terv kerül ki nyertesként. Számos változat készül a „térnyitásra”, viszont mindenik a tér északi oldalára képzelel el az új városi teret¹³⁹. A választás érthető okokból a ferences kolostoregyüttes mögött húzódó beépítetlen területre esik: az egykori kolostorkert, a Toldalagi ház „barokk kertje” lesz a helyszín. Egy különleges pápai engedéllyel lebontják a kolostorépületet, a „Barátok templomát”, és feláldozzák a kolostor és kastélykertet is.

Az új tér egy „lebegő” térszerkezeti elem az egykori kert járósíntje felett, a főter hosszanti tengelyére merőlegesen elhelyezve.

A térkialakításban két fontosabb beavatkozási periódus különíthető: az első 1968-1973 között, amikor megépül az új színházépület, a Luxor Junior és a Luxor bevásárlóközpontok illetve a 70-es évek vége, amikorra elkészül a Continental szálló, a lakó toronyépületek.

A térburkolat kisebb módosítására, cseréjére a 90-es évek elején kerül sor.

A ferencesrendi templom és kolostoregyüttesből csupán a torony áll napjainkban. A kolostorépületet és a „Barátok templomát” az új színházépület megépítésekor lebontották. Az ellenreformációval, a XVII. században visszatér a városba a ferences rend. Ekkor épül fel a templom és kolostor 1745 és 1747 között a jelenlegi helyén. A Petky család jelentős mértékben hozzájárult a templomépítéshez. A klasszikus barokk kolostoregyüttest csak 1777-ben fejezik be, a torony pedig 1802-ben készül el. Az épület mögött volt a ferencesek zöldséges kertje.

Az udvarban elemi fiúiskola működött. 1971-ben a Nemzeti Színház épületének munkálataival lebontásra kerül a kolostor, az iskolaépület, a már közhasználatú kolostorkert pedig megszűnik. A kriptá viszont megmenekül a toronnyal együtt.

III.1.26.kép. Tervváltozatok és a nyertes terv

138 A tervezőcsapat további tagjai: Vladimir Slavu, Mihaela Sava, Aurel Sârbu, Mariana Bordenache és Răzvan Florea építészek

139 Az eredeti tervvázlatokat(1962) Havas András, Popescu Lucian és Várnai András építészek jegyzik. A helyi tervezők némelyest nagyobb figyelmet szentelnek a beépítendő környezet értékeinek, verzióik zömében megőrizve mind a ferences kolostor, mind a Toldalagi palota épületét, valamint környezeti egységét

III.1.27.kép. A ferences kolostor templomtornya és a Toldalagi palota

Egykori kegytárgyak, a belső bútorzat egyes elemei- szentek, vagy szentek életéből vett jelenetek ábrázolásai üvegfestményeken az új templomban kapnak helyet. A Toldalagi ház jelenleg a megyei Néprajzi Múzeumnak ad otthont. Az erdélyi barokk egy jeles példája. A francia barokk és rokokó jegyeit viseli a Jean Ludor francia építész tervei alapján készült épület. Különösen érvényes e megállapítás a főhomlokzatra. A tervek Toldalagi László gróf megbízásából készülnek el. A leendő városi barokk palota tizenhárom esztendeig épül, 1759 és 1772 között, késéssel, hiszen az előkészítő munkálatok már 1742-ben elkezdődtek.

Az új Színház építése időszerű volt már a 40-es évek második felétől, miután a helyi közösség létrehozta a Székely Színházat 1946-ban. Eredetileg a Kultúrpalotában tartották az előadásokat, aztán a helyi Művelődési Házban.

Az új színház igénye és megépítése nehezen volt összeegyeztethető a rendszer „terveivel”: lakótelepek, ipari gyáracsarnokok, szakszervezeti művelődési házak, esetleg stadionok voltak az elsődleges, megvalósítandó célok között.

Jelen esetben lehetséges, hogy az „áldozat felmutatása” meggyőző erővel bírt. A ferences „tér” helyére épült Nemzeti Színház épülete, a tér együttese azonban jelentős építészeti emléke lett a jelenkori román építészettörténetnek. 1973-ban a Román Építész Szövetség nagydíját is elnyerte¹⁴⁰.

Az két előbb vizsgált székelyföldi köztér egymástól különbözik, de mindkettő születése a közösségi emlékezet sérülését, a hagyományos városzövet egy darabjának részleges pusztulását eredményezte.

III.1.28.kép. A kifordított belső----->

140 Lásd az *Arhitectura* romániai építészeti folyóirat, 1974(XXII), 1-es számát,

**III.2. a reflektorfény és
a félhomály (köz)terei**

„ [...] Most már biztosan tudom, hogy semmin sem változtathatok. Úgy marad minden érintetlenül és nyugtalanítóan közel [...] pedig sokáig kísértett még a módosítás gondolata. Aztán rájöttem, hogy az eseményeket csak végiggondolni lehet, de átfogalmazni nem.[...] Négyszemközt maradtam önmagammal.[...] minduntalan felbukkan [...] az a másik [...] ”¹⁴¹

A 80-as évek romániai, és ezen belül a csíkszeredai új városközpont nem csak nagyméretű/ monumentális főtereket eredményezett, hanem azok szélein kisméretű közttereket, teresedéseket, *majdnem közttereket* is. Ezekben vet árnyékot az új tér a megmaradt történelmi városszövetre, azaz hozzátartoznak. Nem egymással szemtől-szemben, hanem egymásnak hátat fordítva, de egymáshoz tartoznak. Egymáshoz tartozásuk, egymásra utaltságuk a teljességük záloga.

„ [...] Az elkülönülésben az Én nem vesz tudomást a Másikról [...] A teljesség azért nem tud létrejönni, mert a Végtelen ellenáll az integrálásnak. Nem az Én elégtelensége, hanem a Másik Végtelene akadályozza meg a teljessé tételt.[...] ”¹⁴²

E kettősség érthető, hiszen akkor, az egyén, a közösség mindennapjait is egyfajta skizofrénia jellemezte: a privát pillanatok, események az épületek falai közé szorultak, közttereken csak a hatalom hivatalos ünnepei kapnak helyet. A polarizálódás, szélsőséges elkülönülés csapódik ki a városépítészetben is: a reflektorfényben nevesített hivatalos terek kirojtosodott szélein felsejlenek a másik, a félhomályba burkolódzó félhivatalos, anonim világ terei. Az előbbiek a hatalom terei, az utóbbiak a kisembereké. Az egyik történelemet ír, teremt, míg a másik inkább apró kis történeteket sző. Összenőttek, összetartoznak, külön-külön nehezen érthetőek-értelmezhetőek.

Egyazon városi történet két olvasata.

III.2.1.kép. Négyszemközt magammal

III.2.2.kép. Reflektorfényben: népgyűlés a tapstéren az 1980-as években

141 Részlet Szakács István Péter a *Francia tavasz* novelláskötete az *Indián nyár* című írásából, 49.oldal

142 Részlet Emmanuel Levinas francia filozófus a *Teljesség és Végtelen* című művét, 44. és 60. oldal, Jelenkor kiadó, Budapest, 1999.

reflektor fény (ben)

A letűnt rendszer tervezett- teremtett közterei nem tűnnek el, csak átalakulnak. Változásuk lassúbb, bonyolultabb, összetettebb, mint egyes épület metamorfózisa, nem pusztán azok egyedi jellemvonásai határozzák meg jellegét, hanem a köztük, illetve a város/ táj egészével fennálló sokrétű viszony is.

a modell: út a királyi palotától a Kultúrpalotáig...

„El kell ismernem, hogy talán egy kicsit megkedveltem a Kultúrpalotát, és a Felvonulás terét. A szocreál pompája sok lengyelt vonz és taszít egyidőben, ellentétes érzelmeket váltva ki bennük. Időnként, teljesen érdemtelenül, felfelbukkan a hír, hogy le kellene bontani a későbbi központi pályaudvar épületével egyetemben, ugyanis a sötét közelmúltnak a fájó emlékei. Megjegyzem, hogy nemrégiben, amikor lebontották az ugyancsak az 50'-es években épített Dziesieciolecia stadiont, hogy egy új, high-tech létesítmény vegye át a helyét, akkor már sokan visszasírták az időközben észrevétlenül szívükbe zárt „szörnyet”...”¹⁴³

A varsói Felvonulási tér volt talán az első nagyméretű szocreál városi köztér Közép-Kelet Európában. Sorsa- múltja, jelene és bizonytalan jövője- ezért is tanulságos lehet.

A lengyel főváros második világháborús sebeit gyógyítandó, a lerombolt történelmi belváros újjáépítése¹⁴⁴ mellett új lakótelepek, új városrészek születtek.

A megváltozott politikai rendszer igényeinek megfelelő közteret követelt magának: a halottaiból feltámadott királyi palota nem szolgáltatta a megfelelő háttér díszletet a népgyűléseknek. A Felvonulási tér lett a válasz: egy monumentális méretű¹⁴⁵ szabad tér épült meg 1950-ben, súlypontjában a Kultúrpalotával, a szocreál építészet lengyel iskolapéldája. A mintát a moszkvai Lomonoszov Egyetem szolgáltatta, akárcsak a bukaresti Scânteia Háznak, az új román sajtópalotának.

III.2.4.kép. Reflektorfényben

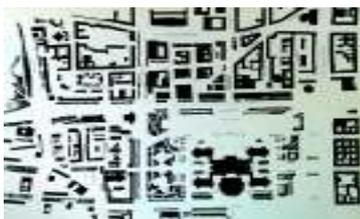
III.2.5.kép. A királyi palota és a Kultúrpalota Varsóban, a moszkvai Lomonoszov Egyetem

<---- III.2.3.kép. A varsói Kultúrpalota fényei

143 Részlet a Warsaw Life lengyel weblap 2008 december 4-i számából

144 A varsói történelmi belváros teljes újjáépítése a második világháborút követően a modern műemlékvédelem egyik kivételes esete, amikor a műemlékek, a műemléki környezet teljes rekonstrukcióját hitelesnek tekintették a szakemberek

145 A varsói Felvonulás tér jelen pillanatban Európa legnagyobb köztere

III.2.6.kép. A Felvonulás tér: távlati képés helyszínrajz

III.2.7.kép. Térmetamorfózis, városrehabilitáció Varsóban az 1980-as években

146 Lásd az urban crack meghatározását, II. fejezet, 63. oldal

147 Ezt a fogalmat Jan Gehl használja a *Public space public life* című kötetében, amely román nyelvű fordításában *Viața între clădiri* címen jelent meg, Igloo Media kiadó, Bukarest, 2011

148 A Gazeta Wyborcza lengyel napilap 2008 december 3-i számából

A tér paradoxon: szabad tér és mégsem, az „ünnepnapokon” történelmet író kivételes hely, míg a hétköznapiakban az *üres semmi*¹⁴⁶ helye.

A tér születésétől fogva ellenérzéseket váltott ki: nem az ember, az emberek kedvelt sétaterét kívánt lenni, hanem a tömegeket a népgyűlésre összegyűjtő épített keret.

A történelmi belváros spontánul kialakult, otthonos tereivel ellentétben egy rideg, a közösség számára idegen üres tér maradt.

A népgyűlések ideje az 1989-es esztendővel lejárt. Az átmeneti esztendőben a tér képe fokozatosan átalakult: birtokba vették a vásárosok, a piaci árusok. Megjelentek a piaci bódék, az efemer (köznapi)építészet fa és bádógépítményei.

A köztér privatizálódott¹⁴⁷.

Az eredeti rendeltetés, használat változása nem humanizálta a teret: a feszült, terhes ürességet, aztán az elhagyatottságot az erjedő rendetlenség, bomlás váltotta fel. A kontraszt láthatóvá lett: a monumentális épített térben közönséges kisszerű cserebere zajlott.

Az elmúlt évtizedben a tér funkcionális vonzáskörében, közvetlen vizuális környezetében a Kultúrpalotával versenyre kelő magas toronyházak épültek, amelyek jórészt a lengyel főváros fontos pénzügyi intézményeinek adnak otthont.

Egy új belvárosi sziluett van alakulóban, amelynek a Kultúrpalotával vertikálisan megjelölt köztér már nem egyedüli hangsúlyos, hanem csak egyik alkotóeleme lesz.

A tér formája, arányai, a városzövetben elfoglalt helye lehetővé tennének egy szakszerű átalakítást, rehabilitációt, de a köztéremlékezet miatt a többség inkább felejtene: átnevezne¹⁴⁸, bontana vagy gyökeresen átalakítana. Igaz, mérhető, elégséges történelmi távolságba kerülve a közelmúlttól, vannak akik már megbarátkoztak a Felvonulási térrel. Varsóban és másutt Közép-Kelet Európában is.

...avagy a díszpályateret valahol a templom és a kultúrház között

Zászlók, felvonulás, taps minden hivatalos állami ünnepen.

Emlékeinkben élénken élnek a letűnt rendszer nagy népgyűlései, amelyeken a politikai hatalom képviselői hosszú szónoklatai díszpályából, tőlünk, hétköznapi emberektől tisztas távolságban, hangzottak el, és visszhangoztak a köztéren.

Nem új ez a városépítészet történetében. Az ókorban az agóra, a középkori piac t ér nem csupán a város épített súlypontja, hanem a közösség szimbolikus-gyakorlati középpontja, ahol a társadalmi, gazdasági, művelődési és politikai élet zajlott. Az a helyszín, ahol megvitatták a város ügyeit, a közszereplők felszólalhattak, ahol a közösség dolgait rendező döntéseket hozhattak és hirdethettek ki. A beszédek, szónoklatok építészeti szempontból olyan tárgyakban testesülnek meg, mint az emelvény, amelyet a köztér egyik sarkában állítottak fel, vagy a városháza erkélye. A közösségi élet természetes, megszokott helyei.

Az önkényuralmi rendszerekben e közösségi helyek természetessége alakul át: többé már nem a közös dolgok rendezésének, hanem csak a (központi) hatalom kinyilatkoztatásának helyszíneivé lesznek. A szingularitásként¹⁴⁹ értelmezett egyedi-egyszeri nagy történelmi események, például a forradalmak, a jelen folyamatosan ismétlődő részeivé válnak, mintegy kiszorítják az anonim mindennaposságot.

A két világháború közötti időszakban jelennek meg hangsúlyosan és rendszeresen a nagy léptékű, megrendezett, színpadi látványkellékeket is igénybevevő katonai felvonulások, politikai tömegrendezvények¹⁵⁰ és velük a szónoki emelvények, a díszpályák a városi köztéren. Az elején e színpadi kellékek különálló, mozdítható tárgyak, később pedig a közigazgatási épületek főhomlokzatának lényegi, fontos kompozicionális részei.

III.2.8.kép. A díszpály

III.2.9.kép. Felvonulásszemle az 50-es években

149 Egy matematikai fogalom, jelentése: olyan „egyedülálló” pont, amelynek környezetében egy adott matematikai függvény szabályos, de amelyben a függvény ezt a szabályosságot elveszti

150 Ezen időszakban a bolsevik és a fasiszta, általában véve azonban nem csak az önkényuralmi rendszerek sajátja

Európa keleti felén, a szovjet birodalom határain kívül, 1945 után az első ilyen megtervezett díszpáholy sosem épült meg. Nowa Huta önálló városi léte három esztendőtt tart, a városháza megépítése elmarad. A tervekben a történelmi korokra, stílusokra való utalás egyértelmű: az erkély, a torony az egykori európai városházát hivatottak idézni.

Az ötvenes évek Kelet-Európájában, illetve a 70-es évek közepétől kezdve, a romániai városok új közterein a túlméretezett szónoki erkély¹⁵¹ fokozatosan egyre távolabb kerül a téren összegyűlt emberektől, a szónok már szinte már nem is látható, felismerhető, elérhető emberi lény, szinte csak egy hanggá redukálódik. Kivételek természetesen vannak: például a dunaújvárosi pártszékház erkélye megmarad emberi léptékűnek.

Erdélyben úttörő a kolozsvári Béke tér művelődési háza¹⁵², a főhomlokzata, a térre néző sávszerű erkélye. A sor hosszú: általában minden megyeszékhelyben megtalálni e tipológiát.

Ez, az épület, a palota, szimmetriatengelyében szerkesztett erkély, a díszpáholy uralja közteret, az a központi-generáló eleme. Nem véletlen, hogy együtt a véres rendszerváltás helyszínei is lesznek 1989-ben.

a 2 8 0 3 / 1 vs. 5 9 8 9¹⁵³

A főteret a Majláth Gusztáv Károly térrel együtt, ellentétpárban indokolt, érdemes vizsgálni, mert így talán jobban szembetűnik az új főtér/ központ természete.

a g e n i u s l o c i : a keresett és a megtalált h e l y

Az országos terveknek megfelelően a hetvenes években el is kezdik a nagyméretű építkezéseket, amelyek népszerűsítésében a helyi sajtónak volt a legnagyobb szerepe.

III.2.11.kép. A dunaújvárosi volt pártszékház erkélye

III.2.12.kép. A díszpáholy a Béke téren

<----- III.2.10.kép. A tapstéri díszpáholy

151 Lásd a Nép Házát (1983-89, Anca Petrescu), vagy elődjét, az egykori RKP Központi Bizottságának volt épületét (1912-1950, Paul Smărăndescu román építész tervei alapján), amely napjainkban a Szenátusnak ad otthont.

152 Natalia Helgiu román építész műalkotása, 1964-65

153 Az első a főtér, a második a Majláth Gusztáv Károly tér tervszáma

III.2.13.kép. A Petäfi utca 1970-ben

III.2.14.kép. Tervrajzokban az egykori Grivița Roșie utca, a mai Majláth Gusztáv Károly tér

III.2.15.kép. Kerámiakompozíció a Majláth Gusztáv Károly 1989 után ---->

154 A helyén az egykori vendéglő nyári kertje állt

155 Részlet *A mi utcánk. Csíkszereda lebontott utcáinak emlékére* című kiállítás katalógusából, Csíki Műemlékvédő Egyesület gondozásában jelent meg 2003-ban

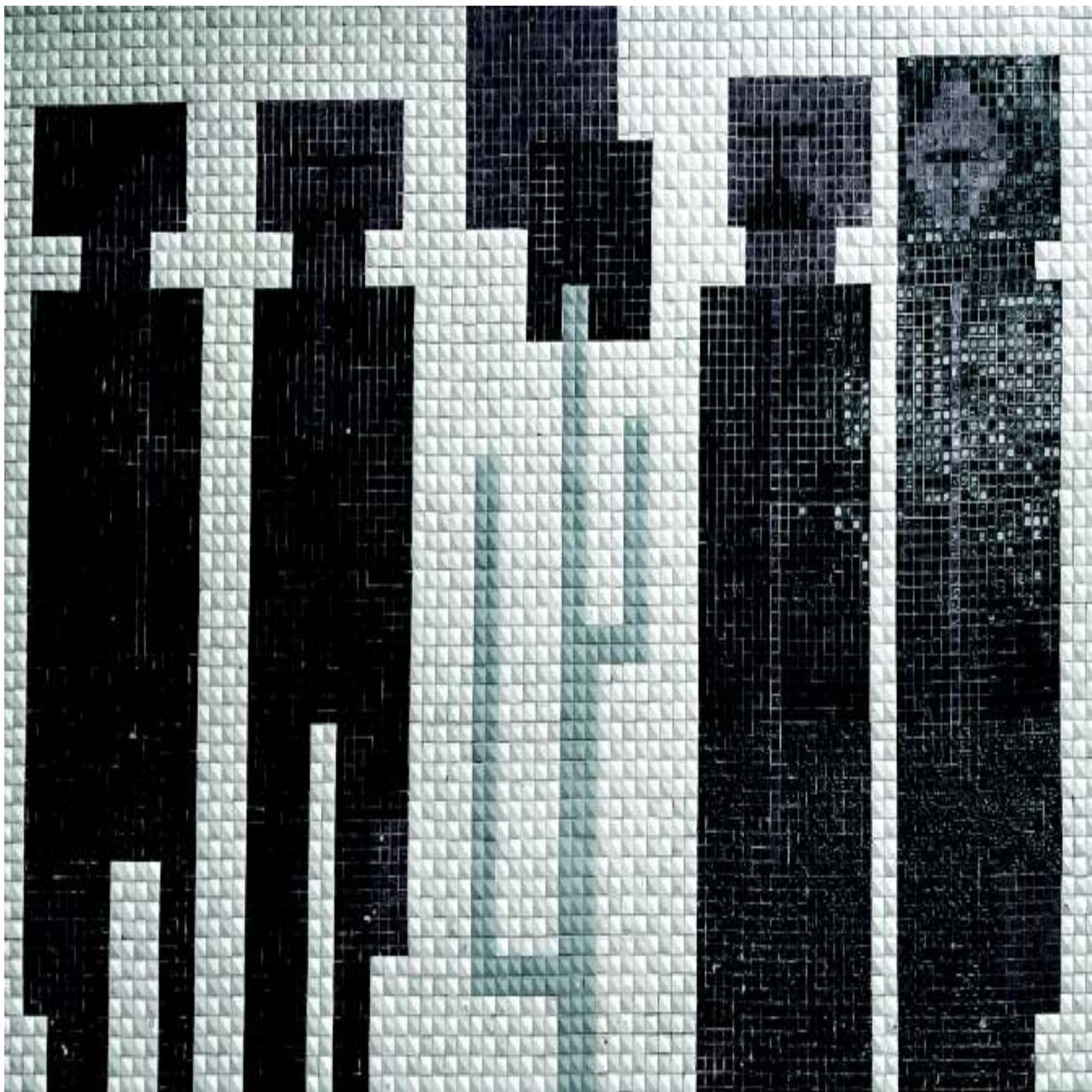
156 Ezen közintézmények 1969-74 között, az emberarcú szocializmus időszakában épültek meg

A város gyalogos/sétáló utcáján, a korszón, annak áthajlási pontjában megnyílik a város, és a történelmi díszletek mögül felsejlik az a tér, amelyik bár a szocializmus időszakának jegyeit őrzi mégis emberi léptékű, bensőséges hangulatú. Ez az első szakadás/ töréspont a történelmi város-szövetben¹⁵⁴.

„[...] E városban (Csíkszereda) rövid négy esztendő alatt több mint 61 munkatelep szervezésére került sor[...]”¹⁵⁵

1969-ben az akkori megyei főépítész beszámolót készített a Hargita megyei pártapparátus számára Csíkszereda infrastrukturális és ipari helyzetéről. A jelentésben egy iparilag gyengén fejlett városképet rajzolódik ki. A lokális központtá válás új helyzetet teremt: 1968 után elkezdődik a város korszerűsítése, átépítése. A telefon-, és távíróközpont, a filmszínház, és a központi áruház¹⁵⁶ nem pusztán a megyeszékhelyi szerepkört voltak hivatottak ellátni, hanem a megnőtt városban a valós szociális, gazdasági és művelődési közösségi igényeket kellett kielégíteniük.

Az új középületek egy új közteret hoznak létre. Az új korszót, az utcatengelyre merőlegesen nyitják meg, egy kertvendéglő és egy jelentéktelen mellékutca helyén, a marosvásárhelyi tervezőintézet építészcsapatának tervei alapján. E gyalogos tér-utca a vonatállomás és a belváros, illetve később a régi és új városközpontok közötti funkcionális és városképi kapocsként működik. A lépcsőzetes kialakítás egy arányos részekre osztott térszerkezetet eredményez, amelyek egy lépcsővel kapcsolódnak egymáshoz. Az alsó térszint „szabadabb folyású” tájépítészeti jellegű kialakítása a központi park irányában, és így ez utóbbi előterének tekinthető. A térkialakítás két jellegzetes alkotóeleme a pengeblokk előtti teresedés illetve a toronyház és a művelődési otthon által határolt zöld zseb. A pengeblokk hátrébb „húzása” szerencsés, de nem oldja meg a méreteiből adódó léptékproblémát. A felső térszint, a korszó kijárata/ bejárata, egyfajta városzerkezeti konzol. A fokozatosan zártabbá váló térhatárfelületek és a funkcionális besűrűsödés mintegy átvezet a történelmi városmag hagyo-

III.2.16.kép. A MGK tér a 2012-es átalakítás előtt

III.2.17.kép. A „szellem” Csíkszeredában

III.2.18.kép. Az új főter tervrajza----->

157 A tervfelújítási terveket Tövissi Zsolt építész és csapata (András Alpár, Lőrincz Barna) készítették el

158, 159 Lásd 155.

mányosan felaprózott és impulzusgazdag épített környezetébe. Az áruház előtetős kialakítása és a filmszínház épületének kolonádos-kerengős lezárása is ezen átmenetet szolgálják. A külső-belső ilyen jellegű differenciálódása átmeneti- átvezető köztes terek által „olvashatóvá”, és ezáltal otthonosabbá teszik a jelen közteret. A járófelületek, a térelemek- szökőkút, támfalak stb.- burkolata a korra jellemző beton/mozaik, márvány és kerámialapok. A köztéri műalkotások- szobrok, ivókutak, a térplasztika (az óriás-mozaik) - majdnem „ideológiamentesek”, csupán az egyetemesen vett, szelíd-humánus szocialista társadalom eszményének megformálásai.

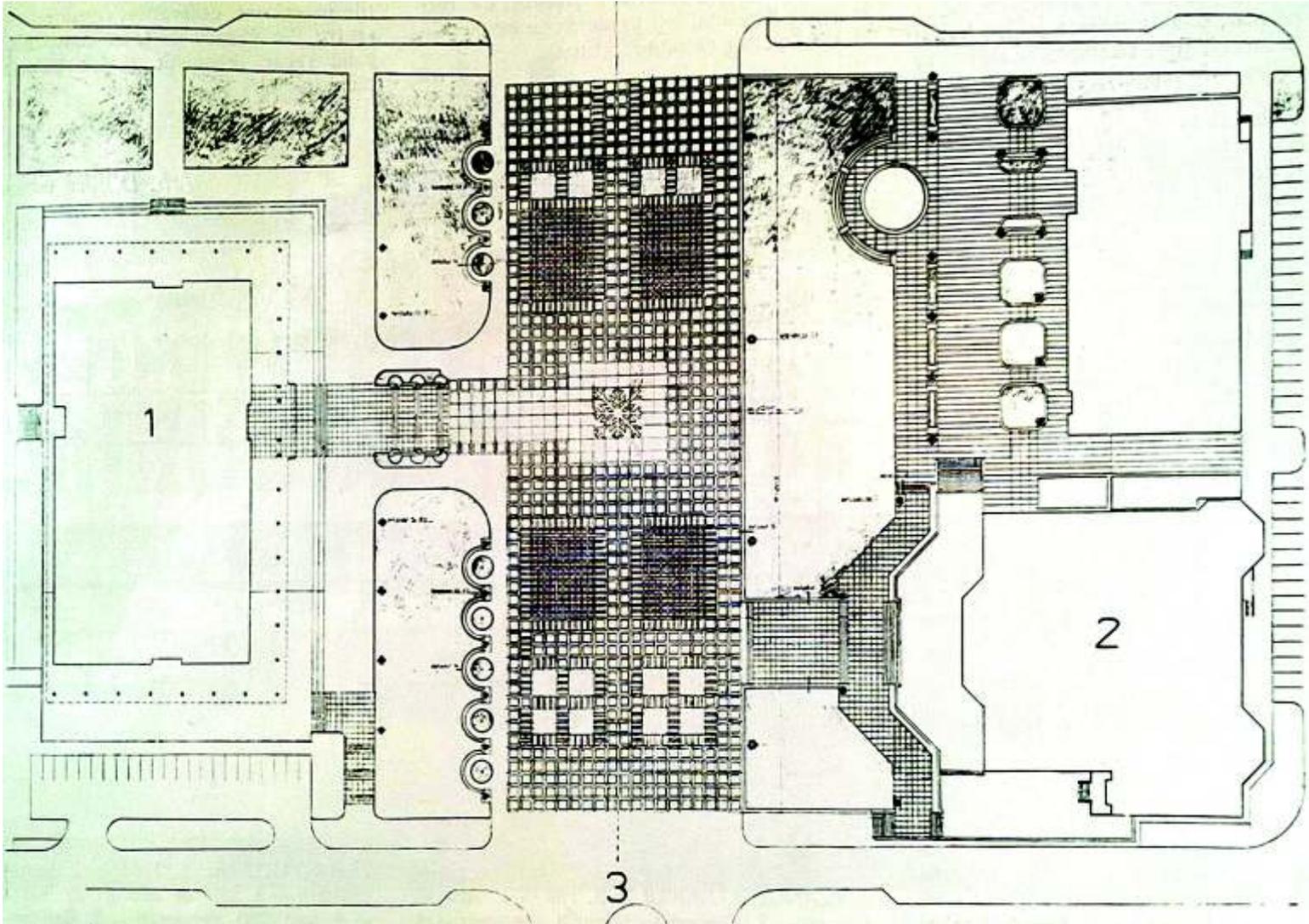
E szelíd városmegújítás jegyében épültek a teret meghatározó középületek is: a filmszínház és a központi áruház. A hely mintanyelvezetének jellegzetes részelemei- a kapualj, a városi tornác, a földszinti bolti kirakatok üvegfelületei- új tartalommal gazdagodnak, de anélkül, hogy lényegüket, felismerhetőségüket és közérthetőségüket elveszítenék. Bár egy elvont és lezártan tértengely ölt testet benne, mégis, (emberi) léptékének köszönhetően a város szerves részévé lesz, mint a humanista szemléletű szocialista várostervezés egyik jó példája.

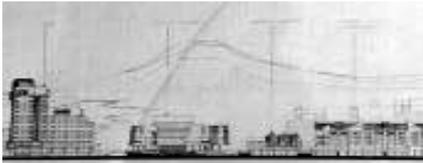
A Majláth Gusztáv Károly teret 2012-ben újították fel¹⁵⁷.

...vs s z e l l e m keresi a h e l y t

1976. október 5. Nicolae Ceaușescu munkalátogatáson Hargita megyében jár. A Csíkszeredában tartott beszédében bejelenti, hogy az ötéves tervben mintegy hatezer lakást építenek és "Csíkszereda az egyik traktorgyártó központ lesz". Az elkövetkező években a település belső, történelmi városmagja helyén "modern városközpontot" építenek.¹⁵⁸

„[...] Csiszér Andor, a Tervezőintézet vezetője úgy emlékszik, előbb egy tanulmány készült a Hargita Megyei Tervezőhivatalnál, melynek nyomán megszületett az első rendezési javaslat, majd pályázatot hirdettek, amelyet a bukaresti Ion Mincu Egyetem nyert meg, és ők készítették el az első átfogó rendezési tervet, amely a mostani központi zónára terjedt ki[...]”¹⁵⁹

III.2.19.kép. A z első, szelídebb tervváltozatokból

160 A tervezőintézet csapatát Gheorghe Dorin vezető építész vezette.

161 Részlet *A mi utcánk. Csíkszereda lebontott utcáinak emlékére* című kiállítás katalógusából, Csíki Műemlékvédő Egyesület gondozásában jelent meg 2003-ban

162 Az új főter terv a 2803/1-as tervszámot kapja, bukaresti építészcsapatot munkája

163 A lakótelepek, a lakó funkció hangsúlyosan jelen van az új városközpontban

Az eredeti, de jóvá nem hagyott változat csak a valóban tönkrement, kisebb, jellegtelenebb épületek lebontását irányozta elő, és foghíj beépítésekkel oldotta volna meg a bővítést.

Ezután a bukaresti ISLGC tervező intézete¹⁶⁰, amely akkoriban a hasonló városfejlesztési tervek készítését országos viszonylatban, kidolgozta az új rendezési tervet is, amit jóváhagytak, és ennek az alapján jött létre a mai központ.

A Csíkszereda szisztematizálási vázlatát, közlekedési tervét, víz és kanalizálási tervét és az építendő tömbházak magasságát is szabályozó államtanácsi rendelet 1976. május 11-én keltezték.

Csíkszereda "szisztematizálása" tulajdonképpen már korábban elkezdődött, lassan, de észrevehetően történt. Előbb csak néhány telek, egy pár árnyi terület, majd gazdasági épületek, ezután néhány lakó- vagy középület, mind a meggyésítést, az 1968-at követő építkezési láz, városbővítési tervek áldozatai lettek

A terv több mint négyezer lakást foglalt magába, a színházat, a megyei tanács épületét, a Hargita szállót, és az épületek közötti közösségi élet tereit, köztük a város új főterét is¹⁶¹ Az építkezések sohasem fejeződtek be.

Az egykori urbanisztikai „erőltett menet” torzóban¹⁶² maradt fejlesztései nem csak Csíkszeredában ejtettek sebet a várostesten, viszont ott a leglátványosabban, ugyanis a sebhely még ma sem gyógyult be. Egy erőszakos szívátültetés/nagyobbodás ez: a kisvárosi közösség nem tudta megemészteni, befogadni a nagy teret.

A teljes városközpont átalakítására sor került. Az átalakítás a belváros hagyományos, jellegzetes szerkezetét is utolérte– az új politikai korszak, a megyeközponti státusz több olyan funkciót is igényelt, ami eddig nem volt a város sajátja: központi bevásárló áruház, az ugrásszerűen megnövekedett lakosság számára lakási-ünnepi, szórakozási felületek- pl. lakótelepek¹⁶³, illetve az úgynevezett „taps tér”-, az egykori Lenin és a mai Szabadság tér. Ezt a városrész hagyományosan a Város Köze nevet viselte.

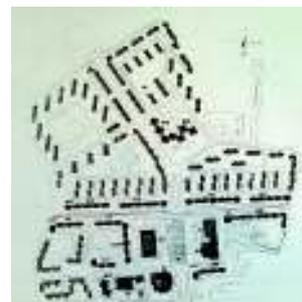
Itt, a két végén keskeny, a középén kiszélesedő utcát látta ittjártakor Orbán Balázs¹⁶⁴, ez volt a hajdani vásárhely. A szerdai napon itt húzták fel a kereskedők, a kisiparosok a sátraikat. Ez az az utca, amely gyakran változtatta elnevezését: történelmi korszaktól, politikai rendszertől függően a Városházáról, Kossuth Lajosról vagy éppen Ferdinánd királyról neveztek el, és ez utóbbinak halálakor pedig a semleges Virág utca nevet kapta. Ez az utca vált Csíkszereda egyik szimbólumává. Itt állt az első városháza, a régi királyi posta épülete, illetve a közbirtokosság háza- a közösségi élet, az egyleti élet fontos helyszínei.

A 80'-as évek urbanisztikai beavatkozásai nyomán egy „dekonstruált” városszerkezet alakult ki: a semmibe vezető utcák, térszervező tengelyek, a környezetükbe nem illeszkedő nagy méretű közterek, be nem fejezett kapcsolódási pontok a régi városhoz. Ez különösen tetten érhető a jelenlegi Kossuth Lajos utcánál, amelynek a keleti vége teljesen esetlegesen csatlakozik a Petőfi utcához, vagy a Temesvári sugárút, amely abszurd módon, hirtelen a mezőben, a „semmiben” ér véget.

Morfológiai szempontból ekkor zajlott le a belváros metamorfózisa: utcavárosból térváros lett, a szalagtelkes szerkezetet a szigetszerűen beépített tömbök teleknélkülisége váltotta fel.

A főtér nem csak nagy méretei miatt helyidegen, hanem a teret határoló homlokzatok, épületek rideg monumentalitása, funkcionális szerepe és szimbolikus töltete folytán is.

A város jelentős részben első generációs lakóinak, a városi lét hiánya miatt, talán kezdetleges még a város "használati gyakorlata"¹⁶⁵. Az "ember és az épületek közé eső közvetítő léptéksor-adó zóna"¹⁶⁶ e városban is jóval alacsonyabb színvonalú, mint maguk a házak, az épületek, és emiatt szegényesebbnek, sterilebbnek tűnik az új városközpont. Valami hiányzik, és ez a valami talán az élményválasztás szabadsága- lehetősége. Ez a szabadság abban a választékban gyökerezik, amelyet a város térben és formában, az épített térben való mozgás lehetőségeinek kínálatában a lakóinak nyújt.

III.2.20.kép. A régi Virág utca és a tetemén születő Tapstér és új központ

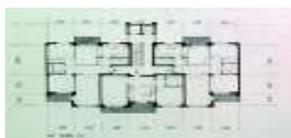

III.2.21.kép. A rosszul közvetítő lépték sort adó lépcső

164 Orbán Balázs a XIX második felében jár Csíkszeredában, és élményeit a *Székelyföld leírásában* írja meg

165 Finta József használja e fogalmat, amikor Salgótarjáni városmegújításnak a hiányosságairól szól.

166 Ez hiányzik a legjobban nem csak a csíkszeredai főtér adminisztratív épületeinél, hanem a kereskedelmi helyiségeknél is.

III.2.22.kép. "Egyedi" szabvány:
toronyblokk az új téren

III.2.23.kép. Az üres közép és a "hiányzó
szélek"

Nem az épületek mérete a legfontosabb, hanem a természet, a dombok és az épített terek, térsorok együttes organikus volta. A táj léptékében való gondolkodás elengedhetetlen egy ilyen városépítészeti feladatnál. Bár a tervrajzokban „nyomokban fellelhető” ilyen szándék, igazából csak a táj(pl.a Csíki havasok sziluettje), csak, mint lelketlen, üres földrajzi entitás van jelen. Ugyanakkor míg korábban házakat, iskolát, városházát építettek, addig a letűnt rendszerben(és sajnos részben napjainkban is) inkább paneles, könnyű vagy vasbeton szerkezetes, hagyományos vagy új, modern épületekről illik/ illet beszélni, a gyakorlati és szimbolikus rendeltetés, az alapfunkciók említése nélkül. És így a városból eltűnik a legősbibb közösség-formáló erő, az emberi(közösségi-személyes) tér.

„ [...] Mindig az a legvonzóbb hely, ahol valami történik, elég magas ahhoz, hogy kilátási pontot biztosítson, de nem túl magas, hogy onnan még részt vehessünk a tevékenységben [...]”¹⁶⁷

A téren az ember elvesz, olyan kicsinek érzi magát: nem megfigyeli a téren a történéseket, hanem őt figyelik az épületek. A szubjektív "helyidegenséget" csak tetézi a mintanyelv hiánya, az, hogy nem találni az általánosan megszokott, elfogadott-elvárt élethelyzetek helyzeteit-helyeit.

„ [...] A köztereken magától az élet körben, a széleken indul meg. Ha a széle erre nem alkalmas, a tér soha nem telik meg élettel.[...]”¹⁶⁸

A szélek elvarratlanok, a kompozíció elhanyagolt, bár köztérthetőségeket rejt magában. Ma is a rendezetlen, folyamatossá vált átmenetiség kies színterei.

„ [...] Kint, a szabadban, az emberek mindig olyan helyet keresnek, ahol hátulról védve vannak, és a közvetlenül előttük levő téren túl egy nagyobb térre is rálátanak.. [...]”¹⁶⁹

A tér pereméről hiányoznak a valódi, urbánus, a közösségi együttlétnek hátat tartó határfelületek, ami nagyrészt a középületeknek tudható be.

167, 168, 169 Részletek Christopher Alexander, *A pattern language (Egy mintanyelv)* írásából, Oxford University Press, New York, 1977 (Kövér Zoltán fordítása alapján)

A tér két meghatározó épülete: a megyeháza és művelődési ház¹⁷⁰.

Hivatalok. A távolságtartás érzését erősíti a két lépcső, amelyek felvezetnek az épületekhez, elszakítva azokat a fő gyalogos közlekedő felületektől, ezáltal mintegy „magára marad” az üres tér, egyetlen épület sem képez valódi, közvetlen és barátságos határfelületet.

Az elmúlt évtizedben befejezett félkész könyvtárépület-iskola¹⁷¹ nem elegendő ahhoz, hogy a tér magárahagyatottságán érdemben segítsen: a sportpálya által lényegében háttal fordít a térnek, a szélén végigfutó pergola pedig léptéke miatt nem tud részt venni a kialakult hely(zet) háziasításában.

A kommunikáció, az olvashatóság/ érthetőség, a kapcsolat hiánya a különböző térrészek, épített síkfelületek között jellemzi a tér és szomszédos udvarok viszonyát is. Azok különbözősége és a kapcsolatot biztosítani hivatott utcák, kapualjak stb. arcnélkülisége szétfeszíti ezt a viszonyt.

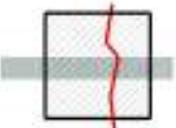
III.2.24.kép. A tér meghatározó épületei

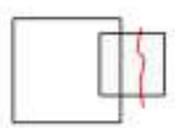
III.2.25.kép. A kifordított mintanyelv:
efemer árkádsor

170 A szerzők: Gheorghe Dorin vezető építész, Milița Sion, Emil Retegan, Maria Olteanu, Anca Matei, illetve Liviu Cutcutache

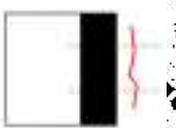
171 Gheorghe Dorin vezető építész, Emil Retegan eredeti tervei szerint felhúzott szerkezetkész épületet Tövissi Zsolt építész kiegészítő tervei alapján fejezték be.

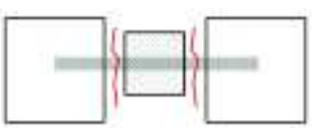
1. bejárat/kapu

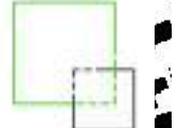
2. térzseb

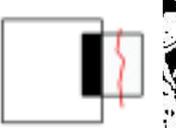
3. passzázs

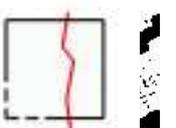
4. köztes megálló

5. (elvarratlan) szél

6. színfalak mögött

7. (hiányzó) sarok

... és félhomály (ban)

u.i. A kettősség, a tudathasadásos városi köztérlelézés már az kezdetektől a tervben kódolva volt. Ahogyan a régit bontották, úgy az új épült. Hamar kiderült a *másik* létezése.¹⁷²

A transzilván fragmentáltság sajátos fejezete a csíkszeredai történelmi belváros története. Nem csak részleges pusztulása, lebontása és a közel-múltbeli rehabilitációk miatt tanulságos, hanem mérete, térszerkezete, az új központtal való viszonya, egymásrahatása, és a város egészében elfoglalt helyzete, helye miatt.

Ezek teszik mintapéldává, amelyben láthatóvá, értelmezhetővé válnak olyan városfejlődési, köztérépítészeti folyamatok, jelenségek, amelyek a tágabban vett területi egység vele szomszédos vonatkoztatási településein is fellelhetőek. Alkalmos térhelyzetek, hely/ nemhely típusok meghatározására a városszövetben, a köztérháló karakterisztikus pontjaiba: a történelmi belváros hagyományos bejáratainál, az egykori városkapuk, tornyok helyén, a régi és új épített tömbök határán, a fő (köztér)határoló felületek/ homlokzatok mögött, parlagon heverő várossarkokban stb.- a városszövetdarabok köztér artikulációinak (erdélyi) változatai. Ezen térhelyzetek működési paramétereik (közérthetőségük, átláthatóságuk) függvényében lehetnek t ö r é s pontok / vonalak / felületek vagy válhatnak működő kapcsolódási pontokká, idő és tér kapukká.

Az alábbi hét alaptípus a k i s é r l e t i v á r o s egy-egy ilyen jellegzetes térhelyzetét fogalmazza meg.

a vár(os) kapu/ a bejárat

Legtöbbször a történelmi belvárosba való belépés pillanata/ helye, az egykori erődített város fal / kapu/ bástya potenciális köztérként való megjelenítése. Tágabb, általánosabb értelemben egy olyan határ-hely, amely a különböző történelmi idők városrészeit kapcsolja össze a közlekedők, a fő útvonalak mentén.

III.2.27.kép. Szürkület a Petőfi utca végén

<----- III.2.26.kép. A félhomály tere(sedése)k

III.2.28.kép. Kapu az egykori Virág utcára

172 Lásd az *én-másik* viszony kérdését Emmanuel Levinas (1906-1995) francia filozófus munkásságában

III.2.29.kép. A hargitai kijárat

173 A heterogenitás a többközpontú város-szerkezetnek is köszönhető: Csíkszereda, mint urbánus település későn, 1950-es években, jön létre, több, eltérő karakterű település össze-olvadásából

Általában pontszerű törésalakzat vagy artikuláció, egy határ-hely-tér, amely néha tűzfallá zsugorodik, vagy éppen annyira kitágul, hogy széttöredezik, képtelen egyben tartani az határfelületeket, és ezáltal a különböző városszövet darabokat.

Ezen térhelyzet, mindkét állapotában, nem véletlenül a leggyakoribb a vizsgált városokban. A 80-as években megálmodott és be nem fejezett új csíkszeredai központ esetlegesen tevődik az egykori, történelmi város-szerkezetre. Az új főtér problémája szélesebb környezetében, kontextusba helyezve vizsgálendő: a valódi kihívást nem (csak) a túlméretezett tér, hanem a (rég) város részekkel való tényleges kapcsolódási pontok hiánya, a csomópontok folyamatosan romló minősége jelenti.

A *hargitai kijárat* a Hargita, Állomás és az egykori Virág utca keresztesződésénél be és kilépési pont a belvárosból, közvetlen vizuális kapcsolat a tájképet uraló Madarasi Hargita hegycsúcsával. A lepusztult aszfaltburkolat forgalmi szempontból is rendezetlen térfelületet képez.

Az összkép rendkívül heterogén¹⁷³, szélsőségesen eltérő homlokzatok határolják be: a kései barokk Szent Kereszt plébániatemplom, egy nyolcemeletes lakótorony, az utca másik oldalán a kétszintes saroképület, amely az elpusztult mezőváros főutcájából maradt meg emlékeztetőnek, mögötte a hiányzó, a belső udvart lezáró épület tudata, aztán megint utca, utána pedig földszintes, kertes és istállós házak, végül pedig újból magas toronyházak, amelyek egy más léptékű települést sejtetnek. Itt kezdődik az új Virág utca, és amelyből a közepénél, egy hatalmas tér, a Tapstér nyílik meg, képzeletbeli, a semmibe vezető tengelyek találkozásánál.

A Makovecz Imre tervezte „rézangyalos” templom (2008) tovább erősíti ezt a heterogenitást, egy újabb elem a darabjaira széthullott városképben.

A zsögödi kapunál a Mikó vár magaslatára érve, egy újabb körforgalom hivatott megoldani a térfelületek okozta rendetlenséget, zavart. Ez alkalommal is közlekedés-technikai kérdéssé egyszerűsödött a térképezés építészeti-urbanisztikai feladata.

A teresedést határoló felületek: a XIX.század végén épült Igazságügyi palota fő és oldalhomlokzata, négy és nyolcszintes panelházak főhomlokzatai, egy vendéglő teraszaként használt be nem épített, tűzfalás saroktelek.

A Tudor (a legnagyobb csíkszeredai) lakótelep, a zsögödi (déli) városrész és a Vártér(a Mikó vár tere) ütközési pontja nem pusztán városépítészeti, hanem szociális törésvonalon is található. A majdani rehabilitációnál, átalakulás-kiegészülési tervezésnél ez lehet az egyik kiindulópont.

A Petőfi utca végén, a szentéleki út elején is egy hasonló térhelyzet jelöli meg a bejáratot a belvárosi korzóra.

----> A székelyudvarhelyi történelmi városmag viszonylag érintetlen maradt a letűnt rendszer utolsó évtizedének nagy bontási- építkezési munkálatai közepette¹⁷⁴: azon kívül épültek meg az új lakótelepek, ipari negyedek. A napjainkra műemléki környezeté nyilvánított belváros szélein azonban helyenként fellelhetőek még a beavatkozások nyomai.

Az *északi kapuban* az unitárius templom szomszédságában az egykori részleges bontással megüresedő telek áll szemben az új kórházépülettel. Valamikor a múlt század elején itt ért véget a város. Aztán a 60-as években megjelentek a négyemeletes lakóépületek, szigetszerűen telepítve, a hagyományos, többékevésbé zárt utcafrontot ellenpontozandó. A templom és parókia előtti teresedés 90-es években történt beépítése(a Takarékpénztár épülete) nem adott választ a törésvonal megoldatlan problémájára. Ez a sarok egy rendkívül finom kapcsolat lehetőségét rejti magában: egy olyan térfelület, de nem háromdimenziós teresedés, amely megteremtheti a párbeszédet a templom, az új kórházépület, a Kórház lakónegyed között, és ezáltal a belvárosra nyitó kapu lehet, háttérben a Szent Miklós hegy és plébániatemplom távoli képsíkjával.

A *főbejárat* a főtér környezetének és a Szent Imre rész találkozásánál levő Kőkereszt tér. Ez egy már létező, de nem valós értékén működő sokszínű köztér. A legutóbbi átalakításakor a különböző térfelületeket, kiváltképpen a gyalogos illetve az autósforgalomnak szánt felületeket nem képezték ki megfelelően. A tér nem gyalogosbarát és nem tölti be közösségi találkozóhely szerepét, és nem „vezeti fel” a térre költözött városi könyvtár épületét. Szerencsétlen, hogy a közelmúltban a főtér felőli sarokra telepített főiskola háromszintes épülete a Varga patakra telepedett rá.

III.2.30.kép. A zsögödi kapu

III.2.31.kép. Az északi kapu, Székelyudvarhelyen

III.2.32.kép. A főbejárat, Székelyudvarhelyen

¹⁷⁴ Ez nagy mértékben annak köszönhető, hogy nem Székelyudvarhely, hanem Csíkszereda lesz az új megyeszékhely, így a központi hatalom helyi intézményépítése is ez utóbbira koncentrálódik.

A víznek ilyenyszerű hátafordítás nem egyedülálló eset¹⁷⁵, de mintegy megerősíti a hely meg nem értésének, az eltorzult mintanyelv meglétének tényét. A *hátsó kapu* a művészeti iskola XIX. századi kétszintes épülete és a közvetlen szomszédságában, a 60-as évek végén emelt toronyházak által behatárolt, jelenleg elhanyagolt és jellegtelen teresedése szombatfalvi végét jelöli. Egyedi varázsát a városban elfoglalt pozíciójának köszönheti: viszonylag elrejtve, a fő városi színpalak mögötti, néha elfelejtett, és mégis mozgalmos hely.

a t é r z s e b

A már megállapodott, történelmileg kialakult nagyobb méretű centrális jellegű csomóponti közterek vagy utcák nyúlványai-bővítései. Általában célállomások és létezésük egy-egy középületben testet öltő közösségi szándék-funkcióhoz köthető, annak külső köztérben történő kiterjesztései. Időkapuként az új középületnek/funkciónak a hagyományos városszövetbe történő illesztését segítik elő.

----> A székelyudvarhelyi mozi épülete¹⁷⁶ a korzó meghosszabbításaként létrejött Rákóczi utca egyik térzsebének jelöli meg. A rendszerváltást közvetlenül megelőzően befejezett épület, az utcafronttól kissé visszahúzva egy emberi léptékű teresedést generál maga előtt, amely egy sajátos, jegyeiben egyfajta „helyi” posztmodern láncszeme a meghosszabbított sétálóutcának.

Az új főter és a Virág utca atipikus zsebeként működik a kísérleti városban a Gál Sándor tér¹⁷⁷, hiszen a főter szerkesztési logikájának ellentmondva, egy vizuális tengely végeként fontos sugáratat kénytelen lezárni.

----> Morfológiailag, a marosvásárhelyi új színház tere az egykori vásártér túlméretezett, már-már önállóan működő zsebe, hasonlóan a sepsiszentgyörgyi belvárosi térfűzért lezáró, a Bodok szálló¹⁷⁸ toronyépületével megjelölt teresedéshez.

a k a p u a l j - a p a s s z á z s

A történelmi köztérháló talán legfestőibb és legbensőségesebb hangulatú alap térhálóját.

III.2.34.kép. Háttal a víznek

III.2.35.kép. A t é r z s e b: a mozi tere

III.2.36.kép. A Gál Sándor tér homlokzati rajza a tervdokumentációban

----> III.2.33.kép. T é r z s e b: a Gál Sándor tér

175 A víznek az erdélyi, a romániai városok nagy többsége „hagyományosan” háta fordít. Lásd Kolozsvár, Beszterce stb. példáját.

176 A csíkszeredai megyei tervezőintézet Albert Márton vezetőépítész csapatának munkája

177 A Gál Sándor tér központi épülete Milița Sion és Matei Lykiardopol tervei szerint készült el.

178 Szerző: Romulus Zamfir vezetőépítész és tervezőcsapata

III.2.37.kép. A kapualj, a passzázs

III.2.38.kép. A köztes tér, a megálló

III.2.39.kép. A hiányzó sarok----->

179 Lásd Beszterce, Nagyszeben vagy éppen Kézdivásárhely példáját.

180 Az erdélyi városok többsége vásárhelyek körül alakult ki.

181 E hangulat is a un. "helyi" mintanyelv, városépítési emlékezet és hagyományok része.

Egyedülálló a felső határolófelület, az intenzitás, amellyel-ahogyan e külső, de fedett térköz besűrűsödik és kitágul, amint átvezet a kapun túli másik város történetébe. Az erdélyi történeti városokra¹⁷⁹ jellemző, amelyeket a kapualjából induló passzázsok hálózák be. Eredetileg a vásártér¹⁸⁰, és a körülötte kialakuló, egyre növekedő-gyapardó város kapocseleme. A színfalak síkjában egy másik idő és térsíkot keretező elem. A kapu, kapualj és passzázs szervesen alakultak ki a hagyományos városszövetben, a nagy vásártereket és a kisebb teresedéseket összekötő közlekedő folyósók, ott, ahol a közösség szükségét látta a színfalak mögé lépni, vagy, ahol alkalmasnak mutatkozott a színfalak előtt, a színpadra lépni, a mindennapok természetességével, úgy, hogy közben nem kellett ruhát cserélni.

A kísérleti városban az egykori vásártér már nincsen, és hiába keressük a kapualjakat. Csak a napjainkra kiürült, tartalmuktól megfosztott, a kifordított belső udvarokra nyíló kapualjakat látni a széteső város törésvonalain.

a köztes megálló

Két vagy több célállomás köztér/ középület közötti utat, útvonalat szakaszosítják és teszik ezáltal "otthonossá" felismerhetővé, használhatóvá, azaz élővé a várost.

A csíkszeredai köztes megálló, félúton a vonatállomás és a főtér között, az előbbi és a Petőfi utca között lehetséges szervező tengelyen helyezkedik el. Valójában egy centrális jellegű csomópont a lakónegyedi környezettől léptékében, tér- és telekszerkezetben / használatban eltérő városszövet- darabban. Szerény, néha szegényesen kiképezett apró, egy-kétszintes épületek alkotják a teresedést, azonban vegyesfunkciós jellege, a várostestben elfoglalt pozíciója különösen értékessé teszi. Azon kevés helyek közé tartozik, amelyben egy elkövetkező térkialakítás megidézheti az egykori kedves, otthonos mezőváros hangulatát¹⁸¹.

---> Hasonló példák Sepsiszentgyörgyön a telefonközpont tere és Kézdivásárhelyen a mozi tere.

az elvarrt/ elvarratlan széle k

Azon határfelületek, amelyek a városrészek illesztésénél kibomlottak - például belső udvarból nyitott köztérre váltak vagy virtuális szervező tengelyek maradnak lezáratlanok -, és ilyen kifordított/ befejezetlen állapotban a köztérháló részei lettek. Az új térhelyzet általában új külsőt, megjelenést, a kibomlott szegélyek, a lezáratlan végek elvarrását igényeli.

III.2.40.kép A sugárút-zsákutca

A *sugárút, mint zsákutca* mintapéldája az elvarratlan szegélyű csíkszeredai új központnak: a Virág utca, a sugárút, egy körforgalomba torkollik. A második csomópont. Egyik sarkában befejezetlenül áll a több, mint húsz esztendeje elkezdett toronyépület. A félbehagyott a betonlapokból kiálló vasalatok mögött előbukkannak a régi, lebontott város feslett, megfakult díszletei. A körfolyósós bérház, a lakótelepi hőközpont, a rendszerváltás utáni „organikus” mímelő toronyblokk, a 60-as évek üzletháza, vagy a szemközti sarkon a 90-es évek jellegzetesen műmárvánnyal burkolt komor „posztmodern” banképülete ugyanannak a helyszínnek a képi alkotóelemei és ugyanúgy, egy-egy tűzfalal vesznek részt a néma kompozícióban. Bár a Kalász tetőn emelkedő Szt. Antal plébániatemplom¹⁸² vizuális háttérként tömegével lezárja a sugárutat, mégis a fizikai kapcsolat hiánya közte és a Virág utca között a lezáratlanság, az elvarratlanság, a végnélküliség zavaró érzetét kelti.

III.2.41.kép A belvárosi tornác

III.2.42.kép. Elvarratlan külső szélek----->

----> Egy amolyan *belvárosi tornác* által lett elvarrt széle a székelyudvarhelyi belvárosnak, a déli végénél. A 90-es évek elején befejeződött az új és régi sétáló-, bevásárlóutca összekapcsolása¹⁸³. Ez egyúttal a belváros és a Kuvar városrész közötti átjárást biztosította. A kapcsolódási pont ez alkalommal is inkább egy határfelület, a közvetlenül a rendszerváltás előtt paragon maradt köztes terület nem válhatott a széles, tágas sétálóutca záró, pontozó közterévé, főleg a környezeti adottságok miatt. A Nagy-Küküllő folyó és Csillagvizsgáló dombja „ütközésénél” létrejött inflexió(áthajlási) pont¹⁸⁴ szolgálhatott volna egy ilyen köztér megfelelő helyszínül, úgy, hogy közben megőrizte volna a sétálóutca hagyományos, a XIX. századtól megszokott háttérképét, a Budvár hegyét.

182 A Kontur kft, Szikszai László vezette tervezőcsapatának munkája, 1995

183 Lásd 176.

184 Ezen pontban van legközelebb a történelmi belvároshoz a Küküllő folyó. Ezt vizsgálta diplomamunkám (Kolozsvári Műszaki Egyetem Építész Kara, 2003-04)

Valójában Segesvár felől érkezve itt, ezen a ponton lépünk be a városba. Jelen pillanatban egy forgalmas útkereszteződés, három benzinkúttal körbebástyázva. Levarratlan széle a belváros e karakterisztikus bejárata.

Nem unalmas a régi és új sétálóutca és az egykori malom utcájának találkozása: a görögkeleti templom melletti és az átlósan ellentett udvarházak megnyitott/ árván maradt déli illetve keleti oldala izgalmas építészeti feladatot, urbanisztikai kihívást jelentettek. A közben megfogalmazott építészeti válaszok vitatott, ellentmondásos rész megoldások. Az átlósan ellentett bérház udvar elé épült piros üvegirodaház nem helyérzékeny és nem olyan építészeti minőségű (rossz lépték, aránytalanság, igénytelen anyaghasználat, jellegtelen építészeti formanyelvezet stb.), hogy esetleges öntörvényűségében helyet teremsen maga köré.

A szomszédos földszintes udvarház telkének, udvarának rehabilitációja¹⁸⁵ érzékenyen közelíti meg a határhelyzetet és a hiányzó lezáró térfelület problémáját: bár a megnyitott udvar köztér lesz, az egykori belső déli tornácos homlokzat fa „szemfedőt” kap, megmarad a főbejárati kapu is, jelezve a saroktelek morfológiai összetettségét.

a (sz ín) f a l a k m ö g ö t t

A hagyományos városzövetben mesterségesen kiszabott közterek vagy tengelyek határoló felületei mögötti kiforratlan, sokszor formátlan teresedések ezek, a volt és a lesz közötti nyugtalanítóan bizonytalan jelen, az átmenetiség nyomasztó állandóságának térbeli lenyomatai.

A művészeti iskola¹⁸⁶ új épülete majdnem három évtizedig befejezetlen maradt. Eredetileg egy új könyvtárnak és filmszínháznak biztosított volna helyet. A 80'-as évek radikális urbanisztikai beavatkozásai nyomán a szakszervezetek művelődési házáat is tartamazó új középület együttese hátat fordított az egykori vásártérből és környékéből megmaradt városrészeknek. Egy törésfelület a várostestben, egy sebhely amely csak a közelmúltban kezdett részlegesen begyógyulni. A már létrejött pillanatában darabjaira hullott belvárosi kompozíció lehetséges alkotóelemei nagyon különböző városi történeteket/ helyzeteket próbálnak egy koherens egésszé összegyűrní.

-----> III.2.43.kép. Elvarratlan belső szélek

III.2.44.kép. Rosszul elvartt végek

III.2.45.kép. A z inflexió s pont

III.2.46.kép. A művészeti iskola tere:
jelen és múlt

185 A 4zet építészeti iroda, Várday Zsolt vezető építész csapata tervei alapján (2008)

186 Lásd 171.

III.2.47.kép. A banképület átszállítása

III.2.48.kép. Az egykori Virág utca vége

III.2.49.kép. A piac és bevásárlócsarnok

III.2.50.kép. A hiányzó sarok ----->

187 Egykoron a Magyar Nemzeti Bank, ma a Román Nemzeti Bank helyi kirendeltségének ad otthont, 1938-1940 között épült. 1984-ben sineken tölték a jelenlegi helyére, hogy az új főter megépülhessen.

188 A piac és bevásárlócsarnok 1971-ben készül el.

189 Lásd a MÉK Műemlékeink védelme 2013 konferencia anyagában Bulbuk Márton a "Csíkszereda, zöld város Székelyföld szívében" című előadását

A helyet domináló művelődési háznak az új főtertől elrejtett hátsó homlokzata az egykori kényszer feszítvismus mögötti ki nem mondott, meg nem mutatott mélyebb valóság létezésének tanújele.

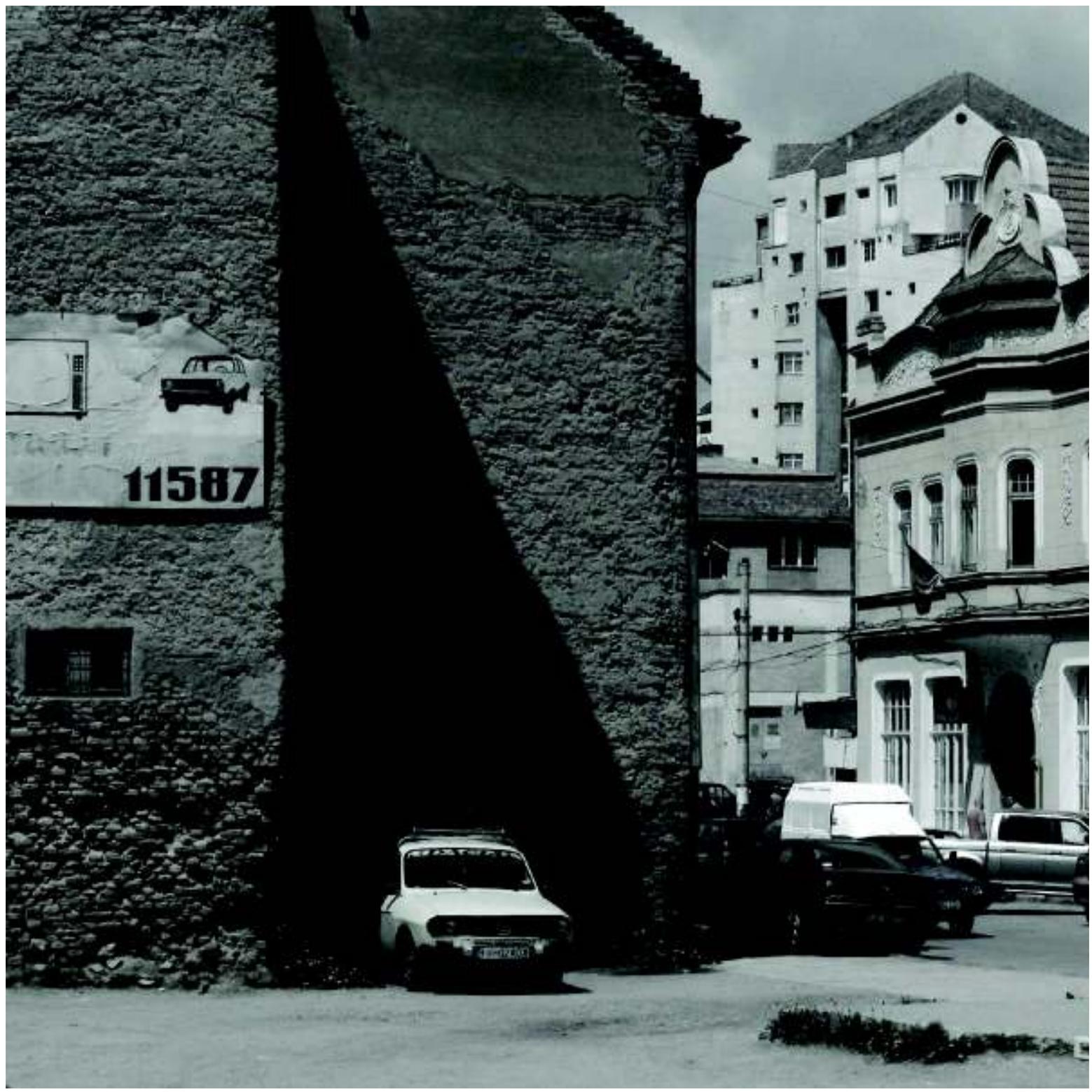
Szemben áll díszített főhomlokzatával az a banképület¹⁸⁷, amelyet költséges technológia igénybevételével, csak nagy erőfeszítések árán sikerült jelenlegi helyére tolni-csúsztatni, úgy, hogy az időközben kialakult térhelyzetben nyilvánvalóan nem teljesül a főhomlokzat külső köztérigénye(ezt jelzi a felvezető lépcsősor). A történelmi városzövetből megőrzött Gál Sándor utca tengelye esetlegesen ér véget a művelődési ház gazdasági udvara és hátsó bejárata mellett. A széteső tér képét a 70'-es évek fűtőházának és a műemléki védettség alatt álló eklektikus Lazarus ház bizarr párosa teszi teljessé. A jelenlegi bevásárlócsarnok¹⁸⁸ és nyitott piactér is a színtfalak mögé rejtett köznapi város története. A 70'-es években épült épületegyüttest utólagosan körbekerítették az egy évtizeddel későbbi építkezések során. A reprezentatív/ fő szerepet kapó új Virág utca, az egykori Grivitei utca és a utca által közrezárt városi tömb a észak-nyugati sarkán/ oldalán nyitott, ott ahol a bevásárló/ piaccsarnok és egy neoromán stílusú villaépület található, az átszabott város megmaradt fragmentumai. Az épületegyüttes szokatlan téri bezárása a közfunkció lényegének mond ellen.

A fenti térhelyzetek egy építészetten túli valóságot példáznak: a reprezentáció és köznapi, a vélt/ elképzelt és létező kibékíthetetlen ellentétét a letűnt rendszerben.

a (h i á n y z ó) s a r o k

Egy gyakran előforduló térhelyzet nagyvárosokban: az elkezdett, de félbemaradt urbanisztikai beavatkozások, főleg a járulékos bontások, eredményezik. Az idültté vált ideiglenesség térbeli megfogalmazása. A jellegzetes tűzfalai a kortárs művészeti kísérletezés, és az efemer köztérképzés/ használat már megszokott terepei.

Nemrég egy építész kamarai bemutaton¹⁸⁹ a csíkszeredai önkormányzat a belváros a teljesen/ részlegesen üres telkeit népszerűsítette.

III.2.51.kép. Csíkszereda: új és régi tűzfalak

III.2.52.kép. Térsarok Marosvásárhelyen

III.2.53.kép. Tűzfal-térsarok---->

190 A Gecző -féle eklektikus épületet 1972-ben bontották le

191 1970-ben lebontják az 1880-ban épült saroképületet, helyére 1972-re felépítik a jelenlegi négy emeletes lakótömböt, földszintjén üzletekkel (a marosvásárhelyi tervezőintézet tervei alapján)

192 Adrian Iancu és Nicolae Milășan építészek tervei alapján (2007)

Ezek között a leglátványosabbak talán a Petőfi utca két fontos csomópontjában levők. Az egyik a művészeti iskola felé vezető utca kereszteződésében tátong üresen. Az egykoron itt álló épület¹⁹⁰ az új központ építését előkészítő bontásoknak esett áldozatul. A jellegzetes kelet-európai tűzfal helye ez, a sírva-nevető pőrére vetkőztetése a városnak, ahol már fárastóak az általánossá vált kontrasztok. E látvány azonban, mint nemrég kiderült, tovább fokozható: egy, a város peremén felépített lakópark reklámja fedi el a hely, a város magából való kivetkőzését. A másik hiányzó sarok az előbbi szomszédságában, egy épülettel odébb, a 60-as évek egy jellegzetes darabja, a Femina üzletház¹⁹¹ másik oldalán, a 90-es évek tulipán tömbház tűzfalai mellett éktelenkedik. Ez a tűzfal azonban más, a közelség azonban nem jelent helyzetazonosságot: az betonalapokból ágaskodó vasrúdak egy három évtizede félbehagyott műtét-műveletről tanúskodnak, amely csak tetézi az amúgy is a befejezetlenség/ befejezhetetlenség bélyegét ott, ahol egy véletlenszerűen húzott új tengely a régi városszerkezetet érinti.

---> Marosvásárhelyen, átellenben a telefonpalotával, a 80-as évek utolsó tömbház építését követően kibontották a jelenlegi Emil Dandea (az egykori Albina) tér délnyugati oldalát képező tömböt. A hiányzó sarokra került a közelmúltban megépült bevásárlóközpont¹⁹², amely anyaghasználatában, formanyelvezetében tovább erősíti a forgalmas kereszteződés heterogén látványát, tömegével azonban jól lezárja a térsarkot.

FLEX 61A
-ROY-

III. 3. városi műtárgyak

Erdélyi közttereink nevükben hordozzák születésük körülményeit. Létezésüket van, hogy egy-egy közösségi eseménynek, funkciónak, ez utóbbi helyigénye térbeli megformálásának (térüresség-köz vagy beépített tér-tárgy általi) köszönhetik. E közösségi, szimbolikus vagy gyakorlati funkciók- vallási, művelődési, közigazgatási, kereskedelmi stb.- meg-, aztán újrafogalmazódtak adott városfejlődési pillanatban. Megépültek, átépültek a templomok, a városházák, a művelődési otthonok, a színházak vagy éppen a bevásárlóközpontok. Felavatták, lerombolták, visszaállították helyükre a köztéri műalkotásokat, épületeket vagy szobrokat, azok a városi köz(tér)háló karakterisztikus pontjai maradtak, meglelt vagy éppen születő köztereken, esetleg városi törésvonalak mentén.

Ezek közül a második világháború utániakat veszi számba, elemzi, mint építészeti/ köztérművészeti programokat és lehetséges városszövetdarabokat generáló vagy összefűző elemeket, helyezi idő- és térkontextusba illetve tipologizálja a jelen vizsgálat.

a közigazgatási palota/ a m e g y e h á z a, a v á r o s h á z a, a t a n á c s /

Ezen középülettípus, bár már a középkorban is megtalálni, igazán csak a XIX. században válik általánosan meghatározóvá az erdélyi városképben.

Tudatosan különállóan kezelt építészeti programmá a dualizmus korában lesz, az ország adminisztratív átszervezésekor, a kisvárosok vágyott és/vagy valós léptékváltásakor. Megépül a vármegyeháza¹⁹³.

A századfordulón, majd a 30-as években a az új adminisztrációt, városok gyarodását jelzi az új városháza. A második világháborút követő időszakban a kísérleti város hirtelen léptékváltása, megkésve, a 80-as években következik be.

A régi főtér helyére, az új városközpontban az új főtér a tanács- a megyeháza¹⁹⁴ és a szakszervezetek művelődési háza közötti szabad térben jön létre. Az előbbi a meggyesítést követő másfél évtized közigazgatási épületeinek sorába illeszkedik.

III.3.1.kép. Az egykori megyeháza, ma a városháza

193 1886-1887 között épült Hám Ignác tervei alapján, eklektikus stílusban

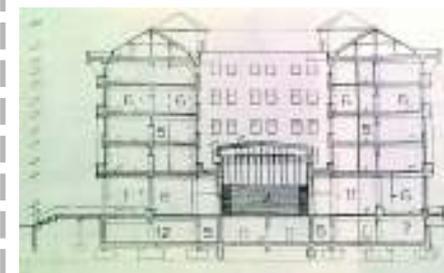
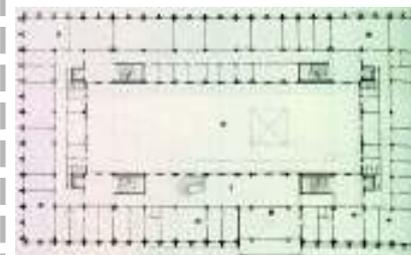
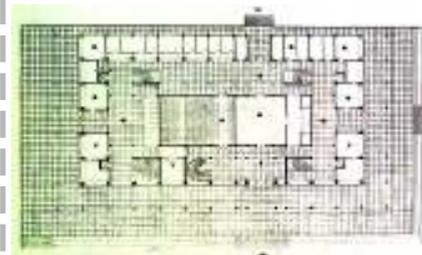
194 Lásd 171.

Az új városközpont részeként a történelmi városmagból hírmondónak meghagyott Petőfi utca szomszédságában kijelölt új főtér nyugati felén kapott kiemelt helyet.

A korábbi vármegyeházához hasonlóan az új palota egy belső udvar köré szerkesztett. Az fő funkcionális belső terek a földszinten és a fölötté elhelyezkedő további négy szinten találhatóak, az alagsorba, eredetileg, csupán a járulakos műszaki helyiségek kerültek. Utólag, az alagsor egy részében egy menza, a megyei tanács étkezdéje lett kialakítva. A középület nem pusztán a teljes kiterített felülettel (több, mint tizennégy ezer négyzetméter), hanem inkább a belső térszerkezettel, a homlokzatokkal és a külső új köztérrel való viszonya által idézi leginkább építésének korát, annak körülményeit, szellemiségét. A szűk közlekedők, a már-már átláthatatlan, a szerteágazó és kevésbé megvilágított folyósók két oldalán kisebb-nagyobb irodák sorakoznak, amelyek vagy a belső udvarra, vagy pedig a külső határoló közterekre nyílnak. Kivétel a földszint, amelynek főbejárati oldalán egy nagyobb belső előtér található. Mind a külső, mind pedig a belső, az udvarra néző homlokzatok kialakítása egyszerű, díszítésmentes. Egyedül a főbejárat jelenik meg egyfajta hangsúlyként: a toronyóra, a szónoki erkély, a főbejárat vertikális sávja a szimmetriatengelyen helyezkedik el. E szerkesztés a monumentális építészet sajátja, és használata nem véletlen, hiszen az önkényuralmi rendszerek építészetének központi jellemzője a monumentalitás. A terv szándéka szerint e középület az új központ domináns eleme. Monumentalítását mintegy erősíti, hogy egy "emelvényre" helyezi az ókori görög templomra emlékeztető "műalkotást": egy lépcsősor vezet a felvonulási térre.

Az "időtlen" stílusnélküliség, a visszafogott formanyelvzetet és anyaghasználat is e gondolatiságnak a része. Bár az építész e stílusnélküliséget¹⁹⁵ kimondatlanul is a posztmodernről való elhatárolódásként érti, az épület, utólag, úgy tűnik mégis egyfajta posztmodern emlék, amennyiben a nyilvánvalóan posztmodern¹⁹⁶ stílusjegyeket hordozó téregyüttes meghatározó elemeként tekintünk rá.

III.3.3.kép. Az új megyeháza tervrajzai: alaprajzok és a keresztmetszet

-----> III.3.2.kép. Az új megyeháza

195 Lásd a bukaresti építészlapp, az *Arhitectura* 4/1988-as számában megjelent, a vezető tervező által írt műleírást, 18-22 old.

196 Az emelvényre helyezett épület az ókori görög templomot idézi

Időközben, a rendszerváltást követően, a “demokratikus adminisztráció” intézményeinek ad otthont. Ez azonban nem eredményezett lényeges változást az épület belső-külső kialakításában, annak használatában(az, hogy, a felvonulások elmaradásával az egykori főbejárat szerepét veszítette nem módosította az épület arcát-lelkét). Egy relikvia lett: perverz módon az időtlensége a letűnt kor hangulatát állandósította.

a kultúrotthon / a művelődési ház

A XX. század első felében a falvakban végzett népnevelő tevékenység közösségi házai, a színház és a munkásklubok egyfajta szintéziseként emelik a kisvárosok jellegzetes építészeti programjává a kultúrotthont a második világháborút követően szerte Európában.

A kormányzat kiemelt feladatként kezeli a városok, kisvárosok (re)urbanizációját¹⁹⁷, és ezen belül a művelődési funkciót ellátó középületek központi menetrend szerinti megépítését. Valós közösségi igény mutatkozik ilyen fajta közösségi találkozó helyekre, amelyek ugyanakkor a politikai rendszer propagandájának népszerűsítésére is alkalmasak. Bár többségük típus-tervek alapján épült meg, csak hasonlítanak egymásra, de nem azonosak egymással, ugyanis az építési folyamat hangsúlyos közösségi jellege mindeniket egyedivé, és esetenként a szocreál építészeti időtálló példáivá¹⁹⁸ tette az erdélyi kisvárosokban.

III.3.4.kép. A régi kultúrotthon

A kísérleti városban 1958-ban épül meg, hasonlóan más kisvárosokhoz.

A telepítésnél fontos szempont volt a városban elfoglalt centrális pozíció, lehetőség szerint egy zöldövezet- városi park, sétatér- szomszédságában, ugyanis a közösségi művelődés-szórakozás helyének tekintik a kultúrházakat. Így esik a választás az egykori utcák közé, a városi park melletti helyszínre. Az alaprajzi kialakítása a funkció jellegzetes, klasszikus térbeli megformálását követi. A földszinten, a külső és belső fogadóteret a portás-jegyfülke választja el, amelyekből a nagy előadó és kisebb kiállító- és koncerttermek nyílnak.

197 Az RKP Központi Bizottságának Románia közigazgatási átszervezésének és a vidéki települések szisztematizálásának alapelvei-1967 október 5-6.

198 Lásd a csíkszeredai (1961) vagy pedig a székelyudvarhelyi (1956) művelődési házak építésének történetét.

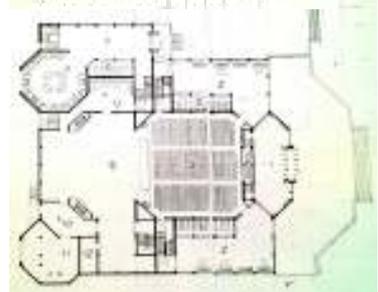
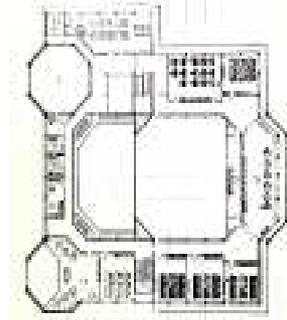
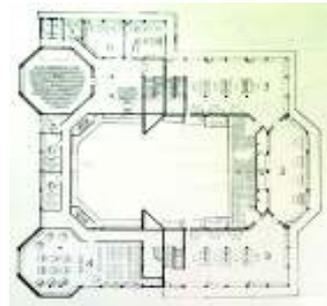
Az emeleten találhatóak a gyakorló-próbatermek, az öltözők, a művészek, az előadók felkészülését segítő specializált terek, míg az alagorban, a további kiegészítő funkciók, a raktárak, a különböző járulékos kézműves műhelyek, az intézmény működésének műszaki feltételeit biztosító helyiségek.

A szocreál művelődési otthonokban közös a térszekvencia: egy teljesen nyitott külső, általános-szabad használatú köztérből, az átmenetet ellátó külső és belső, már egy adott célközönséget kiszolgáló, az alapfunkciót jelző-előkészítő fogadótéren keresztül vezet a népművelés, a művelődés központi tereibe. Rokonszenves a monumentalitás és a népművészet emberléptékűségének, kézműves jellegének egyfajta keveréke. A "magas" kultúra, a kultúra néptömegekhez való eljuttatásának igénye fedezhető fel benne. E szándék az ornamentikában, a homlokzatok kialakításában a legszembetűnőbb. A szimmetrikusan kialakított, háromosztatú főhomlokzaton az ókori- neoklasszikus kolonádját a két oldalrész mozaik felületei fogják közre és az eklektikus építészeti hagyományhoz hasonlóan egy széles lépcsősor vezet be-fel a kultúthozon előtti, azt szolgáló köztér felülettől a bejáratig. E köztérfelület közepén legtöbbször egy zöld sziget van, díszcserjékkel, alacsony növényzettel, amelyet két oldalt fák, jellegzetesen nyárfák szegélyeznek. Utcabútorként a hirdetőfelületek egészítik ki az összképet. Ma a város színházaként működik.

Az új szakszervezeti művelődési ház¹⁹⁹ három évtizeddel később épült.

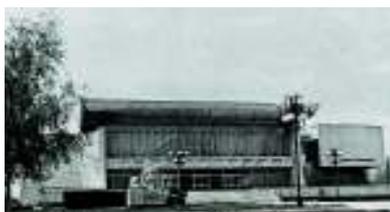
A közigazgatási palotával szemben található, és mintegy lezárja az egykori belváros megmaradt szöveti darabjainak zilált együttesét.

Funkciója, méretei, homlokzati kiképzése, a központi főtérfelülethez kapcsolódása barátságosabbá, befogadhatóbbá teszi. A környezetéhez való viszonyulásában azonban magán hordozza a 70-80'-as évek város/ köztér építészetének posztmodern atitűdjét: nem, vagy csak részben szigetszerű a telepítés. A szabadon álló épületek, együttesek helyett inkább a zárt, jól körülhatárolt tömbök a jellemzőek. Ez általában a differenciált homlokzati kiképzésben is megnyilvánul: van főhomlokzat, van eleje és háta az épületnek.

III.3.5.kép. Az új művelődési ház: távlati kép az elkészültekor, tervrajzok

199 Lásd 171.

III.3.6.kép.Új művelődési otthonok: Gyulafehérvár, Nagyszeben és Ploiești

III.3.7.kép. A Transzilvánia filmszínház ----->

200 Gheorghe Dorin vezető építész és csapatának tervei alapján épül meg többek között a gyulafehérvári (1971), a nagyszebeni (1970), a ploiești-i (1972) művelődési ház

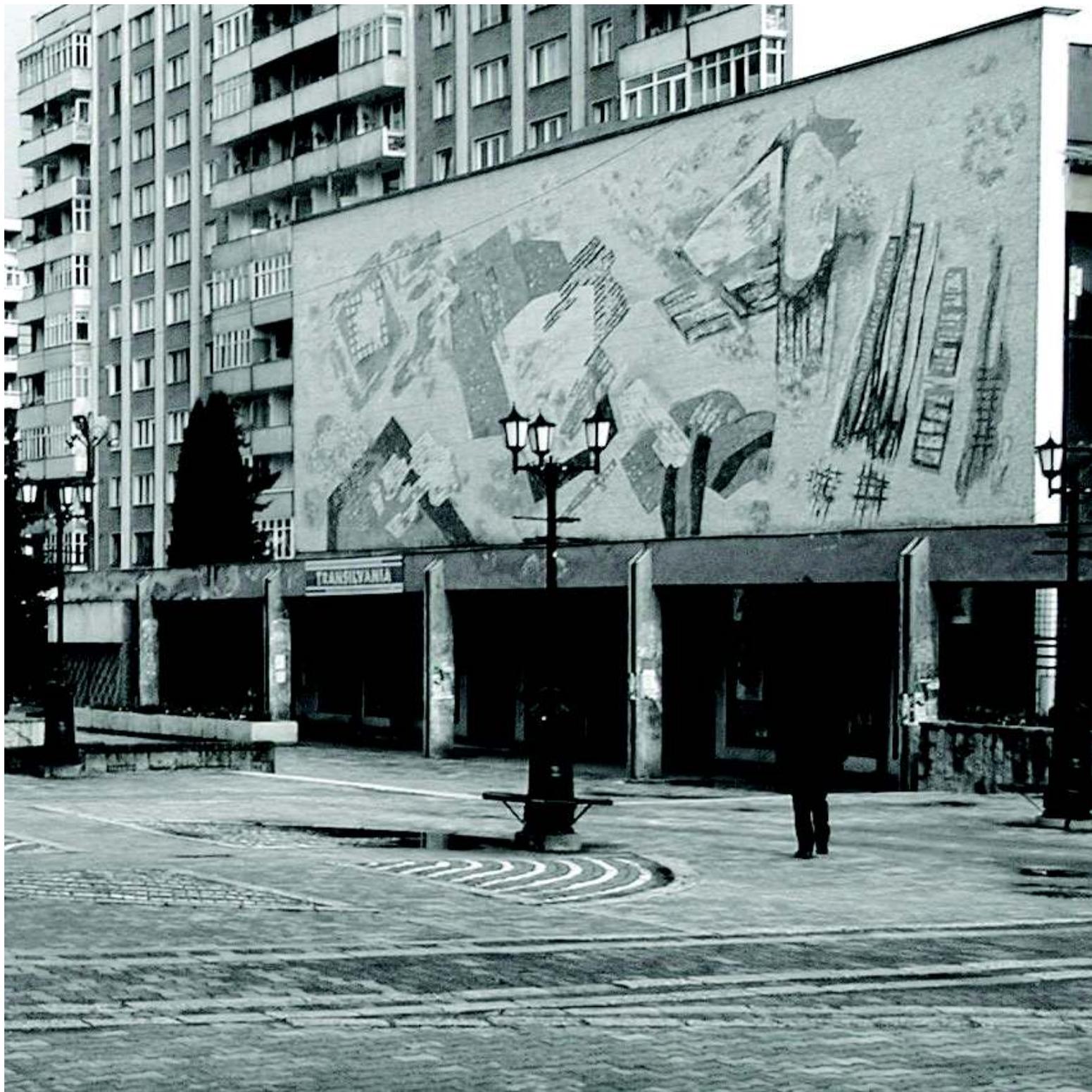
201 A kőszínház 1821-ben épült a magyar nyelvterület első ilyen jellegű intézményeként. 1935-ben lebontották.

Jelen esetben ez felemásra sikeredett: a szolgálati bejárat és udvar hátat fordít a történelmi belvárosra, a Petőfi utcára, az áthelyezett banképületre. A főtéren a külső járósíntekkel való játék részben oldja a tér és a két fő középület, kiemelten a közigazgatási palota merev viszonyát, bár e játék esetenként öncélú. A belső tér funkcionális kialakítása szokványos: a földszinten a váróter, a nagy előadóterem, a diszkóterem és kisebb kiszolgáló helyiségek, az emeleteken irodák, próbatermek míg az alagsorban a műszaki helyiségek és a fűtőház találhatóak. Tipológiai szempontból a szerző építész korábbi, hasonló funkciójú épületeinek sorába illeszkedik. Hasonló az egyszerű egytömegű kialakítás is. A belső funkcionális séma azonban részben eltér a nagyszebeni vagy a ploiești-i művelődési otthonokban²⁰⁰ levőnél, a három oldali páholy (és ennek következtében a jobb rálátás a színpadra) illetve a színpad bővítési lehetősége a hátsó zsebbel egyértelműen a séma optimalizálását, továbbfejlesztését jelentik.

A formanyelvzetében visszafogottabb az elődeinél: a főhomlokzaton, szimmetria tengelyben levő kicsúcsosodó tetősíkok „sapkaszerűen” fedik le az egymásra helyezett sokszögű hasábszelvények tömegét. Anyaghasználatában (pl. ez utóbbi oromzatának faburkolata, a borszéki travertin burkolatok) egyfajta „ helyhez kötődést” jelez, amennyiben a tágabban értelmezett régió népi-vernakulátis építészetének jegyeit véljük benne felfedezni.

a (f i l m) s z í n h á z

Erdélyben az intézményesített színház(építés)²⁰¹ kezdetei a XVII. század végére tehetőek: Kolozsvár első színháza a kőszínház, amit a dualizmus utolsó évtizedében befejezett, a nemzeti társulatnak helyet adó, impozáns épület vált fel. Ez utóbbi már közteret is teremt maga köré. Ezt követően, új, saját színház építésének igénye fogalmazódik meg a kisebb erdélyi városokban, így Marosvásárhelyen is, de a történelem, a politikai-gazdasági körülmények nem kedveznek és e szándék csak a hatvanas években válik valósággá.

III.3.8.kép. Új színházépületek: Bukarest (terv és valóság), Craiova, Marosvásárhely

202 A bukaresti színház Romeo Bellea alkotása, később átépítették Cezar Lăzărescu tervei alapján. A krajovai színház Alexandru Iotzu tervei alapján épül meg.

203 Lásd 197.

204 Lásd 138.

205 Zsigmond Márton helyi szobrászművész alkotása. A terveknek 1981-ben lát neki és a műalkotást 1994-ben fejezik be és adják át.

A többi székelyföldi városban, méretükből fakadóan, nem kerül sor különálló, csak a színházat szolgáló épület megépítésére: a 89' utáni színházalapítás a meglévő, időközben elhanyagolt, funkcionálisan-eszmeileg kiürült kultúrotthonokat veszi birtokba és tölti meg tartalommal.

---> Az átépített bukaresti Nemzeti Színházzal és a krajovai színházzal²⁰² együttesen, a marosvásárhelyi az egyik különleges darabja annak a romániai színházépítési időszaknak, amely a hatvanas-hetvenes években teljeseedik ki. Egy karakterisztikus épületegyüttes része, amely városi közteret hoz maga körül létre, de, mint önálló építészeti műtárgy is egyedi, figyelemreméltó. E műtárgynak az új köztér belüli elhelyezése, a külső és belső terek szerves egybefűzése, illetve a tömeg/tetőjáték tágabb városi környezetébe illeszkedése a telepítés egyértelmű pozitívumai.

Bár mint építészeti program jóval később jelenik meg, az országos színházépítési hullámmal párhuzamosan elindul a moziépületek, a filmszínházak építése is egy központi ütemterv²⁰³ alapján, amely része a közigazgatási átszervezést követő nagyívű urbanizációs törekvéseknek. Ennek keretében épül meg a csíkszeredai filmszínház, és lesz, a kortárs bevásárlóközponttal egyetemben az új köztér meghatározó középülete. 1970-ben fejezik be és adják át a marosvásárhelyi tervezőintézet csapata²⁰⁴ által kidolgozott terv alapján megépült 500 férőhelyes filmszínházat. A funkcionális szerkezete, a homlokzati kialakítása a modern moziépítészeti szabályok szerint történt: a belső fogadótér külső, de fedett, árkádszerű előtérrel való felvezetése az egyetlen, ablakfelületekkel kommunikáló felület, interfész a kapszulába zárt belső nézőtér- vetítő helyiségek és a külső köztér között. Bár részleteiben átlagosnak tekinthető, kivételt képez a 80'-as évek első felében elkezdett és tizenöt év elteltével befejezett óriásmozaik²⁰⁵, amely a főhomlokzat teljes zárt, tömör regiszterét kitölti.

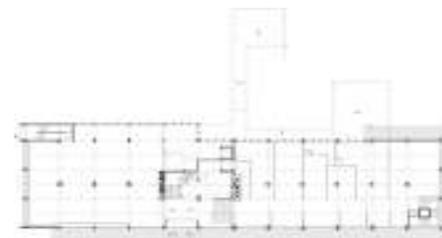
a központi áruház

A második világegést követően először a hatvanas évek közepén válnak

érezhetővé egy relatív politikai-társadalmi nyitás jelei, nem függetlenül a gazdasági növekedéstől. A viszonylagos jólét elsősorban a városokban látható. A bővülő fogyasztás helyei, helyszínei lesznek a központi áruházak²⁰⁶, amelyeket a történelmi belvárosok még szabadon álló telkein, vagy a hagyományos városszövet részleges/ teljes megbontásával, illetve azok szélén, akár új közterek részeként építenek meg.

Ilyen a k i s é r l e t i városban a Tulipán áruház, amelyet a nagy építkezések első szakaszában, 1974-ben nyitnak meg. A terveket a filmszínház épületéhez hasonlóan a marosvásárhelyi tervezőiroda csapata²⁰⁷ készítette. Itt kapott először "léket"²⁰⁸ a belváros egyik, nagyrészt épségben fennmaradt történelmi utcája, a Petőfi utca. A kedvező sarokpozíció két oldalán nyitott, álátható, kommunikál az szomszédos gyalogfelületekkel mind a korzó, mind pedig a Majláth Gusztáv Károly tér irányában. A két-háromszintes függőleges belső funkcionális térkialakítás él a tereprendezés adta lehetőséggel, a külső, lépcsőzetesen kialakított járófelületekhez idomul, így a tömege jól illeszkedik heterogén környezetébe. A tömegkompozícióban is visszaköszön a sarokhelyzet: egy, a megnyitott utcafrontba épített magasabb, de rövidebb hosszanti hasáb, amely harántirányban egy hosszabb laposabb hasáb tömegét tartja, ahogyan az áruház épülete átfordul a létrejött köztérre, ahonnan a főbejárat is nyílik. A vásárló terek bejárása a tömegkompozíció logikáját követi, az artikulációban elhelyezett főbejáratától a végeken levő mellékbejáratokig. A homlokzat kiképzésben, az anyaghasználatban, és általában a formanyelvezetében megfigyelhetőek egyfajta, talán felszínes, a népművészet díszítőmotívumainak átvételére szorító regionalizmus jegyei, a hely szelleme. A travertin burkolat szerves tartozéka a korabeli építészeti koncepciónak. A kiegészítő funkciók, a raktárfelületek, a műszaki helyiségek a kevésbé látható széleken, a főhomlokzat kirakatai és a hozzájuk tartozó vásárló felületek mögött, illetve az alagsorban találhatóak.

---> Bevásárlóközpontok épülnek a szomszédos városokban is. Közülük talán a marosvásárhelyi Luxor üzletház¹²⁶ a legizgalmasabb.

III.3.9.kép. A központi áruház

206 Eltérően a többi középület típustól egyes nagyobb városokat megelőzve, mint Kolozsvár (1977, Ioana Schipor) vagy Marosvásárhely (1974, Constantin Săvescu), épül meg

207 Lásd 138

208 Az 1914-ben létesült Jakab Ödönné féle vendéglő és nyári kert helyén, amit 1970-ben bontanak le

A Színház tér együttesének alkotóeleme. A főhomlokzatok formanyelve, a tömegjáték a téregyüttes összhangját, a köztérkoncepció koherenciáját erősítik. Egyedi az, hogy nem csak egy egyedülálló üzletházról van szó, hanem két különálló, de összefüggő üzletház alkotta komplexumról, amelyek külön-külön két eltérő járószinten közelíthetők meg, járhatóak be.

...és a többiek

A korábban elemzett középülettípusok általában városi köztér teremtőek, vagy annak létrejöttét döntően befolyásoló középületek. Ez jelentős részben a jelen vizsgálat köztér értelmezéséből következik (olyan, a városszövet darabok közötti, kötőszöveti funkciójú szabad tér, amelynek térhatároló felületei a téregységet létrehozó, azt meghatározó épülethomlokzatok), de nem mellékes a középülettípusok belső szerkezetéből, tipológiájából fakadó köztérigény sajátosság sem.

Ez azt jelenti, hogy egyes középülettípus nem igényel, és nem is hoz létre maga körül olyan köztérrészt, amely kimondottan a belső funkcionális szerkezet külső köztérbe való kiterjesztése-meghosszabbítása, és/vagy csak közvetetten/ korlátozottan- célspecifikusan szolgálja a közösséget. Ilyenek számos esetben a sportlétesítmények, az idegenforgalmi funkciójú középületek (szállodák) vagy a közegészségügyi intézmények.

Ezek általában vagy nem "köztérre, annak kitétek", hanem "önelégséges, magukba forduló, a nyilvánosságot kerülő" középületek (kórházak), vagy csak egy bizonyos célközönséget, jellemzően nem a helyi közösséget szolgátják meg (az idegenforgalmi funkciójúak). Lehetséges azonban az is, hogy csupán a park, zöld közterület mellé telepítésük teszi őket (a sport vagy turisztikai létesítmények) sajátossá, nem-köztérteremtővé, mert az elsődlegesen zöld komponensű felületeknek bizonyosan van valamiféle összekötő- feloldó- elrejtő jellegük²⁰⁹. Bizonyos kivételt képeznek az autóbusz és az új vonatközpontok épületei, amelyeknek "lehetnek saját köztereik", de amelyek legtöbbször a város peremén, és kevésbé a történelmi városmag közelében találhatóak.

-----> III.3.10.kép. A gyalogos utcára néző áruházszarok részlet

III.3.11.kép. A kórház, a szálloda, a busz és vonatközpontok és közterek

209 A jelen kutatás *köztér* meghatározása talán ezért sem azonos a *szabad tér* meghatározással, amelyben a zöld felületek – a városi park, kert stb., mint a "humanizált" természeti környezet a városszövetben- is bele tartoznak. A mindenkori köztér rehabilitációnál azonban sokszor a leginkább kézenfekvő, gyakran igénybe vett eszköz.

III.3.12.kép. A Hargita és a Fenyo szálloda, illetve a fedett műjégpálya

A nem köztérteremtő / nem azt meghatározó középületek vizsgálata mégis indokolt lehet, ugyanis előfordulhat, hogy törésvonalak mentén, vagy idő- és térkapuk közelében, esetleg éppen azokat generálva, karakterisztikus pontokat jelölnek meg a köztérhálóban.

Ebből a szempontból izgalmas a szállodák telepítése és időbeli funkcionális alakulása mind Csíkszeredában, mind pedig a referenciavárosokban.

Az egykori Hargita szálló a Tapstér déli oldalát zárja le. A városbéli társa, a Fenyo szálló a központi park szélén, a jégcsarnok szomszédságában található, azaz szabad térre, de nem épített jellegű köztérre telepített.

---> A Küküllő szálloda a székelyudvarhelyi főtér egyik zöld zsebére nyílik, és városi törésvonalat/ felületet generál, hasonlóan a marosvásárhelyi Grand szállóhoz²¹⁰, amely az egykori piactér meghosszabbításában, a neoromán stílusú jelenlegi városháza és az egykori görögkatolikus székesegyház épületével szemben található.

A telefon és távíró palota a 60'-as évek új építészeti programja. Megkésve jelenik meg és válik a (bel)városok bevett középületévé.

---> A kolozsvári telefonpalota²¹¹ a legismertebb, legsikerültebb közülük. Pedig a feladat nem volt egyszerű: a hagyományos városszövetbe illeszkedő régi posta eklektikus épületének műemléki környezetébe kellett kitalálni egy kortárs nyelvezetű, az új funkcionális követelményeknek eleget tevő középületet. A homlokzati héjak a történelmi város „rétegződését” fogalmazzák meg, jelenítik meg újszerűen.

Az erdélyi kisvárosok telefon és távíró palotái kevésbé látványosak. Homlokzati kialakításuk banális, és sok esetben egy országos szabványtervnek egy-egy helyszínhez való igazítását jelentik. Azonban számos közülük, a kolozsvári példától eltérően, nem épületbővítés, nem egy foghíjbeépítés, hanem maga körül saját közteret/ „majdnem közteret” létrehozó középület²¹².

Ilyen például a sepsiszentgyörgyi, vagy a csíkszeredai példák. Ez utóbbiak az egykori felvonulási tér meghosszabbításának és a Majláth Gusztáv Károly téren a sarkán levő telefon és távíróközpontja, illetve a Petőfi utca felső végén, az 56'-os emlékmű teresedésének postaépülete.

III.3.13.kép. Homlokzati rétegek: a kolozsvári telefon palota

210 A Lucian Popescu vezető építész és csapatának tervei (1973) alapján

211 A Vasile Mitrea vezető építész és csapatának tervei (1969) alapján

212 Lásd a II fejezet 4 részét.

A 80-as évek végén megépült marosvásárhelyi posta és táviró palota is a délnyugati végén jelöli meg a történelmi belváros bejárati kapuját.

A Csíkszeredában látható köztéri alkotások többsége újkeletű, a rendszerváltás után készült. Találunk közöttük a várostörténethez kapcsolódó neves személyiségekről megformált szobrokat, domborműveket, ugyanakkor vannak köztük jeles történelmi eseményekhez, ezredfordulóhoz kapcsolódó alkotások is. Többségükben környékbeli alkotók munkái.

az időtlen o b e l i s z k

Jelentése "nyárs, kőoszlop" (a görög *obelosz*, kicsinyítő formája): magas, karcsú, fölfelé vékonyodó, piramiscsúcsban végződő, szabadon álló, négyoldalú kőoszlop. Ősi jelkép: ókori egyiptomi napszimbólum. Eredetileg a napisten imádatát szolgálta, napjainkban a hősi halottak, magasztos történelmi pillanatok emlékműveként ismerjük.

---> Az európai közterek egyik korai műtárgya, nonfiguratív térjele. I.Ferenc osztrák császár és felesége Karolina erdélyi látogatását örökíti meg a kolozsvári Karolina obeliszk²¹³, amelyet 1831-ben emeltek. A helytörténeti irodalom a város egyik meghatározó köztéri emlékeként tartja számon, míg a művészettörténeti kutatás a korabeli magyarországi klasszicista szobrászat egyik legjelentősebb városi emlékműveként értékeli és az obeliszk domborműveit készítő Josef Kliebert az osztrák klasszicista szobrászat legfontosabb művészei közé sorolja. A milleniumi, majd az első és a második világháborút követő (meg)emlékezés elterjedt műtárgyává lesz az obeliszk.

A kísérleti v á r o s ban, a háború végén összeszedték az elesett katonák holttesteit, és a régi városháza előtti térre temették (a mai főter). 1946-ban csíki gimnazista diákokkal ásatták ki, és temették újra a holttesteket a görögkeleti templom szomszédságában. E katonának állít emléket az 1948-ban épült Szovjet Hősök Emlékműveként ismert obeliszk²¹⁴. A tetején egy vörös csillag volt, amelyet a kilencvenes évek közepén eltávolítottak. A körülötte kialakított temetőkert a város egyik hangulatos térsarka.

III.3.14.kép. A kolozsvári karolina obeliszk

III.3.15.kép. A szovjet katonák obeliszkje Csíkszeredában

213 Jelenleg a Múzeum, egykoron a Karolina téren áll. Eredetileg a város főterén állott, a Mátyás szoborcsoport 1902-es felavatásáig.

214 Egy helyi szobrászművész, Errős István alkotása.

III.3.16.kép. Az ismeretlen (román) katona emlékműve Csíkszeredában

III.3.17.kép. A Vitéz Mihály szoborcsoport

III.3.18.kép. Homlokzati téglakompozíció---->

215 Marius Butunoiu román szobrászművész alkotása (1974)

216 Gir Rădulescu bukaresti szobrászművész alkotása (1982)

a (nemzeti) költő, a lovashős és az ismeretlen katona

A végeken, a (nemzeti) költőnek, a lovashősnek és az ismeretlen katonának talán minden városban van köztéri szobra. A nemzeti mítoszteremtés jelképei. A felvilágosodás, a nemzeti öntudatra ébredés, a nemzeti romantika illetve a két világháború emlékművei, amelyek "megszemélyesítik" a helyet..

Otthonosabbá teszik a közösség (egy része) számára, berendezik a közteret, ünnepélyekre/ megemlékezésekre alkalmassá teszik.

Egy része számára ugyanis előfordulhat, hogy a kezdetben csak kulturális/ etnikai törésvonalak a városi köztérben is láthatóvá válnak.

A letűnt rendszer szerencsétlen hatalmi szimbólumai hozzátartoznak napjaink köztér csendéletéhez és, amint időközben kiderült, a hely átmeneti tér-idő dinamikájának is részesei. Ilyen a kísérleti város központi parkjában állított monumentális méretű katonaszobor²¹⁵. A műalkotás a szocialista realizmus jegyeit viseli magán, a II. világháború hősi halált halt román katonaáldozataira emlékeztet. Itt ünneplik a román történelem nevezetes dátumait, hasonlóan a Sepsiszentgyörgyön felállított Mihály vajda lovasszobrához²¹⁶.

---> Ez utóbbi szoborcsoport szerzője Gir Rădulescu, bukaresti szobrászművész, de Fadrusz János majd nyolc évtizeddel korábbi kolozsvári művét idézi. A szemlélő, önkéntelenül is Mátyás királyt és generálisait véli felfedezni a szoborcsoportban. Egy lebontott szobor, Gábor Áron-szobor helyére került Vitéz Mihály vajdát öt alakkal körülvevett — köztük előtérben egy székely s háttérben egy erdélyi magyar — szoborcsoportja a mesterségesen kiképzett márvány- és betontér közepére. Ez a szimbólumok harca. A gesztus önmagában is udvariatlan, bár a mindenkori elnyomó hatalom helyfoglalása általában udvariatlan, öntelt, erőszakos. E szobrok, hogy mennyiben fontosak a téralakításban, az szinte már mellékes.

a m o z a i k

A művelődési ház épületének főhomlokzatán található samott-tégla díszítések, a kis kőlapokra festett kompozíciók Márton Árpád helyi festőművész és Nedel Aurél alkotásai.

III.3.19.kép. Szocreál mozaik

III.3.20.kép. Flashmob a téren

III.3.21.kép. Szellem keresi a helyét ----->

217 A Cantata Profana szerzője, Bartólk Béla az erdélyi magyar kultúra azon kevés jeles képviselőjének egyike, akire köztérművészeti alkotásokban hivatkozni lehetett.

218 Lásd *Előre, Vasárnap melléklet*, 1986. szeptember 21. szám illetve a Székelyföld folyóirat 2014/2-4 lapszámaiban megjelent Cseke Gábor riportanyagot.

219 Lásd lochom Zsolt *Villámcsődület* című írását a www.székelyhon.ro weblapon, 2011 május 4.

220 Időközben felöltöztették a festett betonoszlopokat, befejezték a művészeti iskola épületét.

Az oszlopos-timpanonos bejárati előcsarnok két oldalán, szimmetrikusan helyezkednek el. 1967-ben, az épület belső terében, a színpad fölött található, a Cantata Profana²¹⁷ címet viselő kerámiamozaikkal egy időben készültek el.

A filmszínház óriásmozaikja későbbi alkotás: a 80'-as évek elején elkezdett munka közel másfél évtizedig tartott.

A márványmozaik a a Felszabadulás nevet viseli. Az egyén, az alkotó művész diadalát példázva, a rendszer kizáró művészetpolitikájával szemben valósította meg tervét Zsigmond Márton²¹⁸.

+

“ [...] itt feküdt ki a Tapstér közepére mozdulatlanul, mindaddig, míg egy járókelő odament és megkérdezte, hogy mi van vele. Erre ő felugrott, és elkezdett tapsolni, mire a téren elszóródott fiatalok körülvették a kérdezőt, és hosszasan megtapsolták jó cselekedetéért. [...] ezzel az akcióval az egymásra való odafigyelés szükségességére figyelmeztették a járókelőket [...]”²¹⁹

A Tapstéren a *Szellem keresi a helyét*²²⁰ jelige alatt, 2003-ban létrejött művészeti alkotások, graffittik, installációk a befejezetlenség érzését, gondolatát fogalmazták meg a nem törvényszerű, de mégis bekövetkező ideiglenesség jegyében. Időközben felöltöztették a festett betonoszlopokat, befejezték a művészeti iskola épületét. Mára már csak a fényképek maradtak az efemer térjelekről.

A hely szelleme azonban nem csak a fényképekben kísért. És talán kell is kísérsen.

IV. re: 2 8 0 3 / 1 - köztérrehabilitáció

Re: Nemrégiben egy ismerősömmel találkoztam a Tapstéren. Rövid beszélgetésünket félbeszakította a megyeháza- az egykori pártszékház toronyórájának hangja. Egy ideje a toronyóra zenél. Elmosolyodtam magamban és meglepődve nyugtáztam, hogy emberi hangon szólalt meg a monstrum, és a tér máris mintha más lett volna, mint az egykori nagy népgyűlések rideg helyszíne- egy kicsivel emberibb, barátságosabb.

„ [...] Egy épület vagy egy város csak olyan mértékben telik meg élettel, amennyiben fejlődését az Időtlen Út irányítja [...] ”²²¹

Az építészeti minőség azoknak a pillanatoknak és helyzeteknek a keresése, amikor a kiteljesedik bennünk az élet. Az épületekben és városokban ez a minőség nem hozható létre másképp, csak közvetett módon, szervesen- természetesen, az emberek mindennapi cselekvései által. Ugyanis „ virágot sem lehet készíteni, mert csak magából fakad”²²². A város szükségszerűen kaotikus, de, mint nagyon sok más természeti jelenség rendelkezik egyfajta rendezettség fokkal, mutatóval.

A rendezettségük- rendtelenségük anatómiáját az emberek- hely cselekvés- működési szerkezete alakítja²²³.

Igaz, ha az ember alkotta környezetet a klasszikus értelmezés szerint szembeállítjuk a természeti környezettel, akkor ez a rendteremtő folyamat gépies objektíválása, szigorú tér és idő határok közé szorítása az ellenkezőjét eredményezheti, embertelenné teszi az emberi környezetet.

Az emberi vágyak nem szabályozhatóak.

Ezért egy város funkcióinak sokaságát „ a mobilitás minden aspektusát szem előtt tarva kell megtervezni, nem azért, hogy a káoszt mérsékeljük, mivel ez legalább annyira lehetetlen, mint amennyire nem kívánatos, hanem azért, hogy egymás hatását ne semlegesíthessék (ami a város funkcionális megbénítását jelentené)”²²⁴.

IV.1. kép. Az időtlen út

221 Az eredeti angol kifejezés, a „timeless way” magyar fordítása, Christopher Alexander „The Timeless Way of Building” című könyvéből, 3. oldal

222 A „quality without a name” fogalom magyar fordítása a névtelen minőség, mint az régi, időtlen, „ősi” építészeti minőség gondolatának kifejtése és magyarázata a virág vhasonlatával, Christopher Alexander „The Timeless Way of Building” című könyvéből, 19-20 ill. 153-167. oldal

223 Janáky István a Tulipán- vitában tér ki a tárgyak, épületrészek, épületek tervezhető, tervezett és spontán elrendeződési struktúráira- a hely- Janáky István épületei, rajzai és írásai című könyv Két felfogás fejezete, 38. oldal

224 Egy Aldo Van Eyck által megfogalmazott gondolat a „Lépések egy konfiguratív építészet felé”(1962) című írásában. Lásd *A mérhető és mérhetetlen- építészeti írások a huszadik századból*, Kerékgyártó Béla szerkesztésében megjelent szöveggyűjtemény 158. oldalát.

IV.2. kép. Városi kaláka

IV.3. kép. Közösségi tértervezés ----->

225 Lásd 223.

226 Ezt a gondolatot Rem Koolhaas „*Generic City*” című írásában fogalmazza meg, amely része az *S, M, L, XL. Office for Metropolitan Architecture* könyvnek(1995). Lásd *A mérhető és mérhetetlen építészeti írások a huszadik századból*, Kerékgyártó Béla szerkesztésében megjelent szöveggyűjtemény 383. oldalát.

227 Lásd a *The Urban Age* projekt by LSE és a Deutsche Bank's Alfred Herrhausen Society szerkesztésében megjelent *The Endless City* (2007) című gyűjteményt, 46. oldal. Itt jelenik meg az informális urbanizmus fogalma, mint lehetséges városrendezési eszköz a ma városában.

228 Janáky István a *Tulipán-* vitában tér ki a tárgyak, épületrészek, épületek tervezhető, tervezett és spontán elrendeződési struktúráira- a *a hely-Janáky István épületei, rajzai és írásai* című könyv Két felfogás fejezete, 39.-45. oldal

Ez egy kényes egyensúlyi állapot: a régi, megszokott és az új között, egy időben illeszkedés és újítás, a már tartalmatlanná vált szokások, hagyományok és a még csak elképzelt, megígért új pusztító kényszerének vonzásában- taszításában. Járhatóvá kell tenni a legkülönbözőbb tárgyak, elemek, épületrészek, épületek, városrészek kapcsolatainak elvadult erdejét²²⁵. Meg kell találni a terek magukban rejlő állandó értékeit, amelyek az időtlen (helyi) jelleget előhozzák, „láthatóvá”, érezhetővé teszik.

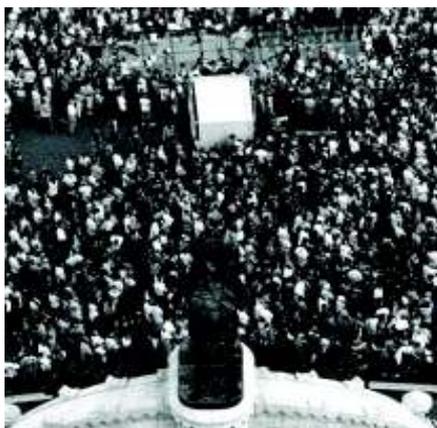
Természetesen a jellegtelen tér²²⁶, város is lehet időtlen, vagy azzá válhat. A hasonulás, alkalmazkodás emberi igény éppen annyira, mint az elkülönülés, és nem jelent törvényszerűen *meghasonulást*. Azonban ugyanabból a homogén, véges forrásból, kontextusból táplálkozó jellegtelen helyek a tervezés következtében olyan mértékben egyneműsödhetnek, unalmasan hasonlóvá válhatnak, hogy a világon bárhol, bármelyik közterén ugyanazt találjuk majd.

A helyi közösség bevonása a közterei megtervezésének folyamatába lehetséges, és nem forradalmi újítás, hanem az egykori közösségi hagyományok felelevenítése. Ez már megtörtént a nagyszombati Aranyművesek terének 2007-es rehabilitációjánál (Planwerk). Egyfajta „informális urbanizmus”²²⁷.

A lehetséges rehabilitációs-rekonverziós forogatókönyvek, „térrelidítési” javaslatok egy megfelelő- a már létező, csak felfedezésre váró eszköztár (a szükségszerűen pozitív „abszolút halmaz”²²⁸) felhasználásával az előbbi szempontokat kell figyelembe vevők.

Jelen fejezet második része az erdélyi közelmúlt, a jelen köztérrelidítési folyamatait veszi számba, úgy, hogy ezt megelőzően, az első részben, a közös tervezési feladatok szereplőit mutatja be.

IV.1. tér közösség

A város mindenekelőtt emberi alkotás. Viszonylat, amelyet távolságok, mélységek és magasságok határoznak meg. A jelenlét és hiányérzet megtestesült formája. Ezen jellemzők az emberhez, az emberi érzékeléshez (és emlékezéshez) kötöttek. A város több, mint forma (morfológiai entitás, egység), a város (közösségi) esemény²²⁹.

A város egy emberi közösség (emberi kapcsolatháló) és az általa képviselt morális rend idő és térbeli mintázata. Minden város önmaga múltjával és lehetőségeivel azonos. Benne a (történeti)köztér a kollektív emlékezet helye. A városi közteret az emlékek idő és térbeli rétegződése alakítja. A személyes és közösségi történetek, élmények tára, őrzője, megelevenítője, helyszíne-helye. Bár lehet egyéni indíttatású, mégis hangsúlyosan közösségi jellegű.

Amikor egy várost próbálunk leírni, akkor elsődlegesen annak formájára, az épületeire, az általuk közrezárt terekre, arra az épített környezetre gondolunk, amely a benne zajló életnek biztosít keretet. Bár a várost ember alkotta tárgynak tekintjük, az építészet (urbanisztika) csak egy kis részét jeleníti meg egy nagyon komplex valóságnak, amit városnak nevezünk.

Az építészeti vizsgálata egyike a két elemzési alapmódszernek, amely a város összetett jelenségével foglalkozik. Azt térbeli fizikai- geometriai rendszerként kezeli. A másik módszer a várost az építészet generatív-funkcionális rendszeréből eredezteti (a város politikai, szociológiai, gazdasági valósága).

Az épített keret testesíti meg a város „lelkét”, amely a kollektív, közösségi emlékezetben él. A kollektív emlékezet a jelentősebb városi műtárgyakban, épületekben és a városi közterekben jelenítődik meg, amelyek a maguk során a közösségi emlékezet részévé válhatnak.²³⁰

IV.1.1.kép. A köztér, a találkozóhely

229 Kevin Lynch, amerikai építészet- és urbanista a *Város szemléletének struktúrája* (*The Image of the City*) című, az MIT Press gondozásában 1960-ban megjelent írásában használja, mint a várost definiáló fogalmat

230 Lásd Aldo Rossi: *L'architettura della città*, Padua, 1966 az angol nyelvű Diane Ghirardo és Joan Ockman fordításában, Aldo Rossi és Peter Eisenmann átolgozott amerikai kiadása, a *The Architecture of the City*, The MIT Press, 1982, 3.fejezet, 125-127.oldal.

IV.1.2. kép. Térközösség ---->

A város, a városi köztér képe, formája, milyensége az épített, fizikai keret(várostest) és a használóinak, a városlakóknak a viszonyát tükrözi, mindazoknak, akik lakják, akik elviselik, használják- kihasználják, szeretik, elhagyják vagy éppen védelmezik.

Minden közösség saját képére próbálja formálni a köztereit, de ez utóbbinak vannak olyan összetevői, amelyek ellenállnak ennek a szándéknak. Ebben a törekvésében mintegy megjelöli különböző tárgyakkal a teret, jelentéssel ruházza azt fel, *helyet teremt* magának.

A térközösség meghatározása, lehet időleges, állandó, folyamatosan alakuló/újraformálódó. Részesei a tervező, a megrendelő, a kivitelező, a használó²³⁰.

a m e g r e n d e l ő

A megrendelő a város. A szerződést a városházával kötjük, amely a várost, mint közigazgatási egységet jeleníti meg és amely a helyi közösséget képviseli. Egy összetett helyzet, amelyben a (közvetlen) megrendelő nem jelent egyet a használóval.

---> A tervekről a főépítéssel²³¹ (azaz a megrendelő szakmai képviselőjével) egyeztettünk, beszélgettünk. Ő tolmácsolta az előljárók kéréseit, elképzeléseit a történelmi központ fel/megújításával kapcsolatban. A terveket vizsgálva számomra kézenfekvőnek tűnt, hogy a városnak egyetlen központja van, a történelmi belváros, hogy abban a centrumban, ahol idő és térrétegek egymásra tevődnek és a kritikus sűrűséget elérve kisugároznak, mintegy csomóponttá válnak. Azonban ezen központ utcái, még a sétáló utca is, kihaltak tetszetek, míg a lakótelepek szomszédságában a városi piac és környezete egyfajta pezsgésben, folyamatos mozgásban volt, ahol nyilvánvaló volt, hogy él a város. Ezt látva, most már egyértelmű, és igazat adtam a főépítésznek, hogy több középpont van (történelmi, szociális, kulturális, épített stb.) és, hogy a különböző középpontok nem esnek törvényszerűen egybe²³².

230 Ezen összetett viszonyt vizsgálja a Magyar Építőművészet tematikus száma, 1986/4.

231 A szakmai beszélgetésre Monica Pop besztercei főépítész és Varga Imre, budapesti építész-urbanista társaságában került sor 2012 nyarán.

232 Lásd Kevin Lynch tudati város sémáját, a *Város szemléletének struktúrája (The Image of the City)* című, az MIT Press gondozásában 1960-ban megjelent írásában

Nem pusztán arról van szó, hogy az építész-tervező viszonya közvetett a megrendelővel, hanem, hogy sokszor ez utóbbi megfoghatatlan, nehezen beazonosítható. Így az építésznek a városi elöljárók, a polgármester, a fő-építész maradnak, és az esetlegesen bekövetkező lakossági találkozók, a közmeghallgatás, amelyek eredményeképpen a terv a megfogalmazott személyes és közös igények szerint alakul.

A kísérleti város új központjának szabályozásánál²³³ azonban egyfajta apró kis csoda történt: a helyi önkormányzat érzelmeiktől vezérelt szándéka ellenére, a helyi építészeknek is köszönhetően a főtér megmaradt, nem minősítették vissza forgalmas utcává és a gyalogos/ emberbaráttá alakításának igénye fogalmazódott meg a térrendezési tervtémában is.

a kivitelező

----> A restaurált szobrok, a múzsák, mind a helyükre kerültek a téren. Az építőtelep egy pillanatra leállt, a kivitelező csapat munkásai és a művezető elégedetten szemlélték a megújult műtárgyat, míg ki nem derült, hogy az egyik alkotóelem fordítva, tükörkép szerint, lett visszahelyezve. Egy rövid elbizonytalanodás után végül eldöntötték, hogy marad minden úgy, ahogy van, hiszen úgylis egy tetejére állt világban élünk, és bizonyosan senki nem fogja észrevenni az apró „ecsetvonást”. Ha mégis, akkor csak maga tehet róla, valószínűleg nincsen más dolga, mint mások munkáját figyelje, bírálja.²³⁴

233 Lásd az Urbanisztikai előtanulmányt (2006) és az Általános Településrendezési Tervet (2012), mindkettő a Planwerk iroda munkája (Eugen Pănescu, Tiberiu Ciolacu és Ványolós Endre)

234 A marosvásárhelyi Színház tér átalakítási terveinek kivitelezése során történt személyes epizód

235 Lásd a bukaresti román építész folyóirat, az *Arhitectura* 1974/1-es lapszámában megjelent interjút Constantin Săvescu építésszel, 13-39 oldal.

Gondolatban sokszor elbeszélgettem a vezető építésszel. Találkozni már nem találkozhattam vele élőben, hiszen, amikor meghalt, éppen tízesztendőős múltam. Az évek során készült interjúk²³⁵ maradtak nekem, amelyekben a köztér hosszas tervezéséről beszél. Kíváncsi voltam, hogyan történt az egész, a tervezés, a kivitelezés, milyen volt az új köztér fogadtatása.

Ebből az interjúból tudtam meg, hogy a helyi mesteremberek lelkesen vettek részt a munkában.

a tervező

Egy képzelt riportban egy (tervező)asztalhoz ültettem a tervezőket: Gheorghe Dorin és Tövissi Zsolt, a vezető építészek, akik ki/ átgondolták a csíkszeredai új központ és főtér születését/újjászületését.

Az építészet összetett fogalom, az épített környezet alakításában több szakma működik együtt. Ezeknek csak egyike az építész, akinek feladata a tervezés során a legkülönbözőbb szempontok - a beruházói igények, a szakmai és jogi szabályozások, az elengedhetetlen funkcionalitás, az esztétikum, a gazdaságosság és megvalósíthatóság, a közterek esetében pedig ezenfelül a sokszor megkívánt-elvárt jelképszerűség stb. - összehangolása.

Bár csak egyike részese a tervezésnek az építész, és gyakran a politikum hangsúlyosan jelen van a tervezési szakmai folyamatában, mégis sok esetben ő az, aki megszűri, megszelídítheti az építészetten kívüli szándékokat.

Az elején tiszta volt a kép, aztán a dolgok alakulása közben elbizonytalanodtam, és talán ez így volt rendjén. A kezdetekkor²³⁶ a szelídítésre szánt szörnyet láttam, akit senki sem fogad el, nem szeret, amitől mihamarabb megszabadulna. Monumentális léptékű, helyidegen, lelketlen a tapstér, amelyet ugyanolyan radikálisan át kell szabni, mint amilyen gyökeresen átszabta születésekor a város egykori vásárterét és annak környezetét. Aztán úgy alakult, hogy a főtér maradt, és az átalakításkor az eszköztárból a szelídebb kellékek kerültek elő: egy fa, a kő, a víz, egy pad, ahol a nap derűs óráit számolni.

A 70-es évek tervező csapata kényszerhelyzetben alkotott. Erről keveset tudni, őket nem kérdezték erről sem akkor, sem később, csak a már kifakult és a már akkor steril mondatfoszlányok²³⁷ vallanak az építészeti szándékokról.

236 A kezdetek: 2004-2005-ben kerül sor a köztérbútorzat és a főtér rendezésének pályázataira.

237 Lásd a bukaresti román építész folyóirat, az *Arhitectura* 1988/4-es lapszámában megjelent szerzői műleírást, 12-30 oldal.

**IV. 2. metamorphosis
transsylvaniae**

Re: [...] Kolozsvár főterének rendezése kapcsán szervezett kerekasztal-beszélgetést csütörtökön a BBTE Szociológia Tanszéke és a Város Tanulmányok Munkacsoport. A beszélgetés kezdetén Ványolós Endre, a Planwerk műépítész vázolta az elképzeléseket: elmondta, az egész úgy kezdődött, hogy 2005-2006 folyamán az önkormányzat egy ötletpályázatot hirdetett Kolozsvár főterének a rendezésére. Ezt a pályázatot nyerte meg a Planwerk. Az ötlettől a megvalósításig azonban hosszú az út, és bár a tervezés a legelején kizárólag szakmai szempontok szerint történt, a projekt későbbi stádiumaiban több más szempont is érvényesült. A tervezéskor elsődleges szándék az volt, hogy a teret vissza kell adni az embereknek, a gyalogosforgalomnak. Arra számítottak, hogy az átalakított főtér egy város-szintű térrendszer központi eleme lesz majd.

Pásztor Gyöngyi szociológus, városkutató arról beszélt, hogy a főterek rendszerint tükrözik az adott kor gazdasági, társadalmi berendezkedését: minden társadalom térbe önti önmagát– fogalmazott– hozzáátéve, hogy ez a váltás egyben társadalmi berendezkedésváltást is jelez. A régi tér a modernitással, a nemzetállam-építéssel volt szorosan összekapcsolódva. A modernitás mindig fegyelmező, ellenőrző tereket hozott létre, melyek az állam nagyságát szimbolizálják, és melyeket csodálni kell. Az új, posztmodern főterek tervezői átadnák a teret az embereknek: ne csak csodálják, hanem használják, élvezzék is azt. A társadalom folyamatos változása például úgy jelenik meg a tereken, hogy az örökkévalóságnak szánt, masszív szobrok helyét átveszik a könnyen átalakítható fény- és vízfjátékok. A szociológus szerint a főtér átalakítása nem más, mint annak kinyilvánítása, hogy a romániai társadalom csatlakozik a posztmodernitáshoz.[...]”²³⁸

IV.2.1.kép. Térmetamorfózis

A csíkszeredai vagy a kolozsvári főtér sorsa e tágabb értelemben vett metamorfózis jellegzetes részelemei, annak, ahogyan a folyamatosan változó erdélyi közösség a saját képére alakította-alakítja a köztereit.

A második világháború után épült erdélyi közterek esetében e kijelentés magyarázatra szorul több szempontból is, és ennek elengedhetetlen feltétele a fogalmak árnyalt (újra)értelmezése.

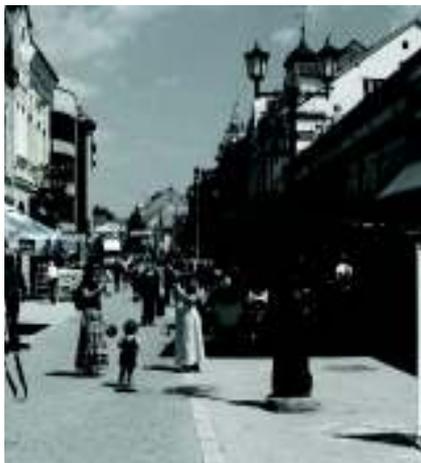
238 Részlet a transindex.ro erdélyi magyar hírportálon megjelent Sipos Zoltán *A deszkák mögött* című írásából, 2009 májusa

Mit jelent a közösség?! Mi az *identitás*, az *önazonosság*?!

Van-e, tudatosult-e, felismerhető-e az érintett „helyi” közösségnek saját képe, identitása?!

kulcs#1

identitás = “ azonosságtudat; annak tudatosítása, hogy »ki és mi vagyok«, sőt először is, hogy »én – én vagyok« Az identitás kialakítása társadalomtudományi értelemben nem magányos spekuláció eredménye, hanem a szocializációs folyamat társadalmi terméke. Az egyének a társas interakciók során, mások reakcióit megtapasztalva ébrednek saját létük tudatára, s ezekből a tapasztalatokból építik fel énjüket. Az így létrejövő identitás különböző, gyakran egymásnak is ellentmondó elemeket foglal magába, a koherencia kialakítása komoly erőfeszítéseket igényel [...] Az identitásnak fontos alkotóeleme a csoport-hovatartozás, a szűkebb értelemben vett társas identitás. A társas identitás egy csoporttal való azonosulás, tehát az »én« »mi«-vé alakítása. Sok mai társadalomban nyer teret az identitáspolitika: a faji, etnikai, nemzeti, kulturális, nemi, szexuális orientáción stb. alapuló identitások csoportképzővé, az így kialakított csoportok (»kisebbségek«) pedig fontos politikai tényezőkké válnak ²³⁹.

IV.2.2.kép. Minden a téren/ utcán történik

A közösségi identitás a helykeresésben, a helyteremtésben, a köztérekben és annak használatában, a hely megélésében ölt testet. Az egyén, a közösség elemi igénye, hogy valahová tartozzon, legyen egy hely, amellyel azonosulhat, amely megjeleníti.

A ma embere egyre inkább és egyre több időt tölt a köztérekben.

Napjaink köztereit bebútorozó teraszok, kávézók a bizonyíték erre. Egyfajta általános nyitásnak, szabálymentesítésnek vagyunk tanúi, részesei a társadalom egészében.

A nyilvános, közösségi terek rendezvények sokaságának adnak helyet, biztosítanak térbeli keretet.

Mind, minden a téren történik (vagy a téren semmi sem történik).

Még idegenkedünk az (ilyen) új/megújult-rehabilitált köztereinktől.

239 A Magyar Virtuális Enciklopédia (2004) és Magyar értelmező kéziszótár (2003, 2. átdolgozott kiadás, Budapest, Akadémiai Kiadó) meghatározásai alapján

Még mindig valamilyen tevékenységhez kell kötődjön a köztér használata, egyébként csak átmegyünk rajta: a „csak” sétálás, nézelődés, a gyepre, a fűre való lefekvés, a padra való leülés, újságolvasás még mindig nehezen megy.

Nem merjük teljes mértékben birtokba venni a közteret.

Az erdélyi társadalom hagyományos nyelvi(etnikai), vallási sokszínűsége a rurális jellegű környezetben sok esetben egymás mellett élést, városi környezetben pedig együttélést jelentett, bár ez utóbbiban az első világháborút követő rendszerváltás felerősítette a főbb etnikai-vallási közösségek rivalizálását, szimbolikus térfoglalását a köztéren is. Ez főleg a többségi etnikum, nyelv térhódítását jelentette. A városi köztérek metamorfózisa a vizsgált időszakban szoros összefüggésben van a politikai, szocio-demográfiai, gazdasági változásokkal. A helyi közösségeken belüli különböző etnikai-vallási csoportok elkülönülése a köztér, a közösségi terek „megosztott” használatát eredményezte, amely az építészeti-urbanisztikai fragmentáltsággal társulva megnehezítette a város, mint szervezeti egység működését²⁴⁰.

A köztérek (át)alakulásának vizsgálatánál legfontosabb politikai változó a társadalmi rendszer önkényuralmi vagy demokratikus jellege, szocio-demográfia esetében a vallási-etnikai hovatartozás és a városi élet hagyományának megléte vagy hiánya. A gazdaság hatása a köztérek alakulására inkább közvetett maradt, és az előbbi két összetevő által/ után nyilvánult meg.

Számos, a várostestben ma is meglévő sebhely az 1950-89 közötti évtizedek változásainak, urbanisztikai beavatkozásainak tudható be. Ezek gyógyítására készültek már rehabilitációs térrendezési, urbanisztikai-építészeti tervek. Köztük néhány ma is referenciaként szolgál, de van olyan is, amely csak részben oldotta meg a fennálló működési gondokat, vagy éppen újabb problémát generált. Egy-egy ilyen terv általában a gyógyítás ígéretével születik, de paradox módon a tér „elmúlását”, feloldódását is jelentheti.

IV.2.3.kép. A kolozsvári főtér: az átalakítás előtt és után

240 Nem véletlen, hogy mind a mai napig a magyar szóhasználat „erdélyi” megnevezés magyarokat gondol mögé, míg a román szóhasználatban(a „transilvánean”, az „ardelean”) ugyanaz román etnikumúakat jelöl

köztérépíté s z e t, a g y ó g y í t á s í g é r e t e

Adott köztérátalakítás annyiban jó, sikeres, amennyiben megfelel a helyi közösség elvárásainak, igényeinek.

Vagy, amennyiben a köztérátalakítási terv jó, hiszen a kivitelezés értelemszerűen betartja a tervet.

„...az építészet valóban verbum, akció, nemcsak korrekt teóriák és előírások kötege”²⁴¹

Az épített tér és a közössége kölcsönösen hatnak egymásra.

A (köztér)építészet gyógyító ereje nyilvánulhat meg egy-egy ilyen tervben.

A térhasználat, egyén/közösség és épített tér viszonya, a régi-új kapcsolata, az illeszkedés- újítás szempontjából tanulságos lehet a csíkszeredai, kolozsvári, marosvásárhelyi és nagybányai belvárosi fontosabb közterek változásának párhuzamos elemzése.

A már említett kölcsönös egymásrahatás mindhárom létezési állapotban, szakaszban (tervezés, kivitelezés, használat) megfigyelhető.

Nem mellékes, hogy egy-egy ilyen tervdokumentáció nyílt pályázat vagy közvetlen megbízás során készült el, és az sem, hogy ki a megbízó (helyi vagy központi intézmény, adminisztráció), illetve ennek viszonya a helyi közösséggel.

”ez a tér a 21. század tere kell legyen.”²⁴²

Bármilyen építészeti terv valamilyen igénynek tesz eleget, amely beazonosítása, minél pontosabb megismerése nélkül a tervezés elvi-elméleti síkon rekedhet.

Az igények felmérése, a felkérés érkezhethet a (használó) közösség részéről, de a közösségen kívülről is, lehetnek felülről jövő vagy éppen ellenkezőleg alulról induló kezdeményezések.

IV.2.5.kép. Tergyógyítás

IV.2.6.kép. A Tapstér: építőtelep

-----> IV.2.4.kép. A Tapstér a felújítás után

241 Idézet John Turner-től, aki az 1960-as évek szociális utópiáinak brit építész. Lásd a www.spatialagency.net/database/john.turner webfelületet

242 A csíkszeredai polgármester, Ráduly Róbert szavai, amelyek a Tapstér rehabilitációja részleges átadásának megnyitóján hangzottak el 2012 augusztusában

A kolozsvári főtér közelmúltbeli átalakítása(2008-2010)²⁴³, a marosvásárhelyi Színház tér megépítése(1969-1974)²⁴⁴ és a nagybányai Forradalom tér rehabilitációs tervpályázata (2012)²⁴⁵ is a helyi igények valamilyen szinten való megfogalmazása mentén, annak következményeként történt.

Csikszeredában a nyolcvanas években történt radikális, városszintű beavatkozás részeként létrejött új főtér²⁴⁶ a központi politikai akarat leképezése és nem helyi igények, elhatározások eredménye. Az utána következő tervpályázatok, város és köztér rehabilitációs tervek (1996, 2004, 2007, 2009) az új tér, városrész generálta működési rendellenességeket próbálták orvosolni. Míg az előbbieknél a közvélemény érdemben befolyásolta a terv alakulását már a kezdeti pillanatoktól, addig a csikszeredai főtér esetében erre csak a rendszerváltás után, érdemben pedig a múlt évtized elejétől került sor.

Az új színházépület Marosvásárhelyen, illetve a filmszínház építése Csikszeredában a 60-as évek végére vált elodázhatatlanná. Mindkettő egy-egy emberi léptékű, bensőséges hangulatú közteret (a Színház illetve a Majláth Gusztáv Károly tér, az utóbbi 1970-ben épült meg), helyet, teremtett maga köré.

A kolozsvári főtér a történelmi belvárosban található. Átalakításának gondolata 2004-ben került napirendre, az általánossá vált társadalmi nyitás tette szükségessé az újrafogalmazást.

243 a Planwerk iroda tervei (2007-2009) alapján

244 Constatin Sävescu és csapata 1964- 1970 között elkészült tervei alapján

245 A nagybányai önkormányzat szervezésében került rá sor 2012 tavaszán. A nyertes pályamű Mario Kuiuș bukaresti román építész munkája, kivitelezésre vár.

246 Gheorghe Dorin román építész vezette bukaresti tervezőintézeti csapat 1976-1983 között elkészült tervei alapján

247 Részlet a *Szabadság*, kolozsvári magyar napilap 2002 február 13-i számában megjelent tudósításból.

„... a Főterén végzett régészeti ásátások nyomán előbukkant római kori leletek megőrzésével készült el az a 12 urbanisztikai terv, amely a város központjának jelentős átalakítására vonatkozik. A versenyben részt vevő projekteket mától a Képzőművészeti Múzeumnak otthont adó Bánffy palota egyik első emeleti kiállítótermében tekintheti meg a közönség.”²⁴⁷

A terv, a tervezés a kolozsvári főtér esetében a nyilvánosság előtt zajlott, és jelentős érdeklődésnek örvendett nem csupán a szakmabeliek, hanem az egész város részéről. Hasonló volt a helyzet három évtizeddel előtte a marosvásárhelyi „főtér-zseb” megnyitásánál is.

Csíkszereda főterének rehabilitációs átalakítási terve, bár az előbbieket megelőző jelentős közösségi várakozás, elvárás előzte meg, nem élt a nyilvánosság lehetőségével, hanem korábbi építészeti-urbanisztikai és szociológiai tanulmányok következtetéseit használta és csak a helyi önkormányzattal tartott fenn folyamatos, érdemi párbeszédet. Ez a különbség megmutatkozott a későbbiekben is abban, ahogyan a helyi közösség tekintett a térrendezési tervekre: míg Marosvásárhelyen a román és magyar közösségeket összekötő kapocs lett a új színházépület, a neki helyet adó városi tér és így sajátjukként tekintettek rá, addig Csíkszeredában, részben függetlenül az eredménytől, a városvezetők személyével társították a tervet. A kolozsvári eset atipikus: bár a tervet időben, előzetesen megismerhették és véleményezhették a városlakók, mégis meglepetésként érte őket a részleges eredmény, és ez mindenképpen befolyásolta az elfogadottságát (ebben az esetben kevésbé a politikummal, és inkább a tervező építészirodával azonosították, társították a tervet).

Természetesen mindhárom, jelen pillanatban is csak részlegesen elkészült térrendezés (a kolozsvári és csíkszeredai főtér, a marosvásárhelyi Színház tér) is befejezésre vár, és csak azt követően lehet megítélni, mint „megélt” tereket.

“ Annak a veszélye, hogy a tér a jelenlegi állapotában maradjon, régóta fennáll. Jelenleg a tér alig egynegyede néz ki úgy, ahogy a tervek szerint ki kellene nézzen. Mivel a tervet nem valósították meg, a már elkészült rész egyfajta szigetet képez, nincsen kapcsolatban a környékbeli közterekkel”²⁴⁸

Az összkép vegyes, hiszen a szakmai és közösségi újramegzés és útkeresés jegyében fogantak a megújult városi terek. A birtokba vett elkészült térrészek kapcsán a zöld felületek(a növényzet) hiányát, a „köfelületek” túlzott használatát, a kortárs, nem historizáló utcabútorokat, a túlzott funkcionális rugalmasságot, „semlegességet” említették a helyiek. Időközben számos közösségi rendezvénynek adott helyet mindhárom tér. Az emberek és a terek kölcsönösen és folyamatosan alakítják egymást.²⁴⁹

IV.2.7.kép. A Tapstér felújítási látványtervei

248 Eugen Pănescu és Michael Buck építészekkel(Planwerk) készült interjú, lásd Sipos Zoltán.: „Nonszensz sziget” című írását, 2010 szeptembere, www.transindex.ro

249 Ezen kritika érte a nagyszebeni köztér átalakításokat is (a kis és a nagy piactér, a Huet tér, 2007). A “növénytelenég” részben a műemléki szempontoknak is tulajdonítható.

az (el)múlás, a feloldozás egyik lehetősége

Egy épület, egy köztér, egy városrész megépítése vagy lebontása természetes. Nincs ebben semmi különös.

“A régi [...] nincs többé- egy város formája, fájdalom, gyorsabban változik, mint a halandók szíve”²⁵⁰

A város változik, régi épületek, terek tűnnek el és újak jelennek meg. Egyesek gyorsabban, mások lassabban. És ezt így legtöbbször elfogadjuk, megszokjuk: a tér „elmúlása”, lassú vagy gyors, hirtelen eltűnése(lebontása), a teljes átalakulása is lehetségesek. 1989 előtt ez történt a romániai városok történeti tereinek jelentős részével (lásd a lebontott csíkszeredai vásárteret a jelen tanulmányban vizsgáltak közül), a rendszerváltást követően ez azonban kevésbé volt elfogadott, jellemző. A rehabilitáció egy sajátos változata paradox módon a tér „eltűn(tet)ésébe” fordul át: a rendezetlenség elrejtése, elfedése, „tagadása”, a rendezettség, a rend „szimbolikus” helyreállítását jelentette sokak számára. A legjobb példa erre talán a kolozsvári Timotei Cipariu tér át/beépítése vagy a Tapstér elvetélt átalakítási „kísérletei” a 2004-2008 közötti időszakban.

“ Egy tanulmány döntheti el véglegesen, hogy a Tapstér egy szakaszán átengedik-e a forgalmat vagy sem. Annak ellenére, hogy a városi tanácsban megoszlanak az álláspontok, egyre inkább teret nyer az az elképzelés, hogy a leendő "tapstéri artéria" racionális, teljesíthető...”²⁵¹

A városi köztér, mint épületek határolta „üresség” fizikailag eltűnhet, feloldódhat a városszövetben. Csíkszeredában az új főteret majdnem utcává minősítették vissza, valós vagy vélt közlekedésszervezési szempontok miatt. Egy másik javaslat toronyházzal való beépítésével látta megoldhatónak a helyzetet.

-----> IV.2.8.kép. (Bicikli)út a téren

IV.2.9.kép. A főter tanulmánymakettje

250 Charles Baudelaire, francia költő verssorai, *Les Fleurs du Mal*, Paris, 1861. Idézet *A hattyú* című, verséből (a „Párizsi képek” részből). Lásd *A mérhető és mérhetetlen építészeti írások a huszadik századból*, Kerékgyártó Béla szerkesztésében megjelent szöveggyűjtemény 194. oldalát.

251 Részlet a transindex.ro erdélyi magyar hírportálon megjelent K.A.: *Nagytakarítás folyamatban, a tapétát még keresik: Csíkszereda városképe most és nyolc év múlva* című írásából

A helyi önkormányzatra jelentős nyomás nehezedett a közvélemény, az azt formáló média részéről.

Kolozsváron a beépítés általi térrendezés meg is valósult. A Timotei Cipariu tér, az egykori Hunyadi tér déli meghosszabítása a történelmi belváros szélén alakult ki a XVII-XIX században.

Arcnélkülisége, idült fragmentáltasága a 80-as évek végére vált urbanisztikai szempontból akuttá, amikor a műemléki környezet és az új, szocialista lakótelep közötti törésvonalra került.

1990-91-ben elkészültek a térrendezési tervek²⁵²: egy új görögkatolikus katedrális építését javasolták az „üresség”, a tér közepére. Az építkezés az elmúlt két évtized során többször leállt, a befejezetlen építőtelep groteszk képe idézi a pusztulásra ítélt, egykor ígéretes köztér emlékét.

u.i.

IV.2.10.kép. Köztér-elmúlás: a kolozsvári Timotei Cipariu tér

IV.2.11.kép. Idült köztér befejezetlenség---->

252 A szerző Aurelian Buzuloiu, kolozsvári román építész.

HELLOKARD
JONAS
GANE

MEMUT

MEMUT
PAR

INGOS

V. a learning from

„A modernizmus meghalt”²⁵³, summázta Charles Jencks, amikor a St.Louis-i toronyház, a gondosan megtervezett és menetrendszerűen bekövetkező robbantás erejétől megrázva, hirtelen összeomlott, mintegy szimbolikusan jelezve az amerikai „városi álmom” egyfajta végét.

A kinyilatkozás és a lejátszott képsorok a csíkszeredai tapstér fájdalmas és hasonlóan erőszakos születését idézik.

„[...]ez volt a hajdani vásáros hely. [...] Ez az az utca, melyet korszaktól függően hol a Városházáról, Kossuth Lajosról vagy éppen Ferdinánd királyról neveztek el, ennek halálakor pedig a semleges Virág utca nevet viselte, [...] Itt állt az első városháza, pompázott a régi királyi posta épülete. Itt volt a Bikapalota a közbirtokosság, a közösségi élet, az egyleti élet helyszíne, itt volt a múlt. Ezt az utcát pécézte ki egy helikopterből a kommunista hatalom, erre mutatott rá pálcájával [...] és kiadta a parancsot: Lebontani! [...]”²⁵⁴

A kilakoltatás, az átköltöztetés és a bontás látványosan történt és fájdalmas élménye mélyen beivódott a helyi közösség tudatába. Majd három évtized elteltével, egy csendes hétköznapon, a tér közepén, egy padon ülve figyelem a járókelőket, és rájövök, hogy ma ahhoz hasonló, itt, nem történhetne meg. A tér marad.

V.1. kép. A St.Louis-i bontás és az egykori Virág utca “vége”

253 Az eredeti, teljes mondat, angol nyelven: "Modern architecture died in St Louis, Missouri on July 15, 1972, at 3.32 pm (or thereabouts).", amellyel Charles Jencks, amerikai építész-teoretikus valójában a posztmodern kezdetét j-előlte, a Pruitt-Igoe lakótelep lebontása pillanatában, húsz esztendővel a megépítése után

254 részlet A mi utcánk. Csíkszereda lebontott utcáinak emlékére című kiállítás katalógusából, amely a Csíki Műemlékvédő Egyesüle gondozásában jelent meg 2003-ban

[...] új, ismeretlen helyen ébredtünk. Gyorsan papszéket készítettünk, felálltunk rá és körbenéztünk, hogy talán így könnyebben kiderül, hogyan is kerültünk oda. A gyakorlatias, pragmatikus énem kíváncsi volt, vajon jó helyen vagyunk vagy sem, míg a kevésbé pragmatikus csak a papszéket csodálta.[...]”²⁵⁵

A „learning from...” napjaink városépítészeti diskurzusának bevett, időről-időre újra felfedezett, már-már divatos gondolata. Az eredeti Las Vegas élményhez való társítása mellett, annak át- újraértelmezése utólag számos más helyszínen, hasonlóan összetett és ellentmondásos építészeti-urbanisztikai jelenség kapcsán is előfordul. Ezek közül mindenképpen megemlítendő Bejrút újjáépítése a polgárháború után²⁵⁶, Brüsszel metamorfózisa (az EU közigazgatási negyed megépülése)²⁵⁷, vagy éppen Bukarest, Pristina és Skopje földrajzilag, kulturálisan is közelebbi példája²⁵⁸. Egy ilyen jelenség, építészeti-urbanisztikai átváltozás vizsgálata nem merülhet ki a város-történeti- történelmi narratív jellegű leírásban. Bár önmagában egy összegző, minden ezzel kapcsolatos információt egy helyre gyűjtő adatbázis létrehozása is eredmény, mégis, érdemes általános érvényű következtetéseket megfogalmazni, a jelen sajátos eset (a csíkszeredai főtér) általánosításával próbálkozni. Három fontos vizsgálati szinten mutatkozik erre lehetőség: a köztér változása a városi szövetben (a „relatív városi köztér”), a városi tér belső (önmagához képest való) átalakulása (az „abszolút városi köztér”), illetve e kettő esetében az épített tér viszonyulása használójához (az ember- az individuum és az egyén, mint a közösség része).

Bár nem kizárólagos és egyértelmű a megfeleltetés, egy térrendezés esetében ezekhez két fő gondolat társítható. Az első: az egész illúziója a (mindenkor/ napjaink) köztér átalakításánál. A második: a terv, a beavatkozás, mint rehabilitáció-rekonverzió-rekonstrukció, azaz részleges vagy teljes átalakítás. És mindkettőben fontos az ember, a közösség helye, szerepe.

<---- V.2.kép. Bontás a bukaresti belvárosban a 80'-as években

255 részlet, saját, szabad fordításban, Louis Menand, amerikai kortárs író a *Pragmatism: a Reader/ Pragmatizmus: az olvasó művének* An introduction to Pragmatism/ Bevezető” című fejezetéből

256 Lásd Bianca Maria Nardella és Yasmine Abbas *Conservation and reconstruction in the Beirut Central District* című a www.mit.edu weblapon megjelent írását

257 Lásd Isabelle Doucet, belga építész, teoretikus a *Learning from Brussels. An irreductive approach to architectural and urban problematiques?/ Brüsszelből okulva. Egy irreduktív építészeti és urbanisztika imegközelítésmód ?*, a *Belgeo* belgiumi földrajzi szakfolyóirat, 2011/ 1-2 számában megjelent írását, 29-40.old.

258 Lásd Bertam Selim-nek a *Skopje 2014' A Recipe for Urban Disintegration* címét viselő, a www.balkaninsight.com weblapon 2014. február 10.-én megjelent írását, illetve a Zeppelin bukaresti építészeti folyóirat gondozásában megjelent *Urban Report 2.* számában az *önszabályozó városépítészet*ről szóló írásokat, 2011. novembere

V.1. rehabilitáció/ konverzió/ konstrukció ?!

re: Kinéztem az ablakon, a térre, és homályosnak tűnt a kép, mintha az a nagyon távolban lenne. De lehet, hogy csupán túl közelről nézem, vagy azért nem látom, mert én is benne vagyok. Úgy döntöttem, hogy hátrébb lépek, talán így majd tisztábban látok.

A közelmúlt jelenét éljük még folyamatosan, így a XX. század önkényuralmi rendszereiben (ezen belül különösképpen az 1950-89 közötti periódus) épült városi közterek és középületek rehabilitációja a letűnt (egy emberöltőnyi) időszakhoz való szubjektív viszonyulásunk, az ahhoz köthető még közvetlen élményeink határozzák meg.

Az illeszkedés és/vagy az újítás szándéka ezért sokszor nagyon személyes jellegű, indíttatású - nem pusztán az épített, hanem a kulturális, szociális, etnikai környezetben is-, és közvetlen leképzése, megfogalmazása a változás vagy kontinuitás igényének. Ellentmondásosan, számos alkalommal e kettő együttesen, egyidejűleg, vagy éppen az árnyalataiban (a tér-rehabilitáció, rendezés, átrendezés, újjáépítés stb.) jelentkezik a térrendezési tervek során. Az azonosulás vele, a közelmúlt hagyatékának az elfogadása vagy tagadása végigkövethető a közismert járulékos ellentétpárokból, mint: „önkényuralmi múlt- demokratikus jelen”, „modern vs. poszt-modern (építészet)”, vagy „zárt és nyitott társadalom”, amelyek a nyugati és keleti poszt-szocialista városrendezési logikák²⁵⁹ közötti különbözőségekre is rávilágítanak. Az utóbbi a köztér szimbolikus, politikai reprezentációs szerepét az előbbi számára szokatlan módon túldimenzionálta.

„ [...] Nem létezik tekintélyelvű vagy demokratikus építészet. Csak az építészet létrehozásának és felhasználásának módja lehet tekintélyelvű vagy demokratikus. Egy dór oszloprend éppoly kevésbé tekintélyelvű, mint amennyire egy feszített szerkezet demokratikus. [...] Az épületek nem építészeti jellegűk, hanem e jelleg hiánya miatt tűnhetnek embertelenek[...]”²⁶⁰

V.1.1.kép. A közeli távol

259 Lásd Roxana Cuciucanu kortárs román történész *București: Prezentul trecutului re-cent / Bukarest: a közelmúlt jelene* című írását a *Societatea Reală* történelmi szakfolyóirat 2010/2-es számában, Bukarest

260 Ezt a gondolatot Leon Krier az *Az európai város helyreállítása* című írásában fogalmazza meg. Lásd *A mérhető és mérhetetlen építészeti íráskor a huszadik századból*, Kerékgyártó Béla szerkesztésében megjelent szöveggyűjtemény 261. oldalát.

V.1.2.kép. Városnapok, a helyi fogadtatás

Néhány ezen köztetek, középületek közül kordokumentumnak tekinthető, és nemcsak a korabeli szakma elismerését vívta ki, hanem az akkori helyi közösség is jól fogadta azokat²⁶¹. Ez különösen igaz azokra, amelyek valós igény nyomán, helyi kezdeményezésre, közösségi összefogással és jó építészeti színvonalon épültek meg (pl.a csíkszeredai művelődési ház, a filmszínház épülete és az előtte kialakított teresedések, a marosvásárhelyi színházépület és a kiszolgáló városi köztetek, vagy éppen a kolozsvári egyetemi művelődési otthon a Béke téren).

Történelmi távlatokba helyezve, ezen időszak jeles, reprezentatív építészeti alkotásai az építészettörténet részei (lesznek), hasonlóan korábbi stílus-korszakokhoz, hiszen jelentős mértékben (át)alakították a városképet. Nem túlzás állítani, hogy városépítészeti, urbanisztikailag, Csíkszereda esetében az eklektika és szecesszió mellett, a múlt század 70-80-as éveit bizonyították a legtermékenyebbek, és nemcsak a mennyiségből fakadóan, hanem, esetenként minőségükben is egyértelműen meghatározóak, és azok maradnak a közeljövőben is.

Bár (még) nem részesülnek műemléki védelemben, bármilyen ezeket érintő építészeti-városrendezési beavatkozás esetén szükségszerű elvonatkoztatni a jelenlegi kevésbé kedvező szimbolikus, közösségi-személyes érzelmi töltettől. Ugyanakkor nem tekinthetünk el egy város mindenkor „főtér” igényétől, mint helyi közösségi identitás térbeli kifejezésének eszköztől, és amely egy zártabb közösség esetén hangsúlyosabban jelentkezik.

E kettősség kényszerű szorításában kell választani rehabilitáció, rekonverzió és (re)konstrukció/restrukturálás között, vagy éppen valamilyen más köztes megoldást.

Azt a megoldást, ahogyan a tér anyagi, szellemi, kulturális, társadalmi valóságának egyes alkotóelemét, illetve azok valamely halmazát, vagy összességét tartjuk megtartásra, megőrzésre, vagy éppen ellenkezőleg részleges/ teljes átalakításra érdemesnek.

V.1.3.kép. Tapstéri rehabilitáció ----->

²⁶¹ A marosvásárhelyi Színház teret a Nemzeti Színház új épülete körül alakították ki, amelynek építését 1973-ban fejezték be Constantin Săvescu tervei alapján. A korabeli szakmai sajtó lelkesedéssel fogadta ezt az új középületet és köztet, amint az Arhitectura nevű román nyelvű építészlapban 1974-ben megjelent bemutatás is tanúsítja.

Ez nem csak esztétikai, hanem annál több, etikai feladat is: a letűnt rendszer torz etikája és rudimentáris esztétikája okozta városi sebek gyógyítása egyfajta együttes (megfelelő arányban, figyelmesen adagolt), egymással összefüggő szellemi és nem pusztán anyagi helyreállítást követel meg²⁶². Csíkszeredában a szakma és az önkormányzat közös mérlegelése eredményeképpen maradt lényegében lezártalan, befejezetlen- improvizált a főtér északi (a Kossuth utca) és részben a keleti vége(a művészeti szak-középiskolát szegélyező hely-, tájidegen fapergola) vagy oldódott fel a művelődési ház felé vezető reprezentatív lépcsősor a tér irányában.

A helyreállítás előfeltétele a (de)fragmentált város megértése, annak elfogadása-tudatosítása, hogy nincsen örökérvényű, örökkévaló, megváltozhatatlan és meg nem változó építészeti-városépítészeti alkotás-beavatkozás.

A város kizárólagosan organikus vagy kizárólagosan mechanikus értelmezése hamis, félrevezető lehet, ugyanis egy jóval összetettebb és ellentmondásosabb műtárgyról van itt szó, amelyre nem alkalmazhatóak sem csak műszaki-technológiai, sem pedig csak álbíológiai analógiák, és amelyet folyamatos metamorfózis²⁶³ jellemez, amely képes vagy képtelen megfelelni az állandó változások okozta kihívásoknak: átfőmálódik vagy éppen deformálódik. E transzformációs képességből tartós és dinamikus identitás, a hiányából pedig a deformálódás, az identitás elvesztése, a „megmerevedett, lefagyott” város adódik.

V.1.4.kép. Újraértelmezett árkádsor ----->

262 E gondolatot Ana-Maria Zahariade román építészteoretikus fogalmazta meg. Lásd a *Simp-tome ale tranziției/ Az átmenet kórjelei* című kötet 174. oldalát, Arhitext kiadó, Bukarest, 2009

263 Lásd az Octogon 2010/4-es lapszámában Csíkszereda metamorfózisáról, az Általános Településrendezési Terv (a Planwerk tervező iroda munkája, a helyi, Vallum tervező iroda közreműködésével) kapcsán megjelent írást.

V.2. az e g é sz illúziója, a r é szek varázsa

„[...]az Egész az Hamis.[...]”²⁶⁴

Az egész a kollázsváros²⁶⁵, amely a részekből, az idő- a múlt, a jelen és a jövő- fragmentumaiból áll össze. Városfragmentumok: van köztük tudományosan rendezett-tervezett, van, amelyik csak festőien fura, ódon vagy kortárs stb, ahogyan azt az utópia költőisége megköveteli, ugyanis ez utóbbi tulajdonság teszi rugalmasan változóvá-változtathatóvá. Ez az, ami esetleges elvi-elméleti/ ideológiai merevségét oldhatja. E poszmodern kompozíció az emlékezés, az egymásra tevődő idő és térsíkok, az újra és átértelmezés, a metamorfózisok helye. Ezekben a folyamatokban az ember, az alkotó néha fontosabb magánál a műalkotásnál.

Az egész az hamis. A gyakorlatban nincsen egész, teljes terv, e műalkotás mindig nyitott, természetéből fakadóan. Nincsen totális várostervezés/ városépítéset, nem lehet, hiszen a komplex folyamatban rendkívül sok és különböző gondolat, érdek, szándék feszül(het) egymásnak. Valahol a tudományosan megtervezett és a véletlenszerűen történő határán, a városbarkácsolás, a részek összeillesztése, a város folyamatos újravarrása mind a folyamathoz, a ma városépítészetéhez tartoznak. Egy olyan, posztmodern utáni városépítészetben, amelyben azonban az egész szándéka ott van, akár csak a töredezettség látható-vállalható, de nem idült. Amivel együtt lehet, együtt kell élni. Csíkszeredában is.

A letűnt rendszer létezésének főleg utolsó két évtizedében új adminisztratív városrészeket épített, általában a régi, hagyományos történelmi belváros szomszédságában. E kettő ellentétpárként volt hivatott működni- a múlt és jelen/jövő, az ódon/elavult és korszerű városépítészeti megfogalmazásaként. Amint utólag, évtizedek múltán kiderült, egyikük volt a „képzetes” városközpont, amely leginkább idegen szellemhelyként, míg a másik életteli telivalódi, otthonos közösségi helyként működött, azaz ritkán egymást kiegészítve, hanem inkább a másik ellenében léteztek.

V.II.1. kép. A kollázsváros

V.II.2. kép. Múlt és jelen, rész és egész

264 Theodor W. Adorno (1903-1969) német filozófus aforizmája, eredetileg német nyelven a *Minima Moralia*, című, 1951-ben megjelent művében

265 Lásd Colin Rowe és Fred Koetter a *Collage City (a Kollázs város)* című művét, MIT Press, Cambridge, 1978. A második, a Kollázs város és az idő visszahódítása címet viselő fejezetben definiálják ezen fogalmat.

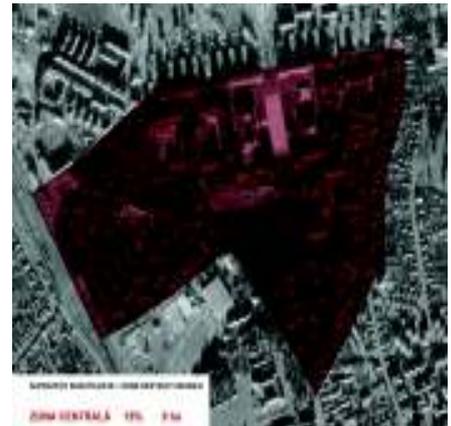
Az új adminisztratív városrészek legtöbbször új közttereket és bizonyos középületeket (művelődési ház, pártszékház, sportcsarnok) jelentettek. A teljesség illúziójával fogantattak, de tipológiai- formai szegénység jellemezte azokat, és e jelenség végigkíséri alakulásukat napjainkig. Egy olyan elképzelt társadalomnak képezték az épített környezetét, amelynek deklarált célja volt az erőszakos egyneműsítés. Ez volt az *egynemű város* fikciója²⁶⁶, amely egyetlen társadalmi csoportot tekintett létezőnek és dominánsnak, a *heteropolis*²⁶⁷ valóságától eltérően, amely egyetlen csoportot sem tekint annak, hanem a társadalmi sokszínűséget tartja szem előtt, azt bátorítja. A *megtervezett- elképzelt* és a *valós helyzet* közötti, nehezen feloldható feszültség hamar szétfeszítette a város térbeli-funkcionális szerkezetét is. A városegész *részekre* bomlott, a fragmentumok önálló életet kezdtek élni és általában rendkívül eltérő szabályok szerint. E folyamatba a kezdetektől beakodoltatott a „másik saját képemre való alakítása” szándék, a természetes és mindenkor szerves városszöveti töredezettség fel nem ismerése, amely aztán teljes szétesést, városi szintű destrukturalódást eredményezett. A fragmentáltság a köztérnek a közvetlen környezetébe illeszkedésénél, magának a köztérnek a belső felépítésénél is szembeűnő: a részek már nem viselik magukon az egész jegyeit, ami a felismerhetőséget, a hely megértését nehezíti meg. A töréspontok, a törésvonalak az új várostömbök, köztterek, utcák és a régi várostest (nem) kapcsolódása mentén alakultak ki, és a befejezetlenség, a jelenleg is elvarratlan radikális urbanisztikai átszabás csak erősítették a dezintegrációs folyamatot. Az idült töredezettség egyes épületek, épületrészek, homlokzatok, térfelületek szintjén is jelen van, és a tér funkcionális használati szerkezetében is: a „belső” privát udvarokat egyetlenül rejtő, de a főhomlokzattal a főtérre néző lakótelepi, magas blokk-épületek, a politikai hatalmat megtestesítő közigazgatási épületek, a bevásárló központ vagy a művelődési ház sokszor egymást zavaró proximitása *természetes*, hiszen egy rendkívül sokszínű, fragmentált társadalmi, gazdasági, kulturális, etnikai valóság helyszíne ez, amelyben rendezetlenül tevődnek egymásra a különböző idő és térbeli rétegek.

266 A modern városépítészeti utópia jellemzője, amely félreveszi a történelmi szövet komplex sokszínűségét, összetettségét.

267 A *heteropolis* fogalma Charles Jencks értelmezésében. Lásd a *Heteropolis* című kötetét, St. Martins Press kiadó, New York, 1993

A város e helyhez (főtérhez) kötött, így e közelség megértése, elfogadása nélkül nincsen közösség. Napjainkban, az egymást követő gyógyítási, újraellesztési- összerakási kísérletek legtöbbször kudarcot vallottak, mert, talán kevésbé tudatosan, de valójában továbbvitték az egykori, általuk megvetett, és a jelenlegi állapotokat előidéző felszínes egyneműsítés eszközét alkalmazták, amely képtelen differenciáltan kezelni a fragmentumok rendezetlen halmazát és azokat lazán, egy városi kontinuumba fűzni. Ehelyett a felületi-formai kezelésre koncentrált.

Az egyes részek, önálló építészeti tárgyak talán visszanyer(het)ik teljességüket, de anélkül, hogy illeszkednének a városi egészbe- a csikszeredai városközpont jelenleg is folyamatban levő átalakítása-rendezése azonban egy biztató kezdet lehet: a 80'-as évek főterének és a megmaradt korábbi, történelmi városrészek (a Petőfi utca, a Vártér) szorosabb és szerveesebb összefűzése²⁶⁸ (akárcsak az utcabútorok, a térburkolat és az újonnan telepített növényzet által) hasznosnak bizonyulhat, ami azonban nem feledtetheti az egykor parlagon hagyott, még mindig beépítetlen vagy félkész-befejezetlen kis teresedéseket, kapualjakat, a továbbra is fenálló belvárosi idült töredezettséget.

V.II.3.kép. Az urbanisztikai tanulmány és az ÁRT/ részletek/

268 Lásd az Urbanisztikai előtanulmányt (2006) és az Általános Településrendezési Tervet (2012), és a helyi piaccsarnok és közterének pályázati tervét (2013), mindhárom a Planwerk iroda munkája.

V.3. párhuzamok , emlékképek

„ [...] úgy tűnik, hogy számos ház folyamatos, véget nem érő építés alatt áll.[...] Személy szerint én szeretem a befejezetlen betonoszlopokból ágaskodó vasalatok, a még nyers, félkész épületek látványát, még ha bizonyosan sérti is a „nyugati világ” esztétikai érzékenységét, [...] szeretem a monoton próza ellenében a befejezetlen költőiségét.[...]”²⁶⁹

A átmenetiség éveiben a „mindenki és senki” közttereit birtokba vették, és egy cinikus „ragozás” szabályai szerint, a folyamatos improvizáció jegyében alakultak át és rendezetlenül bomlottak le félprivát majd privát jellegű térrészekre: ilyen a visszavágyott „belvárosiasságot”, a főteret semmibe vevő sportpálya, a közterületre kiköltözött vendéglő vagy bolt, a történelmi belvárost és az új főteret összekötő út/útvonalon éktelenkedő, a művelődési és oktatási középületeket kiszolgáló hátsó, gazdasági udvarok stb.

„ [...] Nekik nincsenek emlékeik a kommunizusból, nem érzik azt a sötétséget, amit én érzek, mert az akkori élmények mélyen belém ivódtak. Bennük ez nincsen meg, ők annyira szabadok[...].”²⁷⁰

Nem vagyok szabad, emlékek kötnek a helyhez. Nem csak az emléképeinkben, történeteinkben él tovább a múlt, hanem épített környezetünk által is.

A letűnt rendszer relikviái között élünk. Számbavételük, a szembesülés velük elodázható, de el nem kerülhető. A valós szembesülés az esetleges rehabilitáció előfeltétele.

Az átmenet évtizedeiben számos kísérlet volt erre a zenében, a képzőművészetekben, az irodalomban, a filmművészet területén egyaránt. Bár az építészetben is volt/ van erre példa, átütő, rendszerszerű rehabilitációról nem beszélhetünk.

V.III.1.kép. Befejezetlenköltőiség

V.III.2. Film és építészet

269 lásd Efthymios Warlamis, kortárs görög-osztrák építész *Poetical architecture/ A költői építészet* című írását, Papadakis kiadó, Egyesült Királyság, 2005

270 részlet Sarah Evans a „Bukarest: portré” című dokumentumfilmjéből

Az építészközösség magára maradt ezen próbálkozásában, a román társadalomban a letűnt rendszer „tárgyi hagyatékának” valós számbavétele, az érdemi, széleskörű „kibeszélés” még nem történt meg.

Igaz, ahogyan a román építészkamara elnöke egy tavalyi interjúban megjegyezte²⁷¹, az építészeknek nehezebb dolguk van, mint a rendezőknek, hiszen filmekben könnyebb „kibeszélni”, az örömet és a bánatot egyaránt.

A 2009-ben készült „Mesék az aranykorból” címet viselő film, illetve a 2004-ben megépült Román Kortárs Művészetek Múzeuma ilyen, egymástól független, a lényegükből fakadóan különböző, és mégis, helyenként rokon kísérletek, a filmművészetben, illetve az építészetben.

Párhuzamos vizsgálatuk, a csíkszeredai Tapstér „kibeszélésében” is hasznos lehet, a nyilvánvaló kulturális, nyelvi, léptékbeli különbözőség ellenére.

a film

V.III.3. Mesék az aranykorból

A „ Mesék az aranykorból” Cristian Mungiu²⁷², a fiatal román filmes nemzedék egy jeles képviselőjének alkotása. Egy szkeccsfilm, amely hat rövidfilmből tevődik össze, a múlt század nyolcvanas éveinek a városi történeteit fűzi össze. A hat rész közül kettőt maga Cristian Mungiu, a másik négyet pedig rendezőtársai- Ioana Uricaru, Hanno Hofer, Constantin Popescu és Răzvan Mărculescu- készítették.

Mind a hat történet amolyan „urban legend” jellegű, amely szóbeszéd útján terjedt, került be a köztudatba, lett a mindennapok részévé. Olyan történetek, amelyeket mindenki a szomszéd szomszédjától hallott, de igaz történetként adott tovább, mesélt el a szomszédoknak, a hajnali sorbanállás közben.

Hozzám is így jutottak el, és azt hiszem a film, annak megtekintése, csak felidézése volt annak, amit már hallottam egyszer.

271 Lásd a www.6b.hu weblapon megjelent interjút, 2011

272 A fiatal román filmrendező második jelentős filmje, a Cannes-ban 2007-ben nagydíjas 4,3,2 címet viselő, ugyancsak a letűnt rendszer emlékeit feldolgozó filmje után. Az előbbi egy kollektív alkotás, másik négy rendezőtársával közösen írta a forgatókönyvet.

A hat történet ismerős. Az urbánus legendák ügyesen lettek összeválogatva, lefedik az akkori világ lehető legtöbb területét: van itt főváros, falu a világvégéről, poros kisváros, gyerekek, kamaszok, rendőr, munkás, aktivista, fotós, sofőr stb.

Az első egy, a körhítán ragadt és így a munkalátogatásról lemaradó helyi pártvezetés viszontagságait meséli el.

A második a hivatalos párfotós története, aki a pártvezérnek az írott sajtóban megjelenő fényképeit retusálja, sapkát varázsol a fejére, bár az már tart egy sapkát a kezében, a kapkodó szerkesztőknek sietni kell, hogy a hibát kijavítsák, így végül országszerte bezúzzák az aznapi *Scînteia*²⁷³ napilapot.

A harmadik az analfabetizmus visszaszorítása érdekében falura zárandokoló pártaktivistáról szól, a negyedik rövidfilmben a városi, „blokkbeli” disznóvágás elevenedik meg.

Az ötödik részben tinédzserek amolyan „levegőárusokként” csalt-lopott borkánokból és borvizesüvegekből (befőttés- és ásványvizesüveg) Dacia²⁷⁴ gépkocsira spórolnak.

A hatodik pedig a húsvétot lopva megünnepelni akaró sofőr története, aki a tyúkszállítmány tojásait „veszi kölcsön” e célból.

Annak ellenére, hogy a szkeccsfilmnek öt szerzője van, meglepő egységet mutat. A hangulat hrabali, majdnem „tanús”²⁷⁵, hiszen ezek a történetek máshol, máskor is már megestek Közép-Kelet Európában.

Közös bennük a az indíték(a nélkülözés, az hatalomtól való félelem, a rettegés, és az ezekből fakadó kényszerű, a túlélés érdekében meghozott személyes döntések, a lopás, a „sunnyzás”, a félreértések, az apró kis mindennapi megalkuvások), de az építészeti díszlet is hasonló mindennikben és híven tükrözi a nyolcvanas évek hangulatát. Ismerős, kifakult tartozékai egy letűnt világnak.

A jelmez, a díszlet, a filmben gyorsan, könnyen megváltoztatható, kicserélhető. Ebben lényegesen különbözik az épített környezettől.

V.III.4. Filmkockák: építészeti keretek a történethez

273 A legnagyobb példányszámú országos román napilap a letűnt rendszerben.

274 A román népautó, a szocialista rendszer egyik „műszaki vívmánya”.

275 A Bacsó Péter által rendezett magyar film-szatíra a Rákosi rendszerrel (1969)

A hat rész változó mértékben kedves humorú és egyidőben szomorkás, groteszk-abszurd és mégis könnyed, már-már a közelmúltba révedő(nosztalgizáló), hogy végül némi szimbolikus tartalomban a továbblépés égető szükségességének, a döntés felelősségének a kérdését feszegetse. És ez, azt hiszem, érvényes lehet az épített hagyatékhoz való objektív-szubjektív viszony megteremtésében, lehet felelősen sírva-nevető, egyidejűleg komoly és könnyed.

... és a z építészet

„ [...] sokan abban reménykednek, hogy a múzeum jelenléte javíthat az épület egészének megítélésén. Építészeti szempontból a múzeum mindenképpen pozitívan hat, bár a teljes belső felület csupán négy százalékát foglalja el. Egy világos, üveggel, fával és fehér falakkal kibélelt belső kiállítótér, amely a diktátor házaspár giccses lakosztályának közelében található. Benn, a teret mentesítették a negatív értéktartalmától[...] A múzeum, még állandó kiállítás híjában, ezért két kiállítást tervez a közeljövőben: az egyik egy, a Horia Bernea és Paul Neagu jegyezte visszatekintés a 70-es évek román avantgard művészetére, míg a másik egy monológ, vagy inkább egy szembenézés saját magával- a bukarestiek viszonyulását mutatja be a Népek Házának épületéhez a „Love Ceausescu's Palace?!” kiállítás keretében [...]”²⁷⁶

V.III.5. A Népek Háza, jelenleg a RKMM

²⁷⁶ részlet James Paul az „Eltérítették a művészetet” című írásából, amely a TheGuardian brit napilaban jelent meg, 2004, december 8.

²⁷⁷ Román nyelven *Casa Poporului*, Anca Petrescu építész tervei alapján 1983-ban kezdték el az építését

A csíkszeredai Tapstéren található közigazgatási palotaépületnek bukaresti megfelelője a Népek Háza²⁰³. A román főváros közepén, valahol a Grivitei út közelében áll.

A történelmi belvárosban majdnem 150 árnyi részét rombolták, bontották le a nyolvanas években, hogy helyet adjanak ennek a gigantikus épület-együttesnek, amelyhez egy kitalált, virtuális tengely szerint szerkesztett sugárút vezetett volna, és amelyhez az eltorzult posztmodernitás jegyében, a versailles-i barokk kertek mintájára egy kiterjedt zöld övezetet rendeltek volna a Dâmbovița²⁷⁷ folyó irányában.

Az építmény a rendszer nagyságát volt hivatott megjeleníteni, de a rendszerváltás pillanatában csak 70 %-ban volt megépítve. Azóta sem sikerült teljesen befejezni.

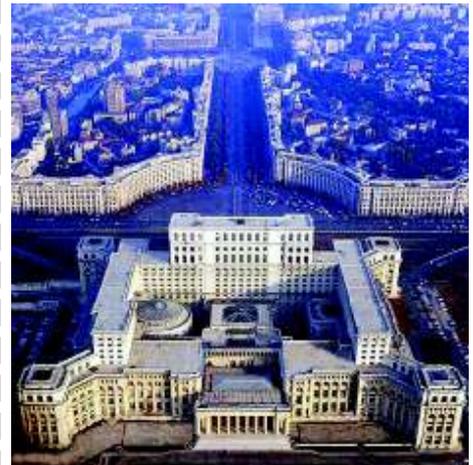
Az épületegyüttes sorsa közvetlenül a rendszerváltás után a közbeszéd része lesz, felmerül más funkció telepítése, az épület átalakítása, a teljes lebontása, míg végül a román törvényhozás költözik bele 1996-ban. Ugyanazon évtized végén sor kerül a Bukarest 2000²⁷⁸ elnevezésű nemzetközi várostervezési- rehabilitációs tervpályázatra: az egyik résztvevő, Josef Dabering, diagrammjában, beton akadályokat helyez a palota és a város közé, hogy a szörny „negatív kisugárzását” csökkentse. A tervpályázat eredményes, de a politika mellőzi, figyelmen kívül hagyja a döntéshozatalnál.

Ilyen előzményekkel épül meg a Román Kortárs Művészetek Múzeuma²⁷⁹, a Népek Házának hátsó részén, mintegy szemfedőként takarja el a szocialista posztmodern homlokzatot. A kontraszt szembeütő, főleg az anyaghasználatban, de tömegében, léptékében, a városszövetben jelentéktelennek tetszik a beavatkozás.

A csíkszeredai Taps tér, és a téren található közigazgatási palotaépületnek a sorsa hasonló (bár számos részletében különbözik is): a város nem tudta befogadni az új, túlméretezett központját.

A új kortárs művészeti múzeum egy kísérlet a hely, a ház szelídítésére, hasonlóan a Taps téren található, a közelmúltban befejezett művészeti iskola épülethez, amely a „járulékos” pergolával együtt a csíkszeredai főteret hivatott „háziasítani”.

Ezen pontszerű építészeti beavatkozások, a teret formáló épületek funkcionális, esztétikai metamorfózisa, úgy tűnik, csak részleges urbanisztikai rehabilitációt-átalakulást eredményezhetnek

V.III.6. A Népek Háza, légi felvétel

V.III.7. A Bukarest 2000nyertes tervéből

278 A román kormány, a bukaresti városháza és a romániai építészszövetség közös szervezésében, az UNESCO védnökségével (1996-1997)

279 Az Adrian Spirescu építész vezette csapat tervei alapján (2005)

V.III.8. A Népek Háza

Egy valódi társadalmi kibeszélés és szakmai kritikai szemlélet hiányában nem kerülhet sor egyes, építészetileg értékes fragmentumok- térrészek, épületek, épületelemek- „bölcse emlékező”, a nem szeretett, de megértett közelmúltat megidéző új együttes, koherensen egész városi kompozícióba való beillesztésére.

Szerencsés, ha bármilyen városépítészeti beavatkozás megőrzi e transzformációs képességet, azaz „nyitott és élő mű(tárgy)ként” tekint a városra.

V.III.9 ...és a Tapstér----->

VI.1/1 *g o n d o l a t o k*, tézisek

1

jelen doktori kutatás a *városszövet-darab* fogalmát vezeti be, használja a város összetett jelenségének, a jelentéseinek, a térszerkezeti és benne a köztér háló változásainak a vizsgálatában, a *várostömb* vagy az *övezet* helyett

2

amennyiben a *közterek* nem töltik be a kötőszöveti szerepüket a városszövet darabok között, akkor városi *törésvonalakká* válnak, olyan helyekké, amelyeket a nagyon eltérő világok ütközése, annak idült átmenetisége, a bizonytalan határok, a tervezett, a megépült és használt-megélt tér közötti kibékíthetetlen ellentét szétfeszítenek

3

a *hirtelen* bekövetkező, túlméretezett/ nagy léptékű minőségi és mennyiségi *változások* okozzák egy városban, a városszövetben az általában rendkívül összetett-sokrétű (városépítészeti/ szociális/ etnikai/ gazdasági stb.) *törésvonalakat*; az a pillanat, amikor a *központ* és a *szélek kölcsönös és folyamatos vonzásában és taszításában* fogant kényes egyensúly felborul

4

e *törésvonalak*, különösen a *“tűzfal közterület-közterek”* kiváló terepei a város/köztér tervezés, a közösségi-részvételi építészeti, a köztérművészeti kísérletezésnek

5

a *törésvonalak* mentén *közterek* és *majdnem közterek* jönnek létre; ez utóbbiak, amennyiben átjárhatóvá, a városszövetben olvashatóvá válnak, azaz betöltik kötőszöveti szerepüket, akkor valódi/ funkcionális *közterek*ké válnak (a városszövetben betöltött pozíciójuk által tipologizálhatóak, mint pl. a *kapu/bejárat, elvartt/ elvarratlan szélek, (hiányzó) sarok* stb.)

6

a nagy, monumentális köztetek, az új, általában az önkényuralmi rendszerek városközpontjainak *élhetővé* tétele, megszelídítése, a városmegújítás részeként, a szélek szimultán *elvarrását, rehabilitációját* is megköveteli

7

e rehabilitáció a könnyed/ soft, a visszafordítható, a *továbbgondolást mindig lehetővé tevő beavatkozások* révén olvashatóvá teszik a műalkotást, a városi palimpszesztet, hasonlóan a részlegesen feltárt, részeiben megmutatott és mégis a teljesség érzetét keltő falfestményhez

VI.1/2 thesis

1

the research proposes the term of “*pieces of urban fabric*” instead of “*urban block / zone*” in analyzing the city, the urban phenomena and its meanings, public spaces within the city built space structure, their metamorphosis

2

If public spaces does not fulfill their connecting role, then they become part of *urban fragmentation lines*, places torn apart by conflicting urban logic, the chronic ephemeral, the continuously uncertain boundaries, the striking contrast between *planned, built and used-experienced space*

3

complex and multiple (urban/ social / ethnic/ economical etc.), fragmentation lines in a city, within the urban fabric usually are generated by *sudden* and overscaled quality and quantity *changes*: a moment of a missing balance carefully modelled by attraction and repulsion between the center and the periphery

4

the “*firewall public spaces*” are spatialized fragmentation lines/ surfaces that are suited for urban planning/design, social and artistic experimentation

5

along these fragmentation lines can fulfill their role of connecting elements by becoming functional within the urban fabric (according to their position they define certain typologies: *gateway/ entrance, open/closed margins, (missing) corner* etc.)

6

rehabilitation of oversized, monumental public spaces, of new civic centers built in totalitarian political regime, their domestication are part of a broader urban regeneration that *simultaneously* means the *rehabilitation of their margins*, too.

7

the proposed rehabilitation should be soft, reversible, an *intervention permitting further improvement* that makes the urban work open, readable, an *urban palimpsest* similar to a fresco that, though only partially uncovered, transmits the sensation of wholeness

VI.2/1 kivonat

a t ű z f a l a k árnyékában: egy széttöredezett város újravarrása / köztér- városépítészet a széleken, a végeken (jegyzetek Csíkszereda kapcsán- esettanulmány majdani közeterekről, a főterek szomszédságában, a félhomályban rejtőzködő elhanyagolt "senki helyeiről" Kelet-Közép Európában)

„ Nagyjából ez az öröksége ennek a helynek: apró, de vérző történetekből szőtt túlsúfolt és töredezett történelem, amely csak néha zavarja meg az itt élő ember időtlen fütyörészését.”

A mindig súlyos, nyomasztó, de fennkölt és nagyszerű történelmi időbe (múltjukba) szorult közösség illetve a néha elviselhetetlenül könnyed történelmi időn kívüli személyes, kisszerű lét mindennapos helyszínei.

Ez az a világ, amelyben élünk, ennek a helynek a meg nem szűnő szimultán vonzásában és taszításában, egy folyamatosan kényes egyensúly történetek, történelemünk szétesett darabjai között. A szerves fragmentálódása a történelmi városnak, amelyet a modern, az új város kísérlete szakított meg, amely új értelmet nyer a napjaink kortárs történelem értelmezésünkben. A történelmi idő hirtelen ritmusváltásai szabálytalan, szokatlan - szervesen minőségi és/vagy mennyiségi változásokat- okoztak a városfejlődésben, aminek eredményeképpen sérült a hagyományos városi szövet, a város tér-szerkezete. E törésvonalak mentén a közterület nem lehet köztérre,és így nem tudja betölteni kötőszöveti szerepét a városban. Ezek , általában a diszfunkcionális új központok szélein, „tűzfalszerű” közterek kiváló terepei a város/köztér tervezés, a közösségi-részvételi építészeti, a köztérművészeti kísérletezésnek, alkalmasak a kezdeti (város)építészeti gondolatok ideológiai merevségének oldására, amely lehetővé teszi, hogy a *központ* történései a *széleken* megtisztuljanak, ki-kristályosodjanak, sajátosan újrafogalmazódjanak, és új értelmet nyerve alakítsák, gazdagítsák a világunkat. E terek rehabilitációja egyidejűleg az (új) központ meg-szelídítését is jelenti.

VI.2/2 abstract

puzzle of fire walls : picking up the pieces of a fragmented city/ architecture of public spaces on the margins(*notes from Miercurea Ciuc/Csikszereda- a case study on yet abandoned but wannabe urban squares/ new civic centers in Central-Eastern Europe*)

“ Briefly, this is the heritage of the *place*: a fragmented and overcrowded history seen of small, but bleeding stories, that rarely bothers the immemorial whistling of its people”

Such place is the common stage for both communities trapped in their own, somehow weighing hard, but always noble historical past and the individual led by the lightness of personal daily choices. This is the world that we live in, simultaneously being attracted to and repelled from, a delicate and continuous balance of keeping together the fragments of our (hi)story. An organic continuity of fragmentation has been interrupted by the modern experience of the a historical city in the context of a contemporary definition of history as fiction. Sudden changes of rhythm of historical time caused irregularities in the evolution of the city (anorganic quality/ quantity changes) and consequently damages of the urban fabric, an inevitable structural fragmentation. Along separation lines of these fragments, public urban space cannot fulfill its role of (re)connecting harmoniously parts of the city. These are the margins of a dysfunctional center, firewall-like public spaces, suitable for experiments, for softening ideological rigidity of the initial core/ central idea, facilitated by a chronic but welcome delay of models. Their rehabilitation means the simultaneous domesticating of the center.

VII. irodalom- és képzés

Könyvek:

Alexander, Christopher: *Notes on the Synthesis of Form*, Harvard University Press, Cambridge, 1964

Alexander, Christopher: *A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction*, Oxford University Press, New York, 1977

Alexander, Christopher: *The Timeless Way of Building*, Oxford University Press, New York, 1979

Aldo Van Eyck: *Lépések egy konfiguratív építészet felé/ a De straling van het configurative* magyar nyelvű fordítása, Forum holland folyóirat, 3/1962

Applebaum, Anne : *The crushing of Eastern Europe, 1944-1956*, Random House, New York, 2012

Auge, Marc: *Introduction to an Antropology of Supermodernity*, John Howe fordításában, Verso Kiadó, London-New York, 1997

Barka Gábor, Fehérvári Zoltán, Práknfalvi Endre: *Dunaújvárosi építészeti kalauz 1950–1960*, Dunaújváros, 2007

Borges, Jorge Luis : *A titokban végbement csoda (elbeszélések)*, Kriterion, Bukarest, 1978

Csepreghy András, Csepreghy Henrik: *Üdvözlét Marosvásárhelyről/ Felicitare de la Tîrgu Mureş-* Mentor kiadó, Marosvásárhely, 2002

Demeter Csanád: *Így lettünk város- „Vlahica” várossá válása(1968-1989)*, Pro Print kiadó, Csíkszereda, 2012

Demeter Csanád: *Rurbanizáció- Területfejlesztési és modernizációs politika Székelyföld elmaradott régióiban 1968-1989*, Pro Print kiadó, Csíkszereda, 2014

Ghel,Jan : *Viața între clădiri/Public space public life* román nyelvű fordítása, Igloo Media kiadó, Bukarest, 2011

Ghel,Jan : *Orașe pentru oameni/ Városok embereknek*, Igloo Media kiadó, Bukarest, 2012

Ghenciulescu, Ștefan: *Orașul transparent- Transparent city*, Zeppelin- a UAİM Egyetemi kiadó, Bukarest, 2008

Janáky István: *a hely: Janáky István épületei, rajzai és írásai*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1999

Jencks, Charles: *Heteropolis*, St. Martins Press kiadó, New York, 1993

Joshua Meyrowitz: *The Rise of Glocality*

Lynch, Kevin: *Város szemléletének struktúrája (The Image of the City)*, The MIT Press, 1960

Keresztes Gyula: *Marosvásárhely régi épületei*, Juventus Kiadó, Maros-vásárhely, 1998

Kovács Kázmér: *Timpul monumentului istoric (A történelmi műemlék ideje)*, Editura Paidea, Bukarest, 2003

Menand, Louis: *Pragmatism: a Reader/ Pragmatizmus: az olvasó*, Vintage kiadó, New York, 1997

Meggyesi Tamás: *A városépítésútjai és tévútjai*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1985

Meggyesi Tamás: *Városépítészeti alaktan*, Terc Kiadó, Budapest, 2009

Muhyi'ddin Ibn Arabi: *The Tarjuman Al-Ashwaq, A Collection of Mystical Odes in Oriental Translation*, Fund New Series, Royal Asiatic Society, London, 1911

Nagy András: *Városkép és ami hozzá tartozik*. Csíkszereda, 1997

Niedermaier, Paul : *Städtebau im Spätmittelalter- Siebenbürgen, Banat und Kreischgebiet(1348-1541)*, Bohlau, Köln, 2004

Norberg-Schulz, Christian : *Existence, Space and Architecture*, London, 1971

Oprea, Marius : *Zorba și catedrala(Zorba és a katedrális)*, Editura Humanitas, Bukarest, 2006

Perényi Imre: *A város központja- tervezés és rekonstrukció*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1970

Pogány Frigyes: *Salgótarján új városközpontja*, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1973

Rossi, Aldo: *L'architettura della città*, Padua, 1966 az angol nyelvű Aldo Rossi és Peter Eisenmann átdolgozott amerikai kiadása *The Architecture of the City*, The MIT Press, 1982

Rowe, Colin és Koetter, Fred: *Collage City (A kollázs város)*, MIT Press, Cambridge, 1978

Rowe, Colin és Slutzky, Robert: *Transparency: Literal and Phenomenal* című írását a *Perspecta* 8, The Yale Architectural Journal, 1963, New Haven, Connecticut illetve Bernard Hoesli előszava a francia nyelvű kiadásban: *Transparence réelle et virtuelle*, Les Edition de Demi-Cercle, Paris, 1990

Sandu, Alexandru: *Sâmburele care face să crească*, Editura Fundației Arhitext design, Bukarest, 2007

Szakács István Péter : *Francia tavasz*, Mentor Kiadó, Kolozsvár, 1993

Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944-1989*, www.transindex.ro, 2009

Vofkori György.: *Csíkszereda és Csíksomlyó képes története*, Békéscsaba, 2007

Vofkori György: *Székelyudvarhely: Várostörténet képekben*, Polis, Kolozsvár, 1998

Warlamis, Efthymios: *Poetical Architecture / A költői építészet*, Papadakis kiadó, Egyesült Királyság, 2005

Zahariade, Ana-Maria : *Simptome ale tranziției/ Az átmenet kórjelei*, Arhitext kiadó, Bukarest, 2009

Folyóiratok, szöveggyűjtemények :

Arhitectura, bukaresti román nyelvű építészeti lap:

1970/ 1 lapszám - Săvescu, Constatin: *Proiect pentru Teatrul Național din Tîrgu Mureș/A marosvásárhelyi Nemzeti Színház terve/*

1970/6 lapszám – Marcel Melicson: *Un important ansamblu urbanistic în centrul Varșoviei (Egy fontos városépítészeti együttes Varsó központjában)*

1972/6 lapszám – Corespondențe: *Noul aspect al unei capitale (Tudositás: Egy főváros új arculata)*

1971/1 lapszám - Cristian, Egon : *Restructurarea zonelor urbane peste hotare/ Városi környezetek restrukturálása*

1974/1 lapszám - Săvescu, Constatin: *Teatrul Național din Tîrgu Mureș/A marosvásárhelyi Nemzeti Színház/*

- *Interjú Constatin Săvescu építésszel*

1977/5 lapszám – Fișă: *Pogány Frigyes: Salgótarján.*

1978/7 lapszám – Sandu, M. Alexandru: *Nevoia de continuitate în construcția urbană (observații privind preocupări actuale de modernizarea orașelor românești)/ Kontinuitás kényszere a városépítészetben (észrevételek a romániai városok modernizációjának időszerű kérdései kapcsán)*

1982/1 lapszám – ****Zona centrală Miercurea Ciuc (Csíkszereda központi övezete)*

1982/4 lapszám – Magyar Géza: *Sediul Mișcării Muncitorești din Salgótarján (A munkásmozgalom székháza Salgótarjánban)*

1982/5 lapszám – Opreș, Mihai : *Premisele tendințelor postmoderne în arhitectură (a posztmodern irányzatok előzményei az építészetben)*

1988/2 lapszám – Suciuc Moscu, Cristina: *Confruntări varșoviene 86' Varsói kihívások 86'*

1988/4 lapszám – Centre noi și dotări- Gheorghe Dorin: *Ansamblul central Miercurea Ciuc A csíkszerdai központ együttese*

1989/4 lapszám – Diana Cardaș: *Remodelarea-renovarea străzii Petőfi-Coșbuc Miercurea Ciuc A Petőfi- Coșbuc utcák megújítása, remodellezése*

- 2008/62 lapszám- Planwerk: *Un alt fel de urbanism. O metodă și un studiu de caz: Miercurea Ciuc / Planwerk: Egy másfajta várostervezés. Egy módszer és egy esettanulmány: Csíkszereda/*
- 2010/ 86 lapszám- Planwerk: *Normalitate inteligentă/ Bölcs természetesség/*
- Arhitext Design*, bukaresti román nyelvű építészeti lap:
2005/5 lapszám- Anca Filipan, Flaminu Taloș, Ványolós Endre: *Susceptibilități periferice/ A perifériák vonzásában/*
- Arhitektura*, varsói lengyel nyelvű építészeti lap:
1980/2 lapszám- Jerzy Skrzypczak: *Bank Handlowy i Centrala Handlu Zagranicznego i Kompleks LIM Warszawa*
- a *deArhitectura* című, temesvári román nyelvű építészeti lap:
2006/ 18-19- Ványolós Endre: *de la Palatul Regal la Palatul Culturii- Varșovia în căutarea unei noi identități/ A királyi palotától a Kultúrpalotáig- Varsó egy új önazonosság keresésében/.*
- az építészfórum.hu :
2010 júniusa- Somlyódi Nóra: *Álmoktól a megvalósulásig (I.) - Közterek és parkok rehabilitációja*
- Hargita*, erdélyi magyar nyelvű napilap:
1968. aug. 27. lapszám- *Nicolae Ceaușescu beszéde a csíkszeredai nagygyűlésen*
1982. aug. 13 lapszám- *Országos épületbontási prömier Csíkszeredában. Hargita*
- Korunk*, erdélyi magyar nyelvű havi folyóirat:
1987. 6. 449. lapszám- Papp József András: *Város a tervezőasztalon*
2010 február lapszám- Demeter Csanád: „*Városrendezés*”
Csíkszeredában
- a *Magyar Építőművészet*, budapesti magyar nyelvű építészeti lap:
1974/ 2 lapszám – *Könyv- Pogány Frigyes: Salgótarján. Ismertetés: Granasztói Pál*
1989/4 lapszám - *Moravánszky Ákos: Tűzfalak. Kelet-Európa intenzitása*
- Magyar Értelmező Kéziszótár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972*
A mérhető és mérhetetlen- építészeti írások a huszadik századból, Kerékgyártó Béla szerkesztésében, Typotex, Budapest, 2000

Pro Minoritate, budapesti magyar nyelvű társadalomtudományi lap:

2011/ tél- Demeter Csanád: *Urbanizációs kísérletek Székelyföld elmaradott régióiban*

- Ványolós Endre: *Modern tértörténetek Kelet-Európából*

Reading Urban Cracks, MER Paper Kunsthalle, Ghent, 2011

remix: Fragments of a country- a 2006-os velencei építészeti biennálé román pavilonjának kiadványa

www.transindex.ro:

2006 májusa - K.A.: *Nagytakarítás folyamatban, a tapétát még keresik:*

Csíkszereda városképe most és nyolc év múlva című írásából

2006 decembere- 2007 januárja - Sipos Zoltán: *Csíksomlyó, az urban icon*

2009 májusa - Sipos Zoltán.: „A deszkák mögött”

Demeter Csanád: *Amikor a falu elfoglalta a várost. Szocialista életmódváltás Székelyföldön*

Demeter Csanád: *Hogyan ünnepeltek a szocializmusban a Hargita lábánál ?*

További webforrások:

<http://beszelo.c3.hu/cikkek/kossuth-dij-1970>

<http://epiteszforum.hu/salgotarjan-foterenek-epiteszeti-kerteszeti-kialakitasa-tervpalyazat-2001>

http://geo.science.unideb.hu/taj/dokument/telkonf/dokument/csullog_g_horvath_g.pdf

<http://hg.hu/cikkek/varos/10198-salgotarjan-vissza-a-jovobe-a-varoskozpontban>

<http://www.magyarszemle.hu/>

<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/433.html>

https://www.mozaweb.hu/Lecke-VIZ-Muveszettortenet_8-Epiteszet-101208

<http://municio.hu/?p=72>

<http://www.nograd.net/towns/starjan/kultura/index.html#varos>

<http://nol.hu/kultura/a-harfakanyar-1457029>

http://www.omikk.bme.hu/collections/phd/Epiteszmernoki_Kar/

http://phd.lib.uni-corvinus.hu/485/3/tz_eredeti1660.pdf

<http://retropolisz.blogspot.ro/2012/09/salgotarjan-modern-belvarosa-i.html>

<http://szekelyhon.ro/videos/view/1312/villamcsodulet-csikszeredaban.html>

<http://tarjanikepek.hu/?p=3442>

Képek, illusztrációk:

- borítólap:

- I. fejezet:

1. Címkép- A csíkszeredai főtér, 2006 (forrás- Planwerk, Kolozsvár)
2. I.1. kép. A csíkszeredai főtér, 2006 (forrás- saját)
3. I.2.kép. Népgyűlés a Tapstéren a 80-as években (forrás- Demeter Csanád: Hogyan ünnepeltek a szocializmusban a Hargita lábainál?, www.transindex.ro)
4. I.3.kép. A csíkszeredai főtér részletes rendezési terve, 2004-05 (forrás- Csíkszereda Polgármesteri Hivatal adatbázisa)
5. I.4.kép. A csíkszeredai főtér, a művészeti iskola tornatermének látványterve, 2005-06 (forrás- Csíkszereda Polgármesteri Hivatal adatbázisa)
6. I.5.kép. A Tapstér 2014-ben (forrás- saját)
7. I.6. kép. Város, kísérlet. (forrás- Demeter Csanád: Amikor a falu elfoglalta a várost. Szocialista életmódváltás Székelyföldön, www.transindex.ro , Nagy P.Zoltán felvétele)

- II. fejezet:

1. Címkép- Köztéri kiállítás megnyitó a nagyszebeni belváros szélén (forrás- saját, 2007)
2. II.1.kép. A becsomagolt múlt- az egykori kaszinó/ filmszínház romos épülete az erdélyi fürdőváros, Borszék történelmi központjában (forrás- saját, 2011)
3. II.2.kép. Tűzfalak (forrás- Moravánszky Ákos: Tűzfalak - Magyar Építőművészet ,1989/4 , 6- 7. old.)

II.1:

1. Címkép- Kolozsvári városszélek (forrás- saját, átdolgozás az Általános Rendezési Terv helyszínrajzából, 2012)
2. II.1.1. kép. A szélek, a végek vs. a központ , forrás- <http://geopolicraticus.wordpress.com/2011/07/29/farther-reaches-of-civilization>
3. II.1.2. kép. Önreflexió, a csend-tér - a csíkszeredai főtér, 2014 (forrás- saját)
4. II.1.3. kép. Idő, központ-periféria - a csíkszeredai főtér, 2014 (forrás- saját)

5. II.1.4. kép. Glokalitás – székelyföldi faluban, 2011 (forrás- saját)
6. II.1.5 kép. Kompozitum – belvárosi tűzfalak Besztercén , 2014 (forrás- saját)
7. II.1.6 kép. Határ-hely- egykori helyzetkép Kelet Berlinben (forrás- <https://www.flickr.com/photos/allhails/2404607939>)
8. II.1.7. kép. A limes (forrás- <http://archeosciences.revues.org/1277>)
9. II.1.8. kép. A térköz (forrás- a Maros Megyei Tanács adatbázisa)
10. II.1.9. kép. Határváros: Csíkszereda, 2011 (forrás- saját)

II.2:

1. Címkép- Kolozsvári légi felvétel (forrás- Planwerk, Kolozsvár)
2. II.2.1. kép. Identitás-hely, emléktábla a csíkszeredai Majláth Gusztáv Károly téren, 2014 (forrás- saját)
3. II.2.2. kép. A város, a hely, az főtér építésének a tanújele, a RNB eredeti helyéről elmozdított épülete Csíkszereda, 2014 (forrás- saját)
4. II.2.3.kép. A városi köztér: Nagyszeben, 2006 (forrás- Planwerk, Kolozsvár)
5. II.2.4. kép. A város, a szövet: (forrás- Csíkszereda Polgármesteri Hivatal adatbázisa)
6. II.2.5.kép. Épített-szabad tér- Marosvásárhely ábrázolása egy XVII-XIX. századi metszeten (Forrás: Virtuális Marosvásárhely, Mikolai Tóth István rajza után Nagy Sámuel készítette a rézmetszetet.)
7. II.2.6. kép. A város, mint tömbök egysége (forrás- saját, átdolgozás az Általános Rendezési Terv helyszínrajzából, 2011)
8. II.2.7.kép. Városépítészet az 1980-as években a Népek Háza palotájának építőtelepe, Bukarest (forrás- https://posturi.files.wordpress.com/2011/07/cateva_din_secretele_casei_poporului_1.jpg)
9. II.2.8.kép. Minta, építési minta (forrás- <http://www.thingsmagazine.net/pattern-language>)
10. II.2.9. kép. A szövetdarab-centrum köztér (forrás- saját, átdolgozás az Általános Rendezési Terv helyszínrajzából, 2011)
11. II.2.10.kép. A szövetdarab- végek köztér (forrás- saját, átdolgozás az Általános Rendezési Terv helyszínrajzából, 2011)
12. II.2.11. kép. Mintanyelv recept – illusztráció a 15 szerkesztési alapszabályról (forrás- Christopher Alexander, The Pattern Language, 1977)

13. II.2.12. kép. Mintanyelv- egyetemesség: a terasz a gyalogos utca látványa felé van irányítva, 2006 (forrás- saját)
14. II.2.13. kép. Bontás, Sepsiszentgyörgyön, az 1980-as évek (forrás- Általános Rendezési Terv dokumentációja, 2013)
15. II.2.14. kép. A Voisin terv (<http://densityatlas.org/casestudies>)
16. II.2.15 kép. Bontás, Csíkszeredában, az 1980-as évek (forrás- Demeter Csanád: Amikor a falu elfoglalta a várost. Szocialista életmódváltás Székelyföldön, www.transindex.ro , Borbély S. László felvétele)
17. II.2.16.kép. Bontás, Moszkvában az 1930-as évek (forrás- http://en.wikipedia.org/wiki/Cathedral_of_Christ_the_Saviour)
18. II.2.17. kép. Bontás, Bukarestben, az 1980-as évek (forrás- <http://fototeca.iicr.ro/fototeca>)

II.3:

1. Címkép- A Tapstéri megyeháza toronyórája (forrás- saját, 2014)
2. II.3.1. kép. Idő, város, utazás – képeslap Székelyudvarhelyről, a XX. század eleje (forrás- Vofkori György: Székelyudvarhely: Várostörténet képekben, Polis, Kolozsvár, 1998)
3. II.3.2. kép. Város-múzeum (forrás- saját, 2014)
4. II.3.3. Kép. (Épített) történelem (forrás- saját , 2009)
5. II.3.4. kép. Város emlékképek (forrás- Katarina Bobak, 2009)
6. II.3.5 kép. Emlékmű-műemlék - (forrás- saját, 2001)
7. II.3.6. kép. Emlékezet, köztéremlékezet – Kolozsvár belvárosa (forrás- Katarina Bobak, 2009)
8. II.3.7. kép. Tapstéri idő- a Tapstéri megyeháza toronyórája (forrás- saját, 2014)

II.4:

1. Címkép- Varsói kapu (forrás- saját, 2007)
2. II.4.1.kép. Kapuk, kapualjak- Csíkszereda (forrás- saját, 2006)
3. II.4.2.kép.Városi kapu- Csíkszereda (forrás- saját, 2006)
4. II.4.3.kép.A Hallhatatlan város (forrás- <http://www.pinterest.com/idanthrene/babel/> , 2006)

5. II.4.4.kép. Mintanyelv kapu - az egykori Virág utca jellegzetes kapui, bontás közben (forrás- A mi utcánk. Csíkszereda lebontott utcáinak emlékére című kiállítás katalógusa, Csíki Műemlékvédő Egyesület , 2003)
6. II.4.5.kép. Ütközés- Csíkszereda (forrás- saját, 2014)
7. II.4.6.kép. Törésvonalak- Csíkszereda (forrás- saját, 2014)
8. II.4.7.kép. Urban crack- Kolozsvár (forrás- saját, 2014)
9. II.4.8.kép. (Helyes) nemhely- a kolozsvári pályaudvar (forrás- saját, 2014)
10. II.4.9.kép. Csíkszereda, a kollázsváros (forrás- saját, átdolgozás az Általános Rendezési Terv helyszínrajzából, 2011)
11. II.4.10. A tűzfalak árnyékában- Kolozsvár belváros (forrás- Katarina Bobak, 2009)
12. II.4.11. Fragmentum kompozíció- Csíkszereda (forrás- saját, 2012)
13. II.4.12.kép. Tűzfal kellékek- Csíkszereda (forrás- saját, 2013)

II.5:

1. Címkép- Köztérművészeti alkotások a kolozsvári főtéren (forrás- Planwerk, Kolozsvár, 2011)
2. II.5.1. kép. Kolozsvári üvegdoboz (forrás- saját, 2012)
3. II.5.2. kép. Időtálló efemer- Székelyudvarhely (forrás- saját, 2010)
4. II.5.3. kép. Tapstéri falkép- Csíkszereda (forrás- az INTERart 2003 "Szellem keresi a helyét" jeligéjű képzőművészeti adatbázisának Falfirka című alkotása)
5. II.5.4.kép. Az örökkévalóságnak elemei (forrás- Leon Krier rajza,
6. II.5.5. kép. Hősök- Sepsiszentgyörgy, az 1980-as évek szoboravatása (forrás- Általános Rendezési Terv dokumentációja, 2013)
7. II.5.6.kép. Múzsák Marosvásárhelyen (forrás- www.vasarhely.ro, Kulcsár Béla Térkompozíció című készülő alkotása a művész műtermében, 1973-74)
8. II.5.7.kép. Efemer térjelek- felül: Csíkszereda, 2012 (forrás- saját) illetve alul: Onesti városa, az 1960-as évek (Album RPR, Bukarest,1969)

- III. fejezet:

1. Címkép- A Tapstér tervmodellje (forrás- Csíkszereda Polgármesteri Hivatal adatbázisa, 1978-82)

2. III.1.kép. A csíkszeredai új központ építőtelepe, az 1980-as évek eleje (forrás- A mi utcánk. Csíkszereda lebontott utcáinak emlékére című kiállítás katalógusa, Csíki Műemlékvédő Egyesület , 2003)

III.1:

1. Címkép- Felvonulás a csíkszeredai Petőfi utcában (forrás- A mi utcánk. Csíkszereda lebontott utcáinak emlékére című kiállítás katalógusa, Csíki Műemlékvédő Egyesület , 2003)
2. III.1.1.kép. A várostest idő és térbeli alakulása, növekedése (forrás- saját, átdolgozás az Általános Rendezési Terv műemléki és történelmi tanulmányából, 2011)
3. III.1.2.kép. Marosvásárhely: a kultúrpalota(1) és a városháza(2), fenn a helyszínrajz (forrás: felül - saját, lenn- www.vasarhely.ro)
4. III.1.3.kép. A városfejlődés kezdeti pillanatai: a búcsújáróhely (forrás- az Általános Rendezési Terv műemléki és történelmi tanulmánya, 2011)
5. III.1.4.kép. A szerdai vásároshely és a később a városhoz csatolt települések, XVIII.század (forrás- Wikipedia, A második katonai felmérés térképe)
6. III.1.5.kép. Szocialista tartalom nemzeti formában (forrás: fenn- Arhitectura 1974/1 lapszám, lenn- 1988/5 lapszám)
7. III.1.6.kép. A modell (forrás: Arhitectura 1988/4 lapszám)
8. III.1.7.kép. Az új ember (forrás: www.nh.pl)
9. III.1.8.kép. Nowa Huta, az új kohó (forrás: www.nh.pl)
10. III.1.9.kép. Nowa Huta: a városmakett (forrás: www.nh.pl)
11. III.1.10.kép. Az „újreneszánsz” város (forrás: www.nh.pl)
12. III.1.11.kép. Nowa Huta: a megépült város (forrás: www.nh.pl)
13. III.1.12.kép. Weiner Tibor városközpont tervrajza (forrás: Fehérvári Zoltán, Prakfalvi Endre, Barka Gábor: Dunaújvárosi építészeti kalauz 1950–1960 , Dunaújváros 2007 illetve www.epiteszforum.hu)
14. III.1.13.kép. Dunaújvárosi szövetdarabok (forrás: Meggyesi Tamás: A városépítésútjai és tévútjai, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1985)
15. III.1.14. kép. Onești, az új, szocialista város: helyszínrajz és utcakép az 1960-as évekből (forrás: fenn- Arhitectura 1978/7 lapszám, lenn- www.onestionline.ro)
16. III.1.15.kép. Drezda: város újjáépítés/ megújítás (forrás: fenn- www.wikipedia.com, lenn- 1971/1 lapszám)

17. III.1.16.kép. Salgótarján metamorfózisa: a kisváros megyeszékhely lesz (forrás: fennről lefelé- 1-3- Pogány Frigyes: Salgótarján új városközpontja, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1973, 4-5- Architectura 1982/4 lapszám)
18. III.1.17.kép. Városlogika mutáció (forrás: Hargita Megye Műemléki Hivatalának adatbázisa, 2010)
19. III.1.18.kép. A romániai új megyeszékhely társak: Vaslui és Botoşani (forrás: Architectura 1978/7 lapszám)
20. III.1.19.kép. Most színeváltozása (forrás: <http://cestovani.idnes.cz>)
21. III.20.kép. Az új város, a befejezetlen műalkotás(f orrás: Hargita Megyei Tanács Levéltárának adatbázisa, 2014)
22. III.1.21.kép. Erdélyi közterek: Nagybánya, Sepsiszentgyörgy, Szatmárnémeti (fennről lefelé: <http://dorinstef.blog.com> , Sepsiszentgyörgy Általános Rendezési Terve adatbázisa, 2013, saját 2012)
23. III.1.22.kép. A Mihai Viteazul tér: születése előtt, a tervrajz és napjainkban (fennről lefelé: 1-2- Sepsiszentgyörgy Általános Rendezési Terve adatbázisa, 2013 illetve 3-4- saját, 2012)
24. III.1.23.kép.A Mihai Viteazul szoborcsoport (forrás: www.mesageruldecovasna.ro)
25. III.1.24.kép. A Színház tér születése előtt és után (forrás: fenn- www.vasarhely.ro , lenn- képeslap)
26. III.1.25.kép. A tér az 1970-es évek elején (forrásOrszágos Levéltár, Bukarest, lenn- Architectura 1974/1 lapszám)
27. III.1.26.kép. Tervváltozatok és a nyertes terv (forrás: fenn- Országos Levéltár, Bukarest, lenn-Architectura 1970/1 és1974/1 lapszám)
28. III.1.27.kép. A ferences kolostor templomtornya és a Toldalagi palota(forrás-saját, 2008)
29. III.1.28.kép. A kifordított belső (forrás- saját, 2013)

III.2:

1. Címkép- Esti felvétel a tapstéri művelődési ház „sapkájával” (forrás- saját, 2006)
2. III.2.1.kép. Négy szemközt magammal- diáktüntetés a Tapstéren (forrás- saját, 2006)

3. III.2.2.kép. Reflektorfényben: népgyűlés a tapstéren az 1980-as években
(forrás- Demeter Csanád: Hogyan ünnepeltek a szocializmusban a Hargita lábánál ?, www.transindex.ro, 2012)
4. III.2.3.kép. A varsói Kultúrpalota fényei (forrás- www.. wikipedia.com)
5. III.2.4.kép. Reflektorfényben- a marosvásárhelyi Nemzeti Színház épületének fényei (forrás- saját, 2013)
6. III.2.5.kép. A királyi palota és a Kultúrpalota Varsóban, a moszkvai Lomonoszov Egyetem (forrás - fenn: <http://www.audiovis.nac.gov.pl>, lenn- 1988/2 lapszám)
7. III.2.6.kép. A Felvonulás tér: távlati képés helyszínrajz – Varsó (forrás- fenn: <http://www.audiovis.nac.gov.pl>, lenn: Arhitectura 1988/2 lapszám)
8. III.2.7.kép. Térmetamorfózis, városrehabilitáció Varsóban az 1980-as években
(forrás: Arhitectura 1988/2 lapszám)
9. III.2.8.kép. A díszpáholy (forrás- <http://fototeca.iiccr.ro/fototeca>)
10. III.2.9.kép. Felvonulásszemle az 50-es években
11. III.2.10.kép. A tapstéri díszpáholy (forrás - fenn: <http://www.audiovis.nac.gov.pl>)
12. III.2.11.kép.A dunaújvárosi volt pártszék-ház erkélye (forrás: Fehérvári Zoltán, Prakfalvi Endre, Barka Gábor: Dunaújvárosi építészeti kalauz 1950–1960 , Dunaújváros 2007 illetve www.epiteszforum.hu)
13. III.2.12.kép. A díszpáholy a Béke téren (forrás: Album RPR, Bukarest,1969)
14. III.2.13.kép. A Petőfi utca 1970-ben (forrás: A Petőfi utca műemléki szabályozása, Csíkszereda Polgármesteri Hivatal Városrendezési Osztályának adatbázisa, 2009)
15. III.2.14.kép. Tervrajzokban az egykori Grivița Roșie utca, a mai Majláth Gusztáv Károly tér (forrás: a Hargita Megyei Tanács Levéltárának és Urbanisztikai Osztályának adatbázisa, 2014)
16. III.2.15.kép. Kerámiakompozíció a Majláth Gusztáv Károly 1989 után (forrás: saját, 2013)
17. III.2.16.kép. A MGK tér a 2012-as átalakítás előtt (forrás: saját, 2007)
18. III.2.17.kép. A „szellem” Csíkszeredában (forrás: Demeter Csanád: Hogyan ünnepeltek a szocializmusban a Hargita lábánál ?, www.transindex.ro, 2012)
19. III.2.18.kép. Az új főtér tervrajza (forrás: Arhitectura1988/4 lapszám)

20. III.2.19.kép. A z első, szelídebb tervváltozatokból (forrás: fenn- Arhitectura 1982/1 lapszám, illetve lenn- Demeter Csanád: Amikor a falu elfoglalta a várost. Szocialista életmódváltás Székelyföldön, www.transindex.ro)
21. III.2.20.kép. A régi Virág utca és a tetemén születő Tapstér és új központ (forrás: fenn- a Hargita Megyei Tanács Levéltárának adatbázisa illetve lenn- Arhitectura 1988/4 lapszám)
22. III.2.21.kép. A rosszul közvetítő lépték sort adó lépcső (forrás: saját, 2007)
23. III.2.22.kép. "Egyedi" szabvány: toronyblokk az új téren (forrás: Arhitectura 1988/4 lapszám)
24. III.2.23.kép. Az üres közép és a "hiányzó szélek" (forrás: fenn- saját, 2007, illetve lenn- A mi utcánk. Csíkszereda lebontott utcáinak emlékére című kiállítás katalógusa, Csíki Műemlékvédő Egyesület , 2003)
25. III.2.24.kép. A tér meghatározó épületei (forrás: Arhitectura 1988/4 lapszám)
26. III.2.25.kép. A kifordított mintanyelv: efemer árkádsor (forrás: saját, 2010)
27. III.2.26.kép. A félhomály tere(sedése)k (forrás- saját, átdolgozás az urbanisztikai előtanulmány helyszínrajzából, Planwerk, 2006)
28. III.2.27.kép. Szürkület a Petőfi utca végén (forrás: saját, 2012)
29. III.2.28.kép. Kapu az egykori Virág utcára (forrás: saját, 2012)
30. III.2.29.kép. A hargitai kijárat (forrás: saját, 2012)
31. III.2.30.kép. A zsögödi kapu (forrás: saját, 2012)
32. III.2.31.kép. Az északi kapu, Székelyudvarhelye (forrás: saját, 2012)
33. III.2.32.kép. A főbejárat, Székelyudvarhelyen (forrás: saját, 2012)
34. III.2.33.kép. Térzseb: a Gál Sándor tér (forrás: saját, 2006)
35. III.2.34.kép. Háttal a víznek (forrás: saját, 2010)
36. III.2.35.kép. A térzseb: a mozi tere(forrás: saját, 2013)
37. III.2.36.kép. A Gál Sándor tér homlokzati rajza a tervdokumentációban(forrás: Arhitectura 1988/4 lapszám)
38. III.2.37.kép. A kapualj, a passzázs- Kézdivásárhely (forrás: saját, 2010)
39. III.2.38.kép. A köztes tér, a megálló (forrás: saját, 2006)
40. III.2.39.kép. A hiányzó sarok (forrás: saját, 2013)
41. III.2.40.kép A sugárút-zsákutca (forrás: saját, 2007)
42. III.2.41.kép A belvárosi tornác (forrás: saját, 2012)
43. III.2.42.kép. Elvarratlan külső szélek (forrás: Planwerk, 2006)
44. III.2.43.kép. Elvarratlan belső szélek (forrás: saját, 2014)

45. III.2.44.kép. Rosszul elvarrt végek (forrás: saját, 2012)
46. III.2.45.kép. A z inflexiós pont (forrás: saját, 2012)
47. III.2.46.kép. A művészeti iskola tere: jelen és múlt (forrás: fenn- Architectura 1988/4 lapszám illetve lenn- saját, 2006)
48. III.2.47.kép. A banképület átszállítása a 80-as évek elején(forrás: <http://www.szekelyhon.ro/archivum>)
49. III.2.48.kép. Az egykori Virág utca vége (forrás: saját, 2007)
50. III.2.49.kép. A piac és bevásárlócsarnok (forrás: saját, 2007)
51. III.2.50.kép. A hiányzó sarok (forrás: Planwerk, 2006)
52. III.2.51.kép. Csíkszereda: új és régi tűzfalak (forrás: saját, 2012)
53. III.2.52.kép. Térsarok Marosvásárhelyen (forrás: www.vasarhely.ro)
54. III.2.53.kép. Tűzfal-térsarok (forrás: saját, 2012)

III.3:

1. Címkép- A felvont székely zászló, a „súlyosan könnyű” köztéri bútorelem a Tapstéren (forrás: <http://www.szekelyhon.ro/archivum>)
2. III.3.1.kép. Az egykori megyeháza, ma a városháza (forrás- az Általános Rendezési Terv műemléki és történelmi tanulmánya, 2011)
3. III.3.2.kép. Az új megyeháza (forrás: Architectura 1988/4 lapszám)
4. III.3.3.kép. Az új megyeháza tervrajzai: alaprajzok és a keresztmetszet (forrás: Architectura 1988/4 lapszám)
5. III.3.4.kép. A régi kultúrotthon (forrás: <http://www.csik360.ro>)
6. III.3.5.kép. Az új művelődési ház: távlati kép az elkészültekor, tervrajzok (forrás: Architectura 1988/4 lapszám)
7. III.3.6.kép.Új művelődési otthonok: Gyulafehérvár, Nagyszeben és Ploiești (forrás: Architectura 1988/4 lapszám)
8. III.3.7.kép. A Transzilvania filmszínház (forrás: Planwerk, 2006)
9. III.3.8.kép. Új színházépületek: Bukarest (eredeti és átalakított), Craiova, Marosvásárhely (forrás: fentről lefelé- 1-2- www.wikipedia.com , 3-4- Architectura 1978/7 lapszám)
10. III.3.9.kép. A központi áruház (forrás: fentről lefelé- 1-2 - Planwerk, 2006, illetve 3- a Hargita Megyei Tanács Levéltárának adatbázisa)
11. III.3.10.kép. A gyalogos utcára néző áruházsarok részlet (forrás: saját, 2014)

12. III.3.11.kép. A kórház, a szálloda, a busz és vonatpályaudvar és közterek (forrás: fenntről lefelé- 1- www.erdely.ma, 2- <http://www.szekelyhon.ro> , 3- www.wikimapia.org)
13. III.3.12.kép. A Hargita és a Fenyő szálloda, illetve a fedett műjégpálya (forrás: fenn- Arhitectura 1988/4 lapszám, lenn- <http://www.csik360.ro>)
14. III.3.13.kép. Homlokzati rétegek: a kolozsvári telefon palota (forrás: saját, 2014)
15. III.3.14.kép. A kolozsvári karolina obeliszk ((forrás: saját, 2009))
16. III.3.15.kép. A szovjet katonák obeliszkje Csíkszeredában (forrás: saját, 2014)
17. III.3.16.kép. Az ismeretlen (román) katona emlékműve Csíkszeredában (forrás: <http://www.csik360.ro>)
18. III.3.17.kép. A Vitéz Mihály szoborcsoport (forrás: www.mesageruldecovasna.ro)
19. III.3.18.kép. Homlokzati téglakompozíció (forrás: saját, 2014)
20. III.3.19.kép. Szocreál mozaik (forrás: saját, 2007)
21. III.3.20.kép. Flashmob a téren (forrás: <http://www.szekelyhon.ro>)
22. III.3.21.kép. Szellem keresi a helyét (forrás: Planwerk, 2006)

- IV. fejezet:

1. Címkép- Kőfaragó a nagyszombeni Aranyművesek terének rehabilitációjánál (forrás: Planwerk, 2006)
2. IV.1. kép. Az időtlen út (forrás: saját, 2014)
3. IV.2. kép. Városi kalács- Nagyszomben (forrás: Planwerk, 2006)
4. IV.3. kép. Közösségi tértervezés (forrás: saját, 2012)

IV.1:

1. Címkép- Közösségi rendezvény a részben felújított kolozsvári főtéren (forrás: www.kolozsvar.hu)
2. IV.1.1.kép. A köztér, a találkozóhely – a csíkszeredai főtér, 2014 (forrás: <http://www.szekelyhon.ro>)
3. IV.1.2. kép. Térközösség (forrás: saját, 2007)

IV.2:

1. Címkép- a Szt. Kereszt plébániatemplom a tömbházak árnyékában (forrás: saját, 2012)
2. IV.2.1.kép. Térmetamorfózis- M.C. Escher, Printgallery,1956 (forrás: <http://www.wikiart.org>)
3. IV.2.2.kép. Minden a téren/ utcán történik (forrás: saját, 2007)
4. IV.2.3 .kép. A kolozsvári főtér: az átalakítás előtt és után (forrás: www.kolozsvar.hu)
5. IV.2.4.kép. A Tapstér a felújítás után (forrás: <http://veresfoto.blogspot.ro> , 2012)
6. IV.2.5.kép. Térgyógyítás– a csíkszeredai főtér, 2014 (forrás: <http://www.szekelyhon.ro>)
7. IV.2.6.kép. A Tapstér: építőtelep (forrás: saját, 2012)
8. IV.2.7.kép. A Tapstér felújítási látványtervei (forrás: a2 építésziroda, Csíkszereda, 2012)
9. IV.2.8.kép. (Bicikli)út a téren (forrás: <http://csikyszereda.utazni.info>)
10. IV.2.9.kép. A főtér tanulmánymakettje (forrás: <http://eletmod.transindex.ro>)
11. IV.2.10.kép. Köztér-elmúlás: a kolozsvári Timotei Cipariu tér (forrás: Eugeniu Pănescu: Cluj- Napoca în proiecte, 1960-2010, 2012, UAR)
12. IV.2.11.kép. Idült köztér befejezetlenség (forrás: saját, 2014)

- V. fejezet:

1. Címkép- Csíkszeredai tűzfalak (forrás: saját, 2012)
2. V.1. kép. A St.Louis-i bontás (forrás: www.nextcity.org) és az egykori Virág utca “vége” (forrás: A mi utcánk. Csíkszereda lebontott utcáinak emlékére című kiállítás katalógusa, Csíki Műemlékvédő Egyesület , 2003)
3. V.2.kép. Bontás a bukaresti bel-városban a 80'-as években (forrás: www.muezuldefotografie.ro)

V.1:

1. Címkép- Az tapstéri építőtelep kezdete, 2011 (forrás: <http://www.szekelyhon.ro>)
2. V.1.1.kép. A közeli távol (forrás: saját, 2010)
3. V.1.2.kép. Városnapok, a helyi fogadtatás, 2012 (forrás: <http://www.szekelyhon.ro>)

4. V.1.3.kép. Tapstéri rehabilitáció (forrás: Márton Ildikó, 2011)

5. V.1.4.kép. Újraértelmezett árkádsor (forrás: saját, 2014)

V.2:

1. Címkép- Tapstéri kép a megyei tanács épületének árkádsora alól (forrás: Planwerk, 2006)

2. V.II.1. kép. A kollázsváros (forrás: www.architect.com)

3. V.II.2. kép. Múlt és jelen, rész és egész (forrás: saját, 2014)

4. V.II.3.kép. Az urbanisztikai tanulmány és az ÁRT/ részletek/ (forrás: Planwerk, 2006- 2012)

V.3:

1. Címkép- Tejesüvegek, a letűnt rendszer emléktárgyai (forrás: www.etimpu.com)

2. V.III.1.kép. Befejezetlenköltőiség (forrás: saját, 2014)

3. V.III.2. Film és építészet (forrás: www.cinemagia.ro , 2006)

4. V.III.3. Mesék az aranykorból (forrás: www.cinemagia.ro , 2006)

5. V.III.4. Filmkockák: építészeti keretek a történethez (forrás: www.youtube.com, 2009)

6. V.III.5. A Népek Háza, jelenleg a RKMM (forrás: saját, 2009)

7. V.III.6. A Népek Háza, légi felvétel (forrás: www.wikipedia.org)

8. V.III.7. A Bukarest 2000 nyertes tervéből (forrás: http://www.isocarp.net)

9. V.III.8. A Népek Háza (forrás: saját, 2009)

10. V.III.9 ...és a Tapstér (forrás: Planwerk, 2006)

